

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ “БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
КУЛЬТУРЫ І МАСТАЦТВАЎ”

АСНОВЫ КУЛЬТУРЫ МОВЫ І СТЫЛІСТЫКІ

МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС (электронны варыянт)

для студэнтаў факультэта інфармацыйна-дакументнай камунікацыі

Складальнікі:

А.М.Пісарэнка, дацэнт кафедры беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

В.А.Гуліцкая, прафесар кафедры беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Рэкамендавана да зацвярджэння

кафедрай беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў” (пракакол № 4 ад 12.11.2010 г.)

Мінск 2011

Тлумачальная запіска

“Асновы культуры мовы і стылістыкі” – гэта тэарэтычная і прыкладная дысцыпліна, асноўнай мэтай якой з’яўляецца павышэнне маўленчай культуры студэнтаў, выпрацоўка навыкаў і ўменняў правільнага, нарматыўнага выкарыстання сродкаў мовы ў камунікацыі.

Змест курса “Асновы культуры мовы і стылістыкі” вызначаецца яго **задачамі**:

- узнавіць, сістэматызаваць веды па ўсіх раздзелах мовазнаўства, бо гэта вучэбная дысцыпліна як навука пра дасканалую, нарматыўную, выразную мову цесна звязана з усімі раздзелаў лінгвістыкі, а таксама – логікай, псіхалогіяй, літаратурай, эстэтыкай і інш.;
- фарміраваць у маўленчай свядомасці навучэнцаў паняцце пра агульныя прынцыпы стылістыкі, асновы сістэмнасці стыляў, законы, якія кіруюць функцыянаваннем моўных сродкаў у розных сферах зносін, спецыфічныя рысы функцыянальных стыляў, іх гістарычнай зменлівасці, варыянтнасці ў залежнасці ад сферы ўжывання мовы;
- даць неабходную сістэму ведаў пра моўную культуру, асноўныя якасці – паказчыкі добрай мовы, суадносіны сродкаў масавай камунікацыі з культурай мовы, пра стылістычныя рэсурсы, стылістычныя нормы, тыпы іх парушэнняў і шляхі ліквідацыі гэтых парушэнняў, а таксама прамоўніцкае майстэрства;
- навучыць правільна ацэньваць моўныя сродкі і прымяняць іх пры пабудове тэматычна і структурна завершаных разнастайных паводле жанраў тэкстаў (як пісьмовых, так і вусных);
- садзейнічаць развіццю маўленчай культуры як аднаго з аспектаў фарміравання прафесійнай культуры высокакваліфікаванага спецыяліста;
- удакладніць, развіць уяўленне пра суадносіны сродкаў масавай камунікацыі з культурай маўлення.

Праграма прадугледжвае выкарыстанне розных сучасных тэхналогій, формаў і спосабаў выкладання тэарэтычнага матэрыялу, выпрацоўкі практычных навыкаў і ўменняў, шматразовага іх замацавання ў адпаведнасці са зместам праграмаўнага матэрыялу і з улікам індыўідуальных псіхалага-разумовых здольнасцяў студэнтаў.

Новыя тэхналогіі па фарміраванні разнастайных кампетэнцый, разуменні навукавай і навучальнай інфармацыі, развіцці прафесійнай эрудыцыі актуалізуюць веды, акрэсліваюць сферу іх прымянення ў практычнай дзейнасці, арыентуюць на пастаяннае самастойнае папаўненне ведаў з прымяненнем апошніх навацый як навуковых, так і метадычных.

Важнай умовай высокай агульнай культуры асобы з'яўляецца валоданне правільным, дакладным, выразным словам роднай мовы.

Студэнты павінны **ведаць**:

- 1) арфаэпічныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя, граматычныя, лексічныя і фразеалагічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- 2) прычыны парушэнняў літаратурных нормаў і шляхі іх ліквідацыі;
- 3) пра матываванае адхіленне ад літаратурных нормаў менавіта ў мастацкім стылі;
- 4) асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення;
- 5) функцыянальныя стылі, іх характэрныя прыметы, а таксама стылістычныя рэсурсы мовы.

Студэнты павінны **ўмець**:

- 1) даваць падрабязную характарыстыку прымет усіх функцыянальных стыляў;
- 2) усведамляць стылёвую структуру кантэксту;
- 3) размяжоўваць стылістычны і граматычны аспекты, пазбягаючы падмены стылістычнай кваліфікацыі моўных з'яў граматычнай;
- 4) правільна ацэньваць моўныя сродкі і прымяняць іх пры пабудове тэматычна і структурна завершаных тэкстаў (як пісьмовых, так і вусных);
- 5) мэтанакіравана выбіраць, асэнсоўваць і выкарыстоўваць выразныя сродкі мовы ў канкрэтных моўных і маўленчых сітуацыях.

Курс “Асновы культуры мовы і стылістыкі” цесна звязаны з наступнымі дысцыплінамі : “Сучасная беларуская літаратурная мова”, “Гісторыя беларускай мовы”, “Лінгвістычны аналіз тэксту”, “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, “Беларуская дыялекталогія”, “Гісторыя беларускай літаратуры” і інш.

Усяго па дысцыпліне “Асновы культуры мовы і стылістыкі” тыпавымі планамі прадугледжана 90 гадзін, з якіх 50 аўдыторных. Форма кантролю: экзамен у 5 семестры.

Тэматычны план

Тэмы	КОЛЬКАСЦЬ ГАДЗІН		
	Усяго	Лекц.	Семін.
Уводзіны. Прадмет, задачы і змест курса “Асновы культуры мовы і стылістыкі”. Тыпы моўных нормаў	3	2	1
Тэма 1. Арфаэпічныя нормы. Акцэнталагічныя нормы	4	2	2
Тэма 2. Арфаграфічныя нормы	5	1	4
Тэма 3. Граматычныя нормы. Марфалагічныя нормы ў сістэме назоўнікаў	4	2	2
Тэма 4. Марфалагічныя нормы ў сістэме прыметнікаў і прыслоўяў	2	1	1
Тэма 5. Марфалагічныя нормы ў сістэме лічэбнікаў	2	1	1
Тэма 6. Марфалагічныя нормы ў сістэме займеннікаў	1	1	
Тэма 7. Марфалагічныя нормы ў сістэме дзеясловаў	3	1	2
Тэма 8. Сінтаксічныя нормы. Адметнасць некаторых сінтаксічных нормаў беларускай мовы	2	1	1
Тэма 9. Лексічныя і фразеалагічныя нормы	2	1	1
Тэма 10. Функцыянальныя стылі і дакладнасць, сцісласць маўлення	3	2	1
Тэма 11. Функцыянальныя стылі і лагічнасць, дарэчнасць маўлення	4	2	2
Тэма 12. Функцыянальныя стылі і чысціня, выразнасць, багацце маўлення	5	3	2
Тэма 13. Функцыянальныя стылі беларускай мовы. Афіцыйна-справавы стыль	3	2	1
Тэма 14. Навуковы стыль	2	1	1
Тэма 15. Публіцыстычны стыль	2	1	1
Тэма 16. Стыль мастацкай літаратуры. Гутарковы стыль	3	2	1
Усяго...	50	26	24

ЗМЕСТ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Уводзіны. Прадмет, задачы і змест курса “Асновы культуры мовы і стылістыкі”. Тыпы моўных нормаў

Прадмет, задачы і змест курса, яго тэарэтычная і практычная накіраванасць. Прадмет лінгвістычнай стылістыкі – функцыянальныя стылі як тыпізаваныя разнавіднасці мовы, сродкі мовы з пункту погляду іх выразнасці, мэтазгоднасці ўжывання ў розных функцыянальных стылях. Аспекты вывучэння лінгвістычнай стылістыкі: апісальная стылістыка, функцыянальная стылістыка, практычная стылістыка, стылістыка мастацкай літаратуры.

Задачы стылістыкі: характарыстыка паняцця функцыянальны стиль мовы (маўлення); вызначэнне заканамернасцяў функцыянавання мовы ў розных сферах зносін; класіфікацыя функцыянальных стыляў; узаемадзеянне стыляў і іх цэласнасць; праблема суадносін мовы мастацкай літаратуры з мовай функцыянальных стыляў; вызначэнне стылістычных нормаў і іх гістарычны характар.

Паняцце моўнай нормы. Стылістычная норма. Тыпы моўных нормаў (арфаэпічныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя, словаўтваральныя, граматычныя, пунктуацыйныя, лексічныя, стылістычныя). Дынамічная тэорыя моўнай нормы. Варыянтнасць нормаў.

Маўленчыя памылкі і іх тыпы.

Тэма 1. Арфаэпічныя нормы. Акцэнталагічныя нормы

Вымаўленне галосных і зычных гукаў, іх спалучэнняў на сучасным этапе развіцця мовы. Прычыны парушэння арфаэпічных нормаў. Маўленчыя стылі (поўны, або кніжны; няпоўны, або размоўны, і прастамоўны) як паказчыкі агульнай культуры асобы.

Асаблівасці беларускага націску і прычыны яго нестабільнасці. Вызначэнне месца націску ў некаторых граматычных формах розных часцін мовы: націск у склонавых формах аднаскладовых назоўнікаў (адушаўлёных і неадушаўлёных) мужчынскага роду II скланення; націск у памяншальна-ласкальнай форме прыметніка, у вытворных прыметніках з суфіксамі *-ават-* (*-яват*), *-ат-*, *-ов-* (*-ёв-*), *-арн-* (*-ярн-*) і інш. у формах ступеняў параўнання; націск у зборных лічэбніках; націск у склонавых формах займеннікаў *сам* і *самы*; націск у формах загаднага ладу дзеяслова, у форме 2-й асобы

множнага ліку, у прастай форме прошлага часу множнага ліку дзеяслова; націск у дзеепрыметніках і дзеепрыслоўях.

Тэма 2. Арфаграфічныя нормы

Напісанні галосных і зычных згодна фанетычнага і марфалагічнага прынцыпаў у адпаведнасці з Правапісам-2008. Асаблівасці ўдакладненняў правапісу вялікай літары. Напісанне слоў разам, праз злучок і асобна. Адметнасць напісання ўмоўных скарачэнняў і правілаў пераносу слоў.

Тэма 3. Граматычныя нормы. Марфалагічныя нормы ў сістэме назоўнікаў

Марфалагічныя і сінтаксічныя нормы і іх віды. Вырыянтнасць граматычных нормаў.

Адметнасці катэгорыі роду ў назоўніках: варыянтныя родавыя формы; род нескланяльных запазычаных назоўнікаў; род складанаскарачаных назоўнікаў; разыходжанні ў родзе і ліку назоўнікаў у беларускай і рускай мовах. Асаблівасці склонавых канчаткаў назоўнікаў II скланення мужчынскага роду адзіночнага ліку ў родным і месным склонах, назоўнікаў III скланення адзіночнага ліку ў творным склоне, рознаскланяльных назоўнікаў, назоўнікаў у родным склоне множнага ліку. Стылістычная роля словаўтваральных сродкаў назоўнікаў.

Тэма 4. Марфалагічныя нормы ў сістэме прыметнікаў і прыслоўяў

Утварэнне і выкарыстанне формаў ступеняў параўнання. Паняцце элятыву ў беларускай мове. Поўныя і кароткія формы прыметнікаў. Варыянты канчаткаў прыметнікаў жаночага роду. Асаблівасці склонавых канчаткаў прыналежных прыметнікаў. Спецыфіка перакладу прыметнікавых словазлучэнняў. Стылістычная адметнасць формаў суб'ектыўнай ацэнкі прыметнікаў. Утварэнне і функцыянаванне формаў прыслоўя: суб'ектыўна-ацэначных і ступеняў параўнання.

Тэма 5. Марфалагічныя нормы ў сістэме лічэбнікаў

Утварэнне дробавых лічэбнікаў. Ужыванне слоў *паўтара* і *паўтары* з назоўнікамі. Суфіксы зборных лічэбнікаў. Сінтаксічная сувязь лічэбніка з назоўнікам. Асаблівасці склонавых формаў канчаткаў колькасных лічэбнікаў у творным склоне. Адхіленні ад нормы пры выбары колькаснага ці зборнага лічэбнікаў. Адметнасць ужывання лічэбнікаў у мове.

Тэма 6. Марфалагічныя нормы ў сістэме займеннікаў

Скланенне зваротнага займенніка *сябе*. Ужыванне займеннікавых словаспалучэнняў *не хто іншы, як; не што іншае, як і ніхто іншы не; нішто іншае не*. Роля займенніка ў кантэксце. Стылістычныя асаблівасці выкарыстання займеннікаў. Варыянтнасць займеннікавых формаў у сучаснай беларускай мове.

Тэма 7. Марфалагічныя нормы ў сістэме дзеясловаў

Змяняльныя і незмяняльныя формы дзеяслова. Функцыянаванне асабовых формаў дзеяслова. Рознаспрагальныя дзеясловы. Асаблівасці ўжывання складанай формы прошлага і будучага часоў. Узаемазмяняльнасць дзеяслоўных формаў. Дзеепрыметнік (прадуктыўныя суфіксы дзеепрыметнікаў *-н-, -ан-, -ен- (-ян-), -он-, -т-*; асаблівасці перакладу дзеепрыметнікаў з рускай мовы). Дзеепрыслоўе (утварэнне і заканамернасці ўжывання). Вобразна-экспрэсіўныя магчымасці дзеяслова.

Тэма 8. Сінтаксічныя нормы

Каардынацыя галоўных членаў сказа: форма выказніка пры дзейніку, выражаным спалучэннем: а) колькаснага лічэбніка з назоўнікам; б) слоў *многа, мала, колькі, багата, некалькі, шмат* і іншых з назоўнікам; в) лічэбнікаў са словамі *гадоў, месяцаў, тыдняў, мінут, зім, летаў* і да т.п.; г) двух назоўнікаў, адзін з якіх мае значэнне пэўнай або няпэўнай колькасці (*дзесятка, пара, сотня, двойка* і інш. або *процьма, безліч, маса, група* і інш.); а таксама назоўнікамі мужчынскага роду са значэннем прафесіі, пасады, звання. Спецыфіка будовы словазлучэнняў, звязаных сувяззю кіравання. Асаблівасці перакладу сінтаксічных адзінак.

Тэма 9. Лексічныя і фразеалагічныя нормы

Правільнасць выбару слова. Асаблівасці выкарыстання слоў абмежаванага ўжывання ў тэкстах розных стыляў і жанраў. Функцыянаванне стылістычна-афарбаванай лексікі.

Правільнасць маўлення і фразеалагічныя нормы. Варыянтнасць фразем. Стылістычная (узуальная і аказіяльная) функцыя фразем. Устойлівыя выразы і іх пераклад. Традыцыйная і аўтарская перыфраза як сродак намінацыі.

Тэма 10. Функцыянальныя стылі і дакладнасць, сцісласць маўлення

Дакладнасць як камунікатыўная якасць, абумоўленая адпаведнасцю сэнсавага боку маўлення прадметнай рэчаіснасці. Дакладнасць словаўжывання. Суадносіны сінаніміі і дакладнасці маўлення, мнагазначнасці і дакладнасці выказвання, параніміі і дакладнасці. Дакладнасць маўлення і тэрмінасістэмы. Пошук і выбар адпаведнага слова ў перакладах, хрэстаматыях, лексікаграфічных даведніках. Дакладнасць у кантэксце функцыянальных стыляў. Прычыны парушэння дакладнасці маўлення.

Сцісласць (лаканічнасць) маўлення як камунікатыўная якасць, падпарадкаваная закону эканоміі моўных сродкаў, іх рацыянальнаму выкарыстанню. Лінгвістычныя і экстралінгвістычныя прычыны лаканічнасці. Моўная эканомія і моўны этыкет. Сцісласць маўлення ў кантэксце функцыянальных стыляў.

Тэма 11. Функцыянальныя стылі і лагічнасць, дарэчнасць маўлення

Лагічнасць як камунікатыўная якасць, абумоўленая акрэсленасцю, паслядоўнасцю выказвання, доказнасцю аргументаў і абгрунтаванасцю вывадаў. Экстралінгвістычныя і лінгвістычныя ўмовы лагічнасці. Лагічнасць зместу ў звышфразавых адзінствах. Лагічнасць у кантэксце функцыянальных стыляў. Матываванае парушэнне лагічнасці ў мастацкім стылі.

Дарэчнасць як камунікатыўная якасць, якая прадугледжвае ўжыванне моўных сродкаў у адпаведнасці з сітуацыяй (лагічна-эмацыянальным зместам, а таксама складам слухачоў/чытачоў). Тыпы маўленчай дарэчнасці: кантэкстуальная, стылявая, сітуацыйная і асобасна-псіхалагічная.

Тэма 12. Функцыянальныя стылі і чысціня, выразнасць, багацце маўлення

Чысціня маўлення як адпаведнасць яго моўнай норме, незасмечанасць яго нелітаратурнымі словамі (дыялектызмамі, жарганізмамі і інш.), іншамоўнымі словамі, канцылярызмамі і штампамі, словамі-паразітамі. Патрабаванні да ўжывання неалагізмаў. Парушэнне чысціні маўлення як сродак індывідуалізацыі мовы персанажаў.

Выразнасць маўлення як камунікатыўная якасць, што дазваляе падтрымліваць увагу, цікаўнасць слухача/чытача, уплываць на яго думкі і

пачуцці. Умовы маўленчай выразнасці. Фанетычныя сродкі выразнасці і мілагучнасці маўлення. Вобразныя сродкі мовы і сродкі стварэння слоўнай выразнасці. Фразеалогія як крыніца маўленчай выразнасці. Граматычныя сродкі экспрэсіўнасці. Паралінгвістычныя сродкі выразнасці. Нераўнамернасць рэалізацыі выразнасці маўлення ў функцыянальных стылях.

Багацце маўлення як аптымальная насычанасць выказвання разнастайнымі лексіка-фразеалагічнымі, марфалагічнымі, сінтаксічнымі элементамі, іх варыянтамі ў адпаведнасці з сітуацыяй, ідэйна-эмацыянальным зместам. Нераўнамернасць выкарыстання моўнага багацця ў функцыянальных стылях.

Тэма 13. Функцыянальныя стылі беларускай мовы. Афіцыйна-справавы стыль

Лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары як аснова класіфікацыі стыляў. Паняцце падстылю і жанру. Прычыны іх размежавання на падстылі і жанры.

Афіцыйна-справавы стыль. Сфера выкарыстання, мэта і змест, характар узаемаадносін.

Прыметы стылю: афіцыйнасць, гранічная канкрэтнасць, сцісласць, дакладнасць, лагічнасць, устойлівая форма падачы фактаў.

Функцыі стылю: паведамленне, канстатацыя бяспрэчных фактаў, якія маюць практычнае значэнне ў адносінах паміж людзьмі, установамі, грамадзянамі і дзяржавай, рэгламентацыя правоў, правілаў, дзеянняў і г.д.

Заканадаўчы (уласназаканадаўчы, юрыдычны) падстыль. Закон, канстытуцыя, указ, грамадзянскія і крымінальныя акты і інш. жанры. Дыпламатычны падстыль і яго жанры: камюніке, мемарандум, нота, міжнародны дагавор, міжнароднае пагадненне і інш. Адміністрацыйна-канцылярскі (канцылярскі) падстыль, жанры падстылю: заява, аб'ява, даручэнне, аўтабіяграфія, распіска, характарыстыка, пратакол, справаздача і інш.

Лексічныя асаблівасці стылю: абстрактная лексіка, тэматычна абумоўленая тэрміналогія, канцылярызмы (клішэ, шаблоны), назвы асоб па роду дзейнасці, заняткаў, пасады і інш.

Марфалагічныя асаблівасці: абстрактныя назоўнікі, у тым ліку аддзеяслоўныя назоўнікі на *-нне*, *-ццё*, суфіксы *-ік* (*-нік*), *-чык* у простых і складаных назоўніках, назвах асоб; адносныя прыметнікі; інфінітыў, пры

якім ужываюцца словы *неабходна, варта, тэрмінова* і інш.; субстантываваныя дзеепрыметнікі ў якасці назваў асоб і інш.

Сінтаксічныя асаблівасці стылю: складаныя сказы, сказы з дзеепрыметнікавымі і дзеепрыслоўнымі зваротамі; канструкцыі са складанымі злучнікамі, з адыменнымі прыназоўнікамі; ужыванне дзеяслоўных словазлучэнняў (дзеяслоў з назоўнікам) замест дзеясловаў; інфінітыўныя сказы са значэннем неабходнасці; адсутнасць простага і няўласна-простага мовы і інш.

Тэма 14. Навуковы стыль

Паняцце навуковага стылю. Сферы выкарыстання, змест, характар узаемаадносін, праяўленне аўтарскай індывідуальнасці.

Асноўная функцыя: паведамленне і тлумачэнне навуковых фактаў, вынікаў навуковых даследаванняў.

Прыметы стылю: інфармацыйнасць, аб'ектыўнасць, дакладнасць, строгае лагічнасць, доказнасць, завершанасць, паўната выражэння думкі, насычанасць формуламі, умоўнымі абазначэннямі, графікамі, схемамі.

Уласна-навуковы (акадэмічны) падстыль. Манаграфія, дысертацыя, аўтарэферат, даклад і інш. жанры. Навучальны (вучэбна-навуковы) падстыль і яго жанры: падручнік, лекцыя, вучэбны дапаможнік, семінарскі даклад, курсавая і дыпломная працы; навукова-папулярны падстыль: брашура, выступленне, артыкул і інш.

Лексіка навуковага стылю: агульныя, або нейтральныя, словы; словы агульнанавуковага ўжывання; тэрміны; устойлівыя выразы навуковага маўлення; іншамоўныя словы і выразы тэрміналагічнага характару.

Марфалагічныя асаблівасці стылю: каранёвыя марфемы грэчаскага і лацінскага паходжання (*астра-, біблія-, геліе-, гелія-, мікра-, макра-* і інш.), суфікс *-льнік-* у словах-тэрмінах, абстрактныя і рэчыўныя назоўнікі ў форме множнага ліку, аддзеяслоўныя назоўнікі ніякага роду з абстрактным значэннем; дзеясловы ў форме цяперашняга часу, у тым ліку з “якасным” значэннем для паказу ўласцівасцяў прымет прадметаў і з’яў і інш.

Сінтаксічныя асаблівасці стылю: разнастайныя паводле структуры складаназалежныя сказы са злучнікавай сувяззю; сказы з дзеепрыметнымі зваротамі; канструкцыі з галоўнай часткай тыпу *трэба сказаць, варта падкрэсліць* і да т.п.; пабочныя словы; аднародныя члены сказа; сказы з прамым парадкам слоў; састаўныя злучнікі, характэрныя для кніжных стыляў, расшчапленне выказніка.

Тэма 15. Публіцыстычны стыль

Паняцце публіцыстычнага стылю. Сфера выкарыстання, змест, характар узаемаадносін, адкрытасць аўтарскай пазіцыі, творчая індывідуальнасць.

Асноўныя функцыі: інфармаванне людзей пра найважнейшыя падзеі ў нашай краіне і за мяжой, уздзеянне з мэтай выклікаць адпаведныя адносіны да фактаў, з’яў, падзей і такім чынам фарміраванне грамадскай думкі.

Прыметы публіцыстыкі: лагічнасць, фактычная дакладнасць, эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, вобразнасць, афіцыйнасць выкладу, пабуджальнасць.

Падстылі публіцыстычнага стылю: газетна-публіцыстычны, радыё- і тэлежурналісцкі, аратарскі (палітычнае красамоўства).

Публіцыстычныя жанры: інфармацыйныя (інфармацыя, рэпартаж, інтэрв’ю), аналітычныя (карэспандэнцыя, артыкул, рэцэнзія, агляд), мастацка-публіцыстычныя (нарыс, эсэ, замалёўка, фельетон, памфлет).

Лексічныя асаблівасці стылю: уласныя імёны з суфіксамі *-чын, -шчын*, ужыванне займеннікаў *мы, яны* са значэннем “група, супольнасць”, неазначальная форма дзеяслова ў ролі галоўных членаў сказа; наяўнасць намінацыйных сказаў; формы дзеяслова загаднага ладу; функцыянаванне ўсіх тыпаў сказаў у адпаведнасці са зместам і жанрам тэксту; сродкі экспрэсіўнага сінтаксісу; пыталыя і клічныя сказы; простая мова.

Тэма 16. Стыль мастацкай літаратуры. Гутарковы стыль

Паняцце мастацкага стылю. Сфера выкарыстання, змест, характар узаемаадносін.

Эстэтычная і камунікатыўная функцыі стылю.

Падстылі мастацкага стылю: вершаваная мова ў цэлым (верш, паэма, раман і інш.); мастацка-празаічны (аповяданне, апавесць, раман і інш.); драматургічны (камедыя, драма, трагедыя і інш.).

Лексічныя асаблівасці стылю: агульнаўжывальная лексіка і словы абмежаванага ўжытку, перавага слоў з канкрэтным значэннем, пасіўная лексіка, словы іншамоўнага паходжання, стылістычна нейтральная і стылістычна афарбаваная лексіка, словы з пераносным значэннем.

Марфалагічныя асаблівасці: словы з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, складаныя словы, клічныя склон назоўніка, стылістычная сінанімія словаўтваральных і формаўтваральных моўных сродкаў.

Сінтаксічныя асаблівасці: матываванае выкарыстанне ўсяго багацця сінтаксісу (складаныя і простыя сказы; няпоўныя сказы; сказы з умоўчаннем; інверсія, сегментацыя, далучэнне; пыталыныя, пабуджальныя і клічныя сказы і інш.).

Сродкі стварэння слоўнай выразнасці: сінонімы, іх віды і функцыі; амонімы, амографы, амафоны, амаформы; паронімы; антонімы, алітэрацыя і асананс.

Вобразна-выяўленчыя сродкі мовы: тропы і фігуры ў мастацкім кантэксце і іх функцыя. Вобразныя сродкі (эпітэт, параўнанне, метафара, метанімія, сінекдаха, перыфраза, фразема, гіпербала, літота і інш.). Стылістычныя фігуры (анафара, эпіфара, кальцо страфы, кампазіцыйны стык, градацыя, паралелізм, рытарычнае пытанне і інш.).

Паняцце гутаркавага стылю. Сфера выкарыстання, характар узаемаадносін, выяўленне індывідуальных асаблівасцяў асобы праз мову.

Асноўная функцыя: абмен думкамі і ўражаннямі паміж удзельнікамі гутаркі. Роля інтанацыі, мімікі, жэстаў.

Прыметы гутарковага стылю: натуральнасць і прастата ў выражэнні думкі, непадрыхтаванасць, аўтаматызм, свабодны выбар моўных сродкаў, багацце і разнастайнасць інтанацыі.

Падстылі гутарковага стылю: вусны, пісьмовы (эпістальярны).

Лексічныя асаблівасці: агульнамоўны нейтральны пласт лексікі, размоўна афарбаваныя словы, прафесіяналізмы, кніжная лексіка, аказіянальныя неалагізмы; вобразныя сродкі мовы.

Марфалагічныя асаблівасці: назоўнікі, прыметнікі і іншыя часціны мовы з стылістычнай маркіраванымі фармантамі; элятыў; узаемазамяняльнасць дзеяслоўных формаў; абрэвіяцыя тэрміналагічных словазлучэнняў, субстантываты.

Сінтаксічныя асаблівасці: кароткія, часта няпоўныя сказы, словы-сказы, пабочныя і ўстаўныя канструкцыі, інверсія, зваротак, сігментацыя і далучальныя канструкцыі, клічныя, пабуджальныя і пыталыныя сказы.

ЗАДАННІ ДА ПРАКТЫЧНЫХ, СЕМІНАРСКІХ І ЛАБАРАТОРНЫХ ЗАНЯТКАЎ

ПРАДМОВА

Згодна вучэбнага плана дысцыпліна "Культура мовы" вывучаецца студэнтамі V курса (539 група) і аспірантамі ўсіх спецыяльнасцяў БДУ культуры і мастацтваў. Яна з'яўляецца адной з абавязковых дысцыплін пр падрыхтоўцы выкладчыкаў звычайнай школы і вышэйшай школы.

"Культура мовы" – адносна новая вучэбная дысцыпліна, уведзеная ў курс навучання вышэйшай школы. З аднаго боку, яна накіравана на фарміраванне моўнай культуры асобы, а з другога, садзейнічае набывццю духоўнага багажу высокаадукаванага спецыяліста. Таму напісанне вучэбна-метадычнага дапаможніка, які б адпавядаў праграме, патрабаванням ВНУ, актуальнае і неабходнае.

Засваенне любой мовы, у тым ліку і беларускай, звязана з цяжкасцямі рознага характару на ўсіх яе ўзроўнях – фанетыка-арфаэпічным, граматычным, лексіка-фразеалагічным, таму выкананне практычных заданняў дапаможа студэнтам:

- засвойць арфаэпічныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя, марфалагічныя, лексічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- выявіць адметныя лінгвістычныя з'явы літаратурнай мовы;
- паказаць сувязь паміж пэўнай камунікатыўнай якасцю маўлення і функцыянальнымі стылямі мовы;
- навучыць правільна ацэньваць моўныя сродкі і прымяняць іх пры пабудове тэматычна і структурна завершаных паводле жанраў тэкстаў (як пісьмовых, так і вусных);
- даведацца пра тыпы парушэнняў нормаў і шляхі іх ліквідацыі;
- звярнуць увагу на матываванае адхіленне ад нормы менавіта ў мастацкім стылі.

Дапаможнік напісаны з улікам дасягненняў сучаснага мовазнаўства. Сістэма практыкаванняў, змешчаных у дапаможніку, накіравана на тое, каб выклікаць цікавасць студэнтаў да роднай мовы, падштурхнуць іх да разважанняў. Прычым кожнае наступнае заданне патрабуе асэнсавання папярэдняга і як бы працягвае яго на новым, больш высокім узроўні. Асобныя заданні звязаны з дыскусійнымі пытаннямі культуры мовы, выкананне іх накіравана на выпрацоўку самастойнага аналізу тых ці іншых моўных з'яў, да ўмення правільнага прымянення іх у пэўнай маўленчай сітуацыі.

Практычны матэрыял, які ў пераважнай большасці ўзяты з твораў класічнай літаратуры, дэманструе прыгажосць роднай мовы, яе адметнасць і характэрнае, а таксама валодае багатым пазнавальным і выхаваўчым патэнцыялам.

Вучэбна-метадычны дапаможнік "Камунікатыўныя якасці маўлення ў сістэме культуры мовы" акажа дзейсную дапамогу студэнтам, магістрантам, а

таксама ўсім, хто цікавіцца роднай мовай і будзе спрыяць выпрацоўцы навыкаў правільнага абыходжання са словам. Менавіта Яго Вялікасць Слова, ужывае ў адпаведнасці з літаратурнай нормай, аздобленае духоўнасцю асобы, узбагачонае яе асацыяцыямі, дазволіць дакладна і прыгожа выказаць самыя разнастайныя думкі і найтанчэйшыя эмоцыі.

Арфаэпічныя нормы

1. Як у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамі вымаўляюцца звонкія зычныя на канцы і ў сярэдзіне слоў:

луг, сад, дуб, грыб, казка, вораг, галубка, нізка, цяжка, холад, кладка, кніжка, важкі, лёгкі, бегчы, легчы, вывезці, сядзьце, загадка, разьба, хадзьба, адказ, падказка, мароз, звесткі.

2. Выпішыце словы, у якіх зычныя гукі аглушаюцца. У дужках пазначце гэтыя гукі.

Узор: цяжка - /ш/

Без прынцыпу, з кішэні, з татам, з характарам, з пагардай, цераз поле, ад смеху, над сабою, над Пінскам, ад туфель, ад туману, над сцежкай.

3. Як неабходна вымаўляць глухія зычныя перад звонкімі ў наступных словах:

просьба, барацьба, носьбіт, касьба, анекдот, вакзал, экзамен, экзатычны, экзэмпляр, як быццам, як бачыш, баскетбол, футбол.

4. Перакладзіце словы на беларускую мову і запішыце. Параўнайце вымаўленне губных зычных гукаў у беларускай і рускай мовах:

восемь, восемьдесят, голубь, дробь, насыпь, накипь, поступь, поставьте, прорыв, степь, семь, бьёт, верфь.

5. Як вымаўляецца пачатковы націскны і ненаціскны гукі, абазначаныя літарай **і**, пры адсутнасці паўзы, калі папярэдняе слова заканчваецца:

а) на галосны:

за імі, у ім, пры іх, на імху, прыгожае імя, пара ісці, з вялікімі ікламі, срабрысты іней, першае інтэрв'ю, пасыпаліся іскры, мая Ірына, яна ідзе, да інстытута, святло і цень;

б) на зычны:

сын і дачка, мароз і вецер, дождж ішоў, пад ігліцай, лён ірваць, перад Іванам, наш Ігнат, плод ігрушы;

в) пасля **г, к, х**:

выбег і стаў, бераг і рэчка, педагог і студэнт, астралаг і надвор'е, луг і поле, аднакурснік і аднакурсніца, аўторак і серада, хвойнік і асіннік, садок і агародзік, сыноч і пасынак, поспех і слава, пух і пер'е, страх і сум, удых і выдых, мох і верас;

г) у сярэдзіне і на канцы слова пасля галосных і зычных:

гаі, раі, звычаі, ураджаі, юбілеі, краіна, маімі, ручаіна, салаўіныя, Ільіч, вераб'і, вар'іраваць, аб'інець.

6. Прачытайце словы, вызначце, якія гукі абазначае літара і:

краіна, у маі, іхні, цацкі і цукеркі, вазьму і пайду, заіграцца, паслаў ім, стары і малы, пад ільдом, ільгота, дрот іржавы, імчаць, імкненне, звышідэйны, субінспектар, дэзінфармацыя, Ізмаіл, ірыс, інтэлект, ідэал, івалга, вераб'і, вар'іраваць, Гаіці, з'явіцца, з'ехаць, уз'яднацца, раз'язджаць, аб'ява, аб'інець, ад'ехаць, ад'езд, ад Яна, раз'езд, з'ява, раз'юшаны, раз'яднаць, з'езд.

7. Патрэніруйцеся ў правільным вымаўленні спалучэнняў зычных:

зж /жж/: зжоўкнуць, зжывацца, зжарыць, з жаданнем, з жартам, зжаць;
сш, зш /шш/ : замерзшы, з шумам, праз шыбу, падвезшы, з шышкамі, бясшумна, расшыфраваць;
шс /с'с'/ : смяешся, застаешся, вучышся, рыхтуешся, цешышся;
жс, шс /с/ : парызскі, пражскі, латышскі, чувашскі;
чц /цц/ : у хустачцы, на печцы, пры дачцы, па звычцы, на рэчцы, у вадзічцы;
дч /чч/ , тч /чч/ : адчуць, выкладчык, дакладчык; час ад часу, адчайна; лётчык, пераплётчык;
дц /цц/, /ц'ц'/, тц /цц/: адцягнуць, на градцы, на кладцы, адціснуць, пад цяжарам, у палатцы, братцы, у карытцы;
дс, тс /ц/ : гарадскі, Кіславодск, брацкі, заводскі, грамадства;
гк /хк/ : лёгка, пругкі;
гч /хч/ : магчымасць, берагчы, дапамагчы.

8. Растлумачце, з якімі арфаэпічнымі нормама звязана вымаўленне зычных на стыку прыстаўкі і кораня, на стыку кораня і суфікса:

збудаваць, збегчы, знайсці, узлесак, узбярэжжа, узнагароджанне, узрадавацца, спісаць, скінуць, сфатаграфаваць, бясхмарны, бясшумны, рассямшыць, расцвісці, роспіс, расшнураваць, абходзіць, адбыць, адпусціць, адсыпаць, падкрэсліць, подпіс, расчасаць, прадбачыць, перадсвяточны; выкладчык, пераплётчык, суседскі, гарадскі, наводчык, лётчык, грамадскі, старасветчына.

9. Прачытайце правільна, улічваючы, што /з/ і /с/ перад мяккім зычным вымаўляецца мякка:

развітанне, звер, разліць, разбіць, узнімацца, разняць, спазніцца, знікнуць, з людзьмі, з неба, з лесу, з верасня, змяць, узнікненне, змяшаць, змяя, змена; сцэжачка, сьнеданне, чысціць, світанне, свяціць, поспех, песня, рассямляцца, разнесці, бясследна, узнесці.

10. Як вымаўляюцца шыпячыя перад свісцячымі, а свісцячыя перад шыпячымі:

зжаць, счапляць, сшытак, перапісчык, у сутычцы, на рэчцы, у бочцы, пясчынка, адгрузчык, рэзчык, падмазчык, суражскі, пражскі, смяешся, вучышся.

11. Прачытайце, запомніце запазычаныя словы, у якіх гук **г** выбухны:

ганак, гарнец, гвалт, гірса, гонты, гуз, гузік, зацугляць, нягеглы, розгі.

12. Спішыце, абазначце, як вымаўляюцца выдзеленыя галосныя, зычныя ці спалучэнні зычных.

Узор: з'езд /зь/, згіб /з/.

Радасць, ёсць, разжаваць, расшыфраваць, дажджы, прыезджы, паказчык, разносчык, з часам, мужчынскі, вечны, булавая, дакладчык, адчуваць, адчыніць, рыхтуешся, вучышся, магчымасць, легчы, гарадскі, грамадскі, на палачцы, на рэчцы, адважыць, ад'езд, доктар, такт, к гораду, к дзіцяці, раздзел, з дзедам, праз зямлю, пазней, без Сяргея, шчаслівы, песня, расцвісці, звесткі, світанне, смех, раскідаць, мінскі, дзве, пад садам, ад сонца, пад дзень, моладзь, розгі, з іголачкі, не ідзе, вакзал, схема, луг, адрэж, салодкі, восем, просьба.

13. Правільна вымаўляйце словы **не** і **без** у загадках:

Крылаў не мае, а лятае; без рук, а вароты адчыняе. Без голасу, а спявае, без пугі, а хмары ганяе. Верабей маленькі, але ўдаленькі, рук не мае, а вала трымае. Вярхом сядую, на кім – не знаю, знаёмага ўбачу – адразу саскочу. Мае чатыры нагі – не пойдзе, мае пух і пер'е – не паляціць, мае душу, ды не заўсёды. Без рук, без галавы, а маляваць умее. Паложана пячаць, што без жалца не пачаць. Зялёная, а не луг, белая, а не снег, кучаравая, а без валасоў. Без абручоў, без дна поўна бочачка віна.

14. Як вымаўляюцца свісцячыя /з/, /с/ перад мяккімі зычнымі:

смех, снег, світанне, скінуць, збегчы, схітрыць, схіліцца, згіб, сцвярджаць, след, святло, скіба, спіс, сліва, скіраваць, звіць, зліць, схіліцца,

спектр, апладыменты, атмасфера, песня, марозлівы, пяскі, разгінаць, скеміць, сцвярджаць, няўрымслівы;

звесткі з гісторыі, ліў з вядра, выехаў з лесу, зрабілі з бярозы.

15. Як вымаўляецца літара **г** у наступных словах:

гісторыя, ганак, гонта, геній, герой, гальштук, гарызонт, агрэст, гузік, луг, стог, магчы, легчы, ганьба, бераг.

16. Размяжуйце з’явы акання і якання ў прыведзеных словах:

характарыстыка, галава, грамада, высакавата, дапамагчы, галасаваць, ганарыцца, вятры, вясна, бяроза, дзяўчына, не трэба, не ведае, без вынікаў.

17. Прачытайце і растлумачце, чаму не заўсёды ў словах неславянскага паходжання адбываецца змена гукаў у першым складзе перад націскам:

легенда, метро, берэт, абеліск, сезон, метровы, медаль, аперацыя, калектыў, каляндар, сяржант, мячэць, брызент, канцылярыя, рысора.

18. Калі змякчаюцца ці не змякчаюцца ў вымаўленні зычныя **д, т**:

дзеці, дзверы, дзве, адвесці, ціха, цётка, цвёрды, тлець, клятве, бітве, дэлегат, медыцына, тэхніка, камандзір, гвардзеец, індзейскі, Індыйскі (акіян), білецёр, манцёр, дзюна, эцюд, накцюрн, Дзяніс, Дзвіна, Барадзіно, Таіці, Тыбет, Тэгеран.

19. Ці змяняюцца **д і т** прыставак (прыназоўнікаў) на **дз’ і ц’**, а таксама ў форме давальна-меснага склонаў назоўнікаў на **-тва** перад мяккімі губнымі:

пад бярозай, падмесці, ад верасу, падвязаць, падбягаць, падбел, падпяваць, пад Петрыкавам, ад Пінска, падпісаць, у Літве, у грамадстве, на брытве; Людміла, Ядвіга.

20. Як вымаўляецца **у / ў** у наступных словах:

паўза, няўжо, няўмелы, аўдыторыя, лаўрэат, аўкцыён, на ўчастку, ва ўстанове, прэзідыум, кансіліум, раунд, клоун, ва унісон, ва універсітэце, на Украіне, да Уладзіміра, да ўрокаў, за ўзгоркам.

21. Ці супадае напісанне з вымаўленнем:

а) у словах, якія абазначаюць прозвішчы, імёны, геаграфічныя назвы:

на Урале, ва Уруччы, артыстка Уланава, на рацэ Уса, па Уругваі, ва Узбекістане, на Устроні, да Уладзіміра;

б) у запазычаных словах:
ва уніформе, такі унікальны, яна універсальная, ва унісон, за універсітэтам.

22. Як вымаўляюцца спалучэнні галосных у наступных словах:

бібліятэкар, бібліёграф, географія, геалаг, заалогія, наадварот, паабапал, сааўтар, універсіяда, алімпіяда, індустрыяльны, індывідуальны, ініцыялы, ініцыятар, дылогія, відэафільм, гладыёлус, візуальны, акіян, баабаб, аэрапорт, акцыя, метэарыт, акардэаніст, маянэз, аўкцыён, кіяскёр, ажыятаж, апасіяната, патрыярх, афіцыёз, фэе, кліентура, энтузіязм, перыёдыка, прыярытэт, аўдыё-відэа, сальфеджыю.

23. Вызначце, на якіх арфаэпічных нормах заснаваны наступныя рыфмы:

а) Ці трапіць штык ва ўпор,
Ці куля ўп'еца ў каску.
Хай знаюць:
Я памёр,
Памёр за гэту казку.
А.Куляшоў

б) Завеі знясіленай млявы лёт.
Ахрыплае рэха прастору не мае.
Застогне ў адчаі на возеры лёд,
Заные ад холаду ціша нямая.
Р.Барадулін

24. Прачытайце беларускія вітанні і зычэнні. Звярніце ўвагу на вымаўленне зацвярдзелых зычных:

Добры дзень вам! Добры дзень! Дабрыдзень добрым людзям! Дзень добры! Добрага дня (ранку)! З панядзелкам вас (з аўторкам вас і г.д.)! Здаровенькі! Маё вам шанаванне! Прывітанне! Вечар добры! Добры вечар вам, ці рады нам?

Будзьце жывы, здаровы! Жыві ты з Богам! Будзьце жывенькі, здаровенькі! Бывайце здаровы! Да пабачэння! Дабранач! Добрай ночы, заставайцеся здаровы! Здаровы бывайце, нас не забывайце! Пакуль! Усяго добрага! Усяго найлепшага!

25. Паразважайце над пастаноўкай націску ў выдзеленых словах у наступных вершаваных урыўках:

Ізноў да таямніц прыроды Ад чалавечых таямніц... Пайду, як у былыя **годы**, У край лясоў і навальніц; Не ўспаміны і не памінанне. Як сказаў наш Быкаў: Знак бяды... Зноў ва ўсіх цяжкое прадчуванне, Зноў – перадваенныя гады (П.Панчанка); Я праз шумны райскі лес дажджу На дарогу, як раку, гляджу, Па якой сплывае ў небыццё Адзінокае, як мы, **лісцё**; Ахвота панскага жыцця, Ды ўсе не могуць быць панамі. Шукаем золата, **смяцця** Не бачым нават пад нагамі; І **прывіды** жылі ў палатах – Князьёва змерлая радня (В.Шніп); Глыбока ў студні боўтнецца вядро... Затарахціць пашчэпаная корба... Адзін глыток – і **існуе** дабро, І жыць на свеце хараша і добра (У.Някляеў); І пад жудасным **цяжарам** Утрываць немагчыма. **Існую**, нібы спражана, - Зёлка кажа вачыма (Ю.Голуб); Пабліскваюць зоркі, пагоны. Тут карты, віно – **пакрысе**... **Нібыта** ў агульным вагоне кудысьці мы едзем усе; Я рад, Пустата, нашай стрэчы, мне добра ў абдоймах тваіх. У гэты **бясклопатны** вечар забуду на ўсё і на ўсіх. (В.Жуковіч).

26. З якой мэтай аўтары ў мастацкіх творах выкарыстоўваюць адхіленні ад арфаэпічных нормаў?

I. – Алена Зайчыкава, мабуць, – першая гоніць цягучую маўклівасць Ганна.

– Мабуць, Алена...

– От, любіць вішчаць... Шлахоткі страх баіцца!.. – Яна раптам упікае: – А вы і рады!

(І.Мележ. Людзі на балоце).

II. Дзед Цыбулька: А чаму гэта урбанізацыя стала нездаровай і на жаль?

Ломцеў: Ух ты, а ён – эрудзіт!

Дзед Цыбулька: Зараз разбяромся, хто ерундзіт.

(А.Макаёнак. Таблетку пад язык).

III. Памятаеш, мы ездзілі да развалінаў старога замка і ты чытала мне там вершыкі Барана і Шулера? У нас цяпер дзейнічаюць курсы дэкламацыі, твае сяброўкі Зося і Марыя займаюцца там і на Каляды будуць выступаць у дабрачыннай вечарыне ў жаночай гімназіі.

(Л.Рублеўская. Старатвецкія міфы горада "Б").

27. Выразна прачытайце тэкст з захаваннем усіх арфаэпічных нормаў. Звярніце ўвагу на вымаўленне галосных у запазычаных словах:

Лада

Лада – багіня кахання і прыгажосці, юнацтва і плоднасці, апякунка шлюбу і хатняга агню. Уяўлялася ў выглядзе маладой прыгожай жанчыны з доўгімі залацістымі валасамі ў белай вопратцы. Славянская багіня Лада суадносіцца з грэчаскай Дземетрай (багіняй плоднасці і земляробства, што атаясамлівалася з вобразам "маці-зямлі" і паказвалася як прыхільная да

людзей прыгожая жанчына з валасамі колеру спелага жыта) і Афрадытай – багіняй кахання і прыгажосці.

Зараз цяжка адназначна сказаць, ці выклікана ўвядзенне Лады ў славянскі пантэон багоў імкненнем асобных даследчыкаў знайсці нацыянальны адпаведнік вобразам больш распрацаваных германскай і антычнай міфалогій, ці наадварот, вобраз Лады – праяўленне агульных індаеўрапейскіх каранёў. Так, часам узгадваецца дачка Лады Лёля (Лялля, Леля), што ўвасабляе плодныя сілы вясновай прыроды; яна кожную зіму сыходзіць у падзем’е і вяртаецца наступнай вясной, прыносячы з сабой цяпло і абуджэнне прыроды (прасочваецца паралель з парай грэчаскіх багінь Дзэметрай і Персефонай або Цэрэрай і Празерпінай у рымлян). Лада і Лёля, што персаніфікуюць плоднасць, часам суадносяцца з жаночымі парнымі божствамі – рожаніцамі.

С.В.Зянковіч

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Арфаэпічныя нормы

1. Дайце азначэнне арфаэпічных нормаў.
2. Пералічыце асноўныя арфаэпічныя асаблівасці вымаўлення галосных і зычных гукаў, а таксама іх спалучэнняў.
3. Назавіце прычыны адхілення ад арфаэпічных нормаў беларуска літаратурнай мовы.

Арфаграфічныя нормы

1. Устаўце прапушчаныя літары:

камп’ют...р, д...градацыя, вунд...ркінд, д...пр...сія, лід...рства, інт...рпр...таваць, ц...р...маніял, р...прыза, ст...р...атып, інт...рпр...татар, ангаж...мент, кап...ла, архіт...ктура, ш...дэўр, сюрр...алізм, м...н...джм...нт, ліц...нзія, р...пертуар, р...стаўрацыя, т...мпера, анд...граунд, мікрар...фр...н .

2. Ад прыведзеных пар слоў утварыце складаныя словы, растлумачце правапіс галосных:

утварэнне цэн, першая аснова, спевы песні, высокае мастацтва, добрая зычлівасць, адчуванне святла, прадзенне льна, розны колер, хор і знаўства, паклоннік ідала, вялікая дзяржава, вядзенне голасу, рад гукаў, вымяральнік святла, радасны ў жыцці, многа струн, высокая частата, новы год, востры сюжэт, просты народ, кароткі тэрмін, вострая палітыка, добрыя суседзі, новы твор, многа жанраў, вострая сатыра.

3. Раскрыце дужкі пры спісванні, растлумачце асобнае, злітнае і паўзлітнае напісанні слоў:

(шмат)баковы, (узе)агульны, (мала)вядомы, (шмат)аспектны, (фота)карэспандэнт; (дом)музей, (папараць)кветка, (тэлефон)аўтамат, (дубы)веліканы, (паў)Беларусі, (паў)яблыка, (па)суседску, (па)сяброўску, (па)латыні, (па)чалавечы, (па)свойму;

(з)за, з(пад), па(над), па(за); (абы)хто, (абы)як, (абы)дзе, хто (ж), калі(б), сказаў(бы); амаль(што), сама(што), хіба(што);

(паўночна)усходні, (агульна)народны, (глыбока)паважаны, (вечна)зьялены; (літаратурна)мастацкі, (рамэн)раланаўскі, (блакітна)сіні, (беларуска)рускі;

год(два), 3(4) тыдні, 100 (працэнтны), (300) тысячны, (пяці)дзесяты, (пятнаццаці)гадовы, (трох)соты;

(дробна) напісаныя літары, (прынцыпова) новы падыход, (усебакова) асветленае пытанне, (грунтоўна)прадуманы адказ;

шляхі(дарогі), сцежкі(дарожкі), хлеб(соль), жыў(быў), белы(белы), ледзь(ледзь), уверх(уніз), сам(насам), крыж(накрыж), раз(пораз), дзе(нідзе);

(усё)роўна, (як)след, (на)памяць, (на)жаль, (да)упаду, (на)бягу, (без)упынку.

4. Запішыце словы па-беларуску:

адажыо, аккордеон, апостроф, адрэс, рэмонт, шэдэвр, церемонія, дрожаць, шерстяной, рэдактар, глотать, рэпартаж, задрэмать, сероватый, крепостной, черёмуха, черновик, рэцэнзія, одеколон, рэкордсмен, сакрэтны, прэлюдыя, рэжысёр, вундэркінд, радыола, рэпрыза, рэфрэн, тэнор, сюжэт.

5. Устаўце прапушчаныя літары і растлумачце іх напісанне:

вос...мсот, дз...вятнаццаты, бо...зь, б...рэт, с...ржант, ...фрэйтар, в...ранда, м...ккаваты, погл...д, пам...ць, н...в...сёлы, высьв...тліць, г...н...рал, бал...рына, голасав...дзенне, м...лодыка, палан...з, клав...сін, кол...р, сёння...шні, сп...вакі, ц...жкавата, кал...ктыў, м...тро, п...сн...ры, Б...тховен, Васн...цоў, Н...свіж, В...рсаль, Х...опс, ...сенін.

6. Закрэсліце няправільнае напісанне:

Жа(н,нн)а, драўля(н,нн)ы, беспрычы(н,нн)ы, штодзё(н,нн)ы, паслухмя(н,нн)ы, палымя(н,нн)ы, Аксі(н,нн)я, ба(л,лл)ада, трынацца(ц,цц)ю, мі(с,сс)ія, Прыпя(ц,цц)ю, старас(ц,цц)ю, ме(ц,цц)а-сапрана, ма(чч, тч)ына,

пляме(н,нн)ік, фірме(н,нн)ы, песе(н,нн)асць, каларырава(н,нн)е,
чатырохгало(с,сс)е, адраджэ(н,нн)е.

7.Растлумачце, чым матывуецца ўжыванне вялікай літары ў словах і спалучэннях наступных слоў:

Францыск Скарына, Бацька Мінай, Алесь Загорскі, Рычард Ільвінае Сэрца, Пётр Першы; Зеўс, Венера, Геркулес; Гняды, Мурка, Шарык; Асёл, Шчупак, Леў, Дзед Мароз; "Наша ніва", "Чырвоная змена", "Беларусь", "Нёман"; Коласавы творы, Алесевы кнігі, Багдановічаўскія чытанні, Купалаўская стыпендыя; Зямля, Сонца, Месяц, Млечны Шлях; Беларусь, Дзвіна, Шчара, Старыя Дарогі, плошча Незалежнасці, станцыя метро Кастрычніцкая, Случчына, Беласточчына; Радзіма, Бацькаўшчына, Айчына;

Літоўская метрыка, Хроніка Быхаўца, Баркалабаўскі летапіс, Статут Вялікага княства Літоўскага, ВКЛ, Рэнэсанс, Адраджэнне; Вялікая Айчынная вайна; Чарнобыльская АЭС; "Знак Пашаны", ордэн "Мацярынская слава", Ганаровая грамата, Дошка гонару; Палата Прадстаўнікоў; Герой Сацыялістычнай Працы; Беларуская сялянская партыя, Беларускі саюз моладзі;

Мінск, Нясвіж, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры, Акадэмія музыкі, Акадэмія навук Беларусі, Беларускі дзяржаўны ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы, Генеральная Асамблея Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, ЮНЕСКА.

8. Выпраўце ў наступных урыўках памылкі, звязаныя з выкарыстаннем вялікай літары:

Маё пакаленне ў агні радзела... Таму, калі я ў анкеце пішу, Што не прымаў у айчыннай удзелу, Не верце мне – Я нявінна хлушу (П.Макаль); Не ў гушчары дрымучым недзе, А тут, дзе ясны небакрай, Такого слаўнага мядзведзя Узгадаваў бацькоўскі край (П.Макаль); 3 часу замаху на папу ды кожнага Мытнікі строгія надта. Мы ж ні пры чым, не трымай, як заложнікаў, Аэрапорт леанарда (С.Законнікаў); Абрыс дакладны і праўдзівы Нам сёння можа расказаць, Якім быў воблік – твар радзімы Мільён гадоў таму назад (Н.Гілевіч); Нашчадкі бога апалона – паэт, музыка, і мастак, о як вы прагнулі палону, каб гулка крочыць па мастах, каб расхінаць, нібы адзенне, стагоддзі, далі, галасы... (С.Законнікаў); Блізка вялікдзень. У паветры разліты салодкі і горкі водар. Падсыхаюць груды. Цвітуць кацяхі вербалозу (А.Разанаў); Бягу напраткі – на дарогу – па жыце, зялёным ільне. А пустата б'е трывогу – спрабуе вярнуць мяне (В.Жуковіч); Табе адной я пакажу, Перагарнуўшы неба

атлас, Куды схавацца ад дажджу Каля вялікага тэатра (Л.Дранько-Майсюк); 3 маёй майстэрні вечаровай, 3 кансерваторскага двара Па беднай вуліцы гандлёвай Пайшла пшчотная сястра (Л.Дранько-Майсюк).

9. Закрэсліце няправільнае напісанне:

бе(с,ш)чалавечна, грама(дс,ц)тва, абе(з,с)каляроўца, а(д,ц)ценне, па(д,т)свечнік, а(с,з)дабленне, а(п,б)палены, (с,ш)чарнец, бя(с,з)крыўдны, бе(с,з)паспяховы, (з,с)жаць, (з,с)дзіўца, ра(з,с)казаць, бе(з,с)дапаможны, а(т,д)каз, пецярбур(г,х)скі, ра(с,ш)чысціць, бе(г,х)чы, ле(ц,дз)ь, бара(дз,ц)ьба, (с,ш)часце, лё(г,х)кі, бе(з,с)характарны, бе(з,с)білетны, бе(з,с)сардэчны, ра(з,с)рэкламаваць, ра(з,с)маляваць, ра(з,с)крытыкаваць.

10. У якіх словах замест кропак трэба ўставіць мяккі знак? Выпішыце гэтыя словы:

канферанс...е, сям...я, з...яднанне, кан...юнктура, марсел...еза, п...еса, прэм...ера, фал...клор, танал...насць, вар...іраваць, ранц...е, суб...ект, давер...е, раз...ба, аб...ёмістасць, п...едэстал, восен...скі, чэрвен...скі.

Марфалагічныя нормы ў сістэме назоўніка

1. Падбярыце да наступных назоўнікаў варыянтныя родавыя формы:

замш, жыраф, зал, салат, давер, топаль, камод, далонь, кішэнь.

2. Перакладзіце на беларускую мову наступныя словазлучэнні:

железнодорожная насыпь, отцовская рукопись, горькая полынь, огромная собака, книжная пыль, старый гусь, белый ягнёнок, длинная тень, чёрный бразильский кофе, горькое какао, неразборчивая подпись, едкая гарь, широкая степь, очередная перепись, золотая медаль, невыносимая боль, стенная живопись, твёрдая поступь, маленький зайчонок, мёртвая зыбь, старый комод, моя пачка, маленькое копыто.

3. Вызначце род запазычаных нескланяльных назоўнікаў:

аташэ, маэстра, канферансье, дэндзі, янкі, фрау, пані, міс, місіс; какаду, гну, кенгуру, поні, фламінга, страус, цэцэ, івасі; паліто, кашнэ, турнэ, каратэ, джыу-джыцу, інтэрв'ю; Місісіпі, Хакайда, Бардо; алоэ, кальрабі; галіфэ, Антарыо, лібрэта, кімано, жэле, Дэлі, шымпанзе, аташэ, мікада, турнэ, Перу, Сочы, По, Чад.

4. Дапішыце канчаткі прыметнікаў:

карабельн... верф, суконн... галіфэ, лімонн... жэлё, вопытн... канферансье, японск... мікада, прыгож... пано, ваенн... аташэ, цікав... лібрэта, лёгк... цюль, дзесятков... дроб, бел... жабо, свеж... салямі, смачн... кальрабі, шырок... авеню, прав... педаль, вопытн... рэдактар Сакалова, строг... ДАІ, смачн... філё.

5. Вызначыць род абрэвіятур:

ААН, ЮНЕСКА, ЧАЭС, ЛіМ, БелТа, РАУС, ВАК, ТСБМ, БАЖ.

6. Які род маюць наступныя назоўнікі:

слуга, цёзка, гуляка, стараста, суддзя, тамада, малайчына; глыб, засень, верф, гар, горыч, какава, шаль, давер, жаль, кішэнь; вятрыска, ручышча, насішча, галасішча, зубішча, гарышча; Саша, Валя, Валера, ціхоня, сведка, соня, гарэза, падпявала, задзіра, шашкі, пюрэ, сапрана, турнэ, боль, таксі.

7. Утварыце форму множнага ліку ад наступных назоўнікаў:

колас, камень, голас, вецер, пяро, карань, ліст, чалавек, зубраня, неба, лён, воблакі.

8. Перакладзіце на беларускую мову назоўнікі:

- 1) бегство, пение, черника, крупа, дверь, конопля, поведение, грудь, калитка, кладбище;
- 2) семена, фрукты, бобы, овощи, чернила, колосья.

9. Назавіце словазлучэнні з граматычнымі памылкамі:

старыя клопаты, сінія чарніла, дзедаў каромысел, смачны яблык, рысавая крупа, новыя дзверы, прыхаваная фальш, спелая чарніка, пакрыўся сыпам, чорная бездань, высокая канопля, мядовы квецень, белы ветразь, памыты посуд, салаўіны трэль, белітаўскі шампунь, малдаўскія віны, калійныя солі.

10. Пастаўце назоўнікі II скланення мужчынскага роду адзіночнага ліку ў родным склоне, падабраўшы адпаведны канчатак **-а** або **-у** :

вагон, вулей, тралейбус; лоб, нос, твар; жук, мядзведзь, вучань, настаўнік; метр, літр, кілаграм; мільён, рубель, долар; дзень, год, абед, ранак, сезон, век; паланез, сказ, балет, вальс, сюжэт, санет; прафкам, камітэт, універсітэт; горад, пасёлак, раён, акіян, сквер; тэніс, турнір;

лес, сад, парк, розум; ідэал, густ, кантраст, прынцып, этыкет, уздым, разлік, край, луг, стэп, рэалізм, рамантызм, грып, радыкуліт, інфаркт, дождж, снег, пажар, фэст, фестываль, цукар, сок, хлеб, авёс, шашлык, алей, пудынг, натоўп, палын, бэз, бярэзнік.

11. У некаторых назоўнікаў II скланення мужчынскага роду адзіночнага ліку ў залежнасці ад сямантыкі канчатак можа мяняцца. Пастаўце прыведзеныя назоўнікі ў адпаведны кантэкст так, каб у адным выпадку быў канчатак **-а**, у другім **-у** :

аўтарытэт, загад, закон, ідэал, пейзаж, лістапад, талент, пропуск, дуб, пад'езд, народ, дагавор, курс, праход, раз'езд, агенчык, адбой.

12. Пастаўце ў месным склоне адзіночнага ліку наступныя назоўнікі:

сын, дождж, снег, вецер, подых; Міхал, Антось, Алег; кажух, мех, спіс, курс; дыялог, партэр, раён, бераг; лоб, нос, твар; герой, край; Мележ, Брыль, Шамякін, Караткевіч; Мінск, Сож, Днепр; дырыжор, тыгр.

13. Пастаўце рознаскланяльныя назоўнікі ў давальным і творным склонах:

калега, суддзя, стараста, калека, гуляка, тамада, няўмека, ціхоня, капрызуля.

14. Запішыце словы па-беларуску, пастаўце іх у месным склоне.

Аистёнок, бобрёнок, воронёнок, голубёнок, гусёнок, зверёныш, зубрёнок, козлёнок, котёнок, лосёнок, львёнок, оленёнок, ребёнок, утёнок, слонёнок, телёнок, тигрёнок, щенок, цыплёнок.

15. Наступныя назоўнікі пастаўце ў форме творнага склону адзіночнага ліку:

стыль, алей, далонь, сувязь, мыш, дэталё, боль, баль, бал, кроў, шыр, шпіталь, рэч, глыб, моль, строй, плынь, моладзь, заповедзь, смерць; папараць-кветка, іван-чай; Барысаў, Рагачоў (горад); Барысаў, Рагачоў (прозвішча), Свір, Свіслач.

16. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову, звярніце ўвагу на канчатак назоўнікаў:

работачь в библиотеке, писать на доске, купить в аптеке, купаться в реке, передать дочери, держать в руке, подарить сестре, вернуть подруге, служить при царе Николае, быть слугой при дворе короля, подарить Грише, служить юнгой на корабле.

17. Пастаўце назоўнікі ў родным склоне множнага ліку:

краіна, сцяна, бяроза, сесія; рука, нага, кніга, кветка, сцэжка, ластаўка;
асоба, мова, справа, слова, дрэва; дажынкi, зёлкі, вячоркі, суткі;
Баранавічы, Асіповічы; ампер, ват, раз, год; крэсла, гняздо, тайна,
прозвішча, песня, краіна, хата, кафедра; салдат, партызан; ніць, мадэль,
вобласць, грудзі, людзі.

18. Пастаўце назоўнікі **грудзі, плечы, коні, сані, вочы** ў творным склоне.
Колькі варыянтаў канчаткаў мае кожнае са слоў?

19. Пастаўце назоўнікі ў творным і месным склонах, растлумачце правапіс іх канчаткаў:

горад Мінск, артыст Пятроў, райцэнтр Лоеў, паэт Пісьмянкоў,
кампазітар Алоўнікаў, пісьменнік Кузьма Чорны, горад Кіеў, горад
Пінск, пісьменнік Іван Шамякін.

20. Пастаўце назоўнікі ў адпаведных склонавых формах, дапісаўшы іх канчаткі:

абмеркаванне пісьмовага пераказ..., дошкі з дуб..., званіць па
тэлефон..., за нашай Свiр..., стаяць каля дуб..., мелодыя гімн..., выраз
твар..., пах бэз..., убачыць па тэлевізар..., спяваць у га..., выступаць на
кангрэс..., быць у гушчар..., пачуўся голас у цемнац... на вуліц..., сядзець у
лодц..., на галоўнай магістрал...

21. Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў, акрэсліце стылістычную ролю выдзеленых
назоўнікаў:

І раслі б, здаецца, дзеці, Каб іх кiнуць на раллі. А **дзянёчак** як настане,
Тая **ранічка** вясны! Кропля **роскі** на каштане Блеск запальвае дзіўны
(Я.Колас); Дагнаў ён [Алекса] каня, што вёз Ярылу, зірнуў на яе. Беленькая
галоўка з распушчанымі валасамі, сінія вочы... **Тварык** бледны, амаль
дзіцячы. Відаць, і пайшоў бы сабе далей Алекса, але азiрнулася ў той момант
дзяўчына і ўсміхнулася... – блiснулі белыя **зубкі**... (В.Іпатава); Так і застаўся
маленькі Блакітны **праменьчык** на Зямлі. Кожную раніцу, як толькі ўзыходзіць
Сонейка, яго можна ўбачыць, дзе толькі захочаш. Улетку на кожным
лісточку, на кожнай кветцы, на кожнай **травiнцы**, а зімой – на кожнай
сцяжынцы (А.Дудараў); І яны, багародзіца і старая **Махахеіха**, цяпер былі
вельмі ж падобнымі адна на адну, з адной і той журбою, і пазiрала кожная з
свайго кута адна на другую, бы пытала: а што далей? (В.Казько); – Ну як там
– скоро ўжо, **сястрыца**? – Міргнуў ёй весела Антось.(Н.Гілевіч); На паверхні
дождж і вецер свiшча, І заглядваць страшна пад абрыў: Там жыве дзесяткі
год **самішча**, Што і радаслоўную забыў (В.Гардзей); Вось бы разам сабраць

Усіх зверанят: **Зубраня, Зебраня, Ласяня, Лісяня, Ваўчаня, Бабраня** – Быў бы і ў заасадзе Дзіцячы сад (С.Валодзька).

Марфалагічныя нормы ў сістэме прыметніка

1. Утварыце ад прыметнікаў усе магчымыя формы вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання:

шчаслівы, цвёрды, прыгожы, малы, вясёлы, вялікі, буры, блакітна-сіні, ласкава-прыветны, бадзёры, урачысты, кепскі.

2. Якія формы вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання ўтвараюць наступныя прыметнікі ці не ўтвараюць гэтых формаў увагуле:

лясісты, гарысты (мясцовасць); васільковы, бэзавы (колер); пшанічны, аржаны (хлеб); гняды, вараны (конь); ліпкі, клейкі (ліст); босы, нямы, духоўны (чалавек); вусаты, барадаты (мужчына); сакаўны (яблык); светлакосая, чарнабровая (дзяўчына).

3. Утварыце ад назоўнікаў прыналежныя прыметнікі пры дапамозе адпаведных суфіксаў (-оў, -ёў, -аў, -еў; -ін, -ын):

рыбак, бусел, сястра, бацька, Кастусь, Броўка, хлопчык, ляснік, цесць, вучань, жонка, муж, прадзед, герой, птушка, ластаўка, Саша, цётка, варона, камар, бабуля, Тамаш, Антось, Алена, Валодзя.

4. Запішыце прыметнікі, якія вызначаюць:

- а) станоўчыя якасці чалавека;
- б) адмоўныя якасці характару чалавека;
- в) абаяльнасць жанчыны (мужчыны);
- г) знешні выгляд чалавека.

Выкарыстоўваючы гэтыя прыметнікі, апішыце свайго сябра (знаёмага) у афіцыйным, навуковым і мастацкім стылях.

5. Выпішыце прыметнікі з суфіксамі, якія надаюць словам розныя ацэначныя значэнні:

Высока ў небе воблака плыве, Плыве бялюткае, адно ў блакіце; Шатром велізарным раскінуў дуб сукі; Сорам наш Ты [сэрца маці] насіла вялізарным горам; Я ўвесь бы народ ваш прадставіў к герою. Усіх бы прадставіў: і старцаў сівёнькіх, і бабак старэнькіх, і дзетак маленькіх, – Усіх, што не сталі ў бядзе на каленькі (Н.Гілевіч); Мой бацька ў новенькіх лапцях ліповых, Якія дзед Васіль сплёў адмыслова, Шлях церабіў упарта да навукі;

сыны і дочкі падаліся ў горад, А мова засталася, як і маці, Астаткі век свой да канца агорваць Ва ўрослай у зямлю, старэнькай хаце; І зараз, калі я з алоўкам Сяджу, бачу толькі адно: На тоненькай шыйцы галоўка І вочы – на ўсё акно (С.Законнікаў); Пустынна сяло апусцела, і шэранькі горад прарос. Душа пацясняецца цэлам... Хто гэтыя беды прынёс?; Існуе малая трава і лаза, крыніцы вузенькае ложа. Куток, дзе ты першае слова сказаў, малым называцца не можа; У руху жыцця, у шматгалоссі шчасця танюткая ніць... Бачыш, як ходзіць калоссе? Чуеш, як жыта шуміць? (В.Жуковіч); Я проста ненавіджу палахліўцаў І аб'яўляю "ціхенькім" вайну; Так, сціплы, сціпленькі, спакойны. Заўсёды з боку ад бяды. Для ўсіх прыемны і пакорны, Ніжэй травы, цішэй вады. Ты чысты. А з табой душна; ты не сляпіў вачэй. Быў прасты ва ўсе вякі твой родны ўзор: Гаёў бялюткая бяроза, Густы блакіт лясных азёр; З вялізнай жоўтай саломінай – Падгіналіся ногі аж – Поўз па галінцы зломленай Лупаты, лабаты мураш (Г.Бураўкін).

6. Ад назоўнікаў з дапамогай суфіксаў утварыце прыметнікі, падабраўшы да кожнага назоўнік:

музыка, тэмбр, песеннасць, сімфонія, аркестроўка, басэтка, жанр, фальклор, гітарыст, віртуоз;
фарфор, фаянс, мазаіка, рэльеф, каларыт, пастэль, акварэль;
даследчык, снежань, асветнік, Карэлічы, Брэст, Асіповічы, Кембрыдж, швед, Ірландыя, Рыга, Варонеж, Белгарад, Канада.

7. Выявіць якасную ацэнку прыметнікаў і абазначыць марфему, якая на яе ўказвае:

сіняваты, шэраваты; родненькі, добранькі; бялуткі, раўняўкі;
танюсенькі, малюпасенькі, ціхусенечкі; шырачэзны, страшэнны, вялізны,
глыбозны; замалы, прамудры, прыўдалы; жоўты-жоўты,
найпрыгажэйшы.

8. Знайдзіце словазлучэнні з памылкамі:

бабуліны яблыкі саладзейшыя за нашы; самы весялейшы з іх – стараста;
няма больш разумнейшага за яго; Васіль старэйшы за мяне; спадніца
сінейшая за раменьчык; нашы тэнісісты мацнейшыя ў свеце; жалеза
цяжэй вады; ручнік больш вузкі; журавіны самыя кіслейшыя за ўсе
ягады; кніга цікавейшая, чым фільм; сястра маладзей брата; больш
карацейшая дарога; самая найпрыгажэйшая краіна.

9. Утварыце формы роднага і творнага склонаў адзіночнага ліку прыметнікаў:

далёкая, шчаслівая, ветлівая, блізкая, далікатная, дажджлівая, светла-шэрая, залацістая, бацькоўская.

10. Падкрэсліце ў групах прыметнікаў "лішні", растлумачце, чаму такі зрабілі вывад:

- а) салодкі, жоўты, залаты, чырвоны;
- б) восеньскі, летні, зімовы, радасны;
- в) сынаў, братаў, грамадскі, бабулін.

11. Запішыце беларускія адпаведнікі да наступных словазлучэнняў:
книжный шкаф, январский день, языковое явление, зелёный салат, воздушная струя, кислый шавель, твёрдая поступь, горькая полынь, левая туфля, серенький зайчонок, старый комод, маленькое копыто.

12. Паразважайце пра нарматыўнасць ужывання выдзеленых формаў прыметнікаў у наступных урыўках:

Хто **рус**, хто **рыж** – Нясі свой крыж. Здаровы ці хворы – Пішы свае творы (Л.Дайнека); Будзе радасна нам і светла Піць нагбом з маладых крыніц Азанованае паветра, **Навальнічнейшае** з навальніц (М.Лужанін); Пахаваў я бацьку, Нёман, Тут на беразе тваім. Знаю, ты таксама плакаў, Не было **бліжэй** сяброў (М.Маляўка); Не філасофствуй багата. Жыццё **грубей і прасцей**. Жыццё – пастаянная страта Зубоў, валасоў і надзей (Л.Дайнека); Прырода – **найвыдатнейшы** мастак. Яна знайшла гармонію і меру (Г.Бураўкін); – Увага, сябры – атаманы, – Гукнуў кашавы атаманы, – І мы дажылі да заганы – **Найгоршай** са страшных заганы (Я.Сіпакоў); Ён [мяздзедзь] пакажа нам, як хціўцы Абрастаюць поўсцю кражы, Як зацяттыя зласліўцы **Найсумленнейшы** гразню мажуць (Я.Сіпакоў); Скрозь на буслянках завеі штодня Белыя селянца. Зябне ў **журблівых** садах цішыня, Сум следам сцалецця (А.Пісарык); Я прачытаў: адзін мастак, Што золатам пісаў дыханне, Тлумачыў жоўтае, як знак **Найпранікнёнага** кахання (Л.Дранько-Майсюк).

13. Акрэсліце стылістычную функцыю прыметнікаў з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі.

А сын глядзіць на пыльную дарогу, Дзе ўперадзе **вяліказнага** войска Пайшоў багаты пан той пехатою (Я.Сіпакоў); Ешце, ешце! [Панове] Смялей трымайце **зграбненькія** лыжкі У **мякенькіх** дагледжаных руках (Я.Сіпакоў); Начальнікаў **маленькіх** – процьма, Папераў столькі – не падшыць. І пішуць: дзе і як палоць нам І як балотца асушыць...(П.Панчанка); Пустынна сяло апусцела, і **шэранькі** горады прарос. Душа пацясняецца целама... Хто гэтыя беды прынёс? (В.Жуковіч); І зараз, калі я з алоўкам Сяджу, бачу толькі адно: На **тоненькай** шыйцы галоўка І вочы – на ўсё акно (С.Законнікаў);

Тоненькую ножку з-пад пярыны белай На зямлю пралеска Ставіла нясмела (В.Вярба); Стройныя зялёныя бярозкі Расплялі **танюсенькія** коскі (Е.Лось); Мама з татам купілі Сярожу браціка. **Малюпасенькага** прыгожага Андрэйку. Вочкі ў яго ўвесь час заплюшчаны (У.Паўлаў); А потым Восень яшчэ збірала **дробненькія сінюткія** кветачкі верасу, сціпрых бяссмертнікаў. А ў кужэльную касу сваю ўпляла трапяткія белыя павуцінкі (М.Даніленка).

Марфалагічныя нормы ў сістэме займенніка

1. Праскланяйце займеннік **СЯБЕ**. Складзіце сказы з гэтым займеннікам так, каб ён спалучаўся з прыназоўнікамі **пра, да, аб, пры, перад, пад, паміж, замест, вакол, каля, для, апрача**.

2. Перабудаваць сказы так, каб у іх не было паўтораў асабовых займеннікаў:

На вечарыне выступілі пісьменнікі. Мы не бачылі іх раней, але чыталі іх кнігі.

Ніхто ім нічога не аб'явіў, і ніхто іх не запрасіў.

Мне трэба пазваніць яму, а можна яму і напісаць, але я не ведаю яго адраса.

Яна гаварыла доўга, і мне здалося, што яна забылася, з чаго пачалася наша гаворка.

Якое дзіўнае возера!.. Яму ўсё роўна, хто будзе апяваць яго берагі.

3. Прачытайце сказы, вызначце склон займеннікаў.

Як у сабе нічога не мае, дык на сябе найбольш чапляе (Прык.);

Сам ад сябе не пабяжыш упрочкі, сябе самога цяжка перагнаць (Грах.);

Мы ад сябе ніколі не ўцякалі, бо ад сябе – нікуды не ўцячы (Бач.);

Усім сябрам ты не дагодзіш, а толькі сам сабе нашкодзіш (Прык.);

Той нічога не страціць, хто нічога не мае (Прык.);

Не хвалі сам сябе: няхай другія пахваляць цябе (Прык.);

Кінь за сябе – знойдзеш перад сабой (Прык.).

4. Напішыце **не** або **ні** разам ці асобна. Вусна аргументуйце выбар займеннікавых спалучэнняў:

(Не, ні) чым іншым чалавек, які веў нас у грыбы, не вызначаўся (Шам.);

Данька мог круціць трубы, як (не,ні) хто іншы (Картк.);

(Не,ні) ад каго іншага, як ад нас заробкі залежаць (Ас.);

Хто быў вінаваты ў гэтай спешцы? Вядома, ён сам, а (не, ні) хто іншы (Лыньк.);

Ён быў перакананы, што гэта паездка, паездка ў глыбокі тыл, была б (не, ні) што іншае, як уцёк з фронту (Мел.);

Я атакую, а (не, ні) хто іншы. Таму і клапачуся (В.Б.);

Ён лічыў, што дэмакаванне атрада было б (не, ні) чым іншым, як незразумелым самагубствам (І.Н.);

Я ж дужая, скрытная была. (Ні, не) хто іншы і не дайшоў бы да тае нафты (Луж.);

Калі (не, ні) хто іншы не падвернецца на язык, тады ўспамінаюць чорта (Сач.).

5. Знайдзіце словазлучэнні і сказы з памылкова ўжытымі формамі займеннікаў:

а) дазвольце падзякаваць вас; не кпіце з яго; пры цябе разышліся; расказвае сам сабе; дзякую вам за падтрымку; выбег з ейнага пакоя; не дакарайце сабе; не ў тога пытай; гэны не ўспрымае; зарубі сабе на носе; нечага рабіць вечарамі; правяралі самага начальніка; таго ніхто не клікаў; некатараму скажуць; ніякі настрой; нікому сябру; нікаго няма; ні на каго не звяртай увагу; нікаму не кажы; ні за якія грошы; спытай у яго самога; ад усяе душы; ад таеі увагі; што-небудзь скажы; ні да чаго не прыдатны.

б) мілая мама, я хачу, каб цябе нічога не страшыла, каб ты была мужнай (І.Шамякін); На пустым і голым месцы, як вядома, нічога не прарастае... (Н.Гальпяровіч); Аднак нічога вечнага няма (В.Шніп); Нічога новага пад гэтым белым месяцам (Л.Маракоў);

Ніхто і нішто не выцягвае так многа грошай з мужыцкай кішэні, як праклятая манаполька (Я.Купала);

Нішто не выбівала Васіля з цяперашняй жорсткай безуважнасці (І.Мележ);

Ты пачынаешся тады, калі ты застаешся адзін, калі ніхто і нішто не памагае табе быць добрым ці дрэнным, калі ты робіш выбар сам (Я.Брыль).

6. Прачытайце ўрыўкі, акрэсліце функцыю выдзеленых займеннікаў:

Буду жыць, забываючы **твой** адрас,
забываючы **твой** голас,
забываючы сусвет, што зваўся **тваім** целам, –
быццам усё было не са мною,
а з героем даўняга фільма (У.Арлоў);

Я з лесу. З лугаўя.
З азерца. І з балота.
І што для Вас мая
Маленькая істота? (Я.Янішчыц);

Хоць аднымі жывём падзеямі
мы, памочнікі,
вы, работнікі,

ці ж папраўдзе цяжар падзелены?

Вам – указкай удалеч тыкаць,

нам – згінацца пад цяжкаю ношаю.

Вам –

Прызыўна трубіць і клікаць,

нам –

раўняецца на вас, харошыя (П.Макаль);

Ах, Беларусь, **мая** ты доля,

Мая сляза і пацалунак,

Маё ў бярозках белых поле,

Мой песнямі набіты клунак! (Е.Лось);

Тут віўся маленькі ручаёк. Выцякаў **ён** з крыніц за кіламетры два адсюль, з-пад двух вялікіх, як горы, узгоркаў. На адным з **іх** стаяў стары панскі будынак. Цяпер **яго** было цяжка пазнаваць. **Ён** даўно перароблены пад школу. Некалі ў лагу ляжалі вялікія сажалкі. Цяпер **яны** зараслі трыснягом, чаротам, але з **іх** выцякала вада... (А.Жук);

Кожны бачыў, як узыходзіць сонца, – а **гэта** ўжо радасць; **кожны** ведае, як пачынае варушыць зямлю росток, – **гэта** таксама радасць; **кожны** чуў, як шумліва перагаворваюцца паміж сабою дрэвы і пераспеўваюцца птушкі, – і **гэта** таксама радасць. Ды яшчэ якая! (Я.Сіпакоў).

Марфалагічныя нормы ў сістэме лічэбніка

1. Запісаць дробавыя лічэбнікі словамі:

0,5 ; $\frac{1}{3}$; 0,01 ; 2,5 ; $\frac{3}{4}$.

2. Утварыце словазлучэнні "лічэбнік + назоўнік" і праскланяйце іх:

паўтара (вядро, норма, тона, кіламетр, кілаграм, стагоддзе).

3. Утварыце ад прыведзеных колькасных лічэбнікаў адпаведныя зборныя і запішыце:

два, тры, чатыры, пяць, шэсць, сем, восем, дзевяць, дзесяць, адзінаццаць, дванаццаць.

Ва ўтвораных формах лічэбнікаў знайдзіце суфіксы, пастаўце націскі, акрэсліце сферу функцыянавання.

4. Праскланяйце лічэбнікі:

125 (студэнтаў), 51 (цягнік), двое дзяцей, дзве студэнткі, два гады.

5. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову:

два правильных ответа, три новых платья, четыре последних года, два лучших друга, пять интереснейших книг, в трёх шагах от нас, в полутора километрах от сада, 22 газетных экземпляра, 2/5 читателей, сегодня – пятнадцатое мая, бабушке – около семидесяти.

6. Запішыце словамі наступныя лічэбнікі, утвараючы адпаведныя словазлучэнні:

звыш 378, 4, 69, 75;
над 986, 616, 222, 1421;
з 496, 555, 176, 382;
каля 37, 464, 1526, 106.

7. Ад спалучэння лічэбніка з назоўнікам утварыце складаныя прыметнікі, запішыце іх:

800 гадоў, 65 тысяч, 45 дзён, 1,5 дня, 57 мільярдаў, 3 струны, 16 паверхаў, 150 тон, 40 градусаў.

8. Раствлумачце сэнс прыказак, вызначце, з якім значэннем ужыты ў прыказках лічэбнікі:

На двух вяселлях адразу не скачуць.
За двух папацееш – за трох паясі.
Адна галавешка і ў печы тухне, а дзве і ў полі дымяцца.
Адзін бацька лягчэй пракорміць дзевяць дзяцей, чым дзевяць дзяцей – аднаго бацьку.
Першы блін комам.
Кніга – кнізе розніца: адна вучыць, другая мучыць.
Стралай пападзеш у аднаго, а пярком – у тысячы.
Лепш раз паказаць, чым дваццаць разоў расказаць.
Двойчы думай перад тым, як гаварыць, – у два разы лепш скажаш.
Разумнага пашлі – адно слова скажы; дурака пашлі – тры скажы, ды і сам за ім пайдзі.
Колькі ні жыць, а два разы маладым не быць.
У адным сэрцы два каханні не трымаюцца.
Не любіш – гора, а ўлюбішся – удвое.
Першае каханне не ржавее.

9. Знайдзіце спалучэнні слоў з граматычнымі памылкамі, выпраўце іх:

два цэлых і тры дзесятых працэнта, сорак два першыя кіламетры, дзве старых камоды, дзве рыбацкія сеткі, тры вялікіх дубы, з паўтары тысячаў рублёў, з трымамі сарака дзвюма кнігамі, чатыры цэлых і тры сотых гектара, у паўтара раза больш, не бачыла цэлых два гады, тры доўгія зімы, сорак тры будынка, дзве цэлыя і пяць восьмых.

10. Пастаўце лічэбнікі ў творным склоне:

абодва, абедзве, два, дзве, тры, пяць, шэсць, восем.

11. Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў; вызначце: а) дзе лічэбнік выконвае экспрэсіўна-стылістычную функцыю; б) дзе лічэбнік забяспечвае дакладнасць тэксту; в) дзе ён адначасова выконвае экспрэсіўна-стылістычную функцыю і забяспечвае дакладнасць тэксту.

Я прачытаў сем тысяч кніжак, Гартаў падручнікаў гару. Хоць ад навукі неяк выжыў, І ўсё ж дурным, відаць, памру (П.Панчанка); Першая маршчынка След свой правяла... Дзе ж мая дзяўчынка, Што, як мак, цвіла? (С.Законнікаў); Два абразы ў маім храме. Ведаю, што на адным – Бог. Не ведаю, на якім (У.Арлоў); Заліцца б слязамі гарачымі шчасцю! Рамонкі грудзей задыхаюцца страсцю. Ручайныя косы сплываюць з плячэй, Здаецца, табе васемнаццаць яшчэ... (А.Пісарык); Так, вам няма чаго сказаць... Двух слоў не можаце звязаць без афіцыйнае шпаргалкі; вам толькі б рост кар’еры шпаркі... (В.Жуковіч); На ўскрайку вёскі, дзе папас, Жыве дурная Ганна. На ўсё ў яе – адзін адказ, На ўсё – адно пытанне (Я.Янішчыц); Заканчваецца год 1521 ад увасаблення божага. Па Еўропе паўзуць чуткі пра набліжэнне новага патопу, і легкаверныя людзі ўжо будуць каўчэгі (У.Арлоў); Запальваецца ў небе другое сонца. Я хаваюся ад яго за старую шурпатую дзічку, але сонца прасвечвае яе наскрозь... (А.Разанаў); Атруці мяне вясновым хмелем, Апляці мяне рукамі цёплымі. На дваіх з табою мы падзелім Ноч, што льецца залатымі кроплямі (Г.Бураўкін); – Гэтаму дубу больш за дзвесце пяцьдзсят гадоў, – гаворыць Аляшкевіч. – У вышыню – не менш трыццаці метраў. Шырынёй – тры-чатыры абхваты (В.Вольскі).

Марфалагічныя нормы ў сістэме дзеяслова

1. Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў і паразважайце над экспрэсіўнасцю ці ўзаемазамаяняльнасцю выдзеленых дзеяслоўных формаў:

1. Можа, **пайшлі б вы** шукаць памаглі, каму час ёсць (К.Кр.);
2. – Ты куды? – запытаў Сомік, паступова скідаючы з сябе апошнія рэшткі сну...

- У атрад іду. З хлопцам адным, ён ведае дарогу (М.Л.);
3. **Прыбяжыць** Агата, **угледзіць** і зараз, мае вы ягадкі, на мяне **накінецца**: "Нашто, мамка, чапаеш?" (Я.Ш.);
 4. **Вы б распрануліся**, а то яшчэ гадзіну **чакаць** (К.Ч.);
 5. Тады ён зняў з цвіка рамень з тою спражкай, што ЮЗЖД, ды як **плясне...**(Б.);
 6. Куды **ні глянь** на сягонняшні дзень – вецер у вочы попел гоніць (І.Пт.);
 7. **Прынясі** ў клас якую-небудзь галаваломку і можаш быць спакойны: пакуль яе не расколюць, урока не будзе (А.К.).

2. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову:

надламываць веточку, отмахиваться от комаров, подписывать протокол, проветривать помещение, записывать в тетрадь, показывать пример, признавать себя виновным, развивать память, выписывать газеты, исследовать стиль писателя, рассказывать о книге, приказывать другу, приклеивать рисунки, записывать в блокнот, просчитать наперёд, идём на занятия (абвесны лад), несём вместе (загадны лад).

3. Прачытайце верш, выпішыце дзеясловы, паставіўшы іх у 2 асобе адзіночнага ліку, растлумачце правапіс іх асабовых канчаткаў:

Так, гэта праўда, што таіцца –
Даруй мне, любая, мой грэх:
Грыміць у жылах навальніца,
І смуткам б'е мяне твой смех.

І не магу я так, як колісь,
Ісці ў бяздумную тугу,
Такім, як быў, ужо ніколі
К табе вярнуцца не змагу.

Ты не сярдуй. Бо як іначай?
І дуб часамі бура гне.
Вунь глянь – пад громам камень плача.
А што ж ты хочаш ад мяне?

(К.Кірэнка).

4. Праспрагайце пісьмова наступныя дзеясловы, абазначце націскі і растлумачце фанетычныя працэсы, якія адбываюцца пры ўтварэнні некаторых формаў.

Адрачыся, глядзець, абцерці, выкарміць, ткаць.

5. Спішыце прыказкі і прымаўкі, уставіўшы прапушчаныя літары:

сёння зроб...ш - заўтра як знойдз...ш. Што ў маленстве выхава...ш, на тое ў старасці абапр...шся. Родную маці нікім не замен...ш. Не памуч...шся - не навуч...шся. Раней пачн...ш - раней законч...ш. Усе слёзы не выплач...ш, усе думы не выкаж...ш. Сэрцам не прыман...ш, дык за вушы не прыцягн...ш. Не саромейся спытаць - болей спыта...ш, больш пазна...ш.

6. Праспрагайце дзеясловы: **бегчы, есці** (цяперашні час), **даць** (будучы час), з пяццю рознымі формамі складзіце сказы.

7. Пастаўце ў адпаведнай форме змешчаны ў дужках дзеяслоў **быць**.

Не раз у гэтым збожжы пагрэў (быць) рукі і Андрэя Каржакевіча бацька за шэсць гадоў свайго старастоўства (К.К.);

Доўга людзі цешыліся з цудаў, што зрабіў (быць) Люцыян Таполя (М.Т.);

Каб мір зберагчы, мы згадзіліся (быць) і на унію (У.К.);

Вераб'інае воінства, злоснае і ўзбуджанае, (быць) памкнулася ўслед, але паколькі пагроза далейшых рабункаў мінула, вярнулася даядаць рэшткі вячэры (Луж.);

Марфа (быць) ўзялася ўскапаць градкі рыдлёўкаю, але так хапіла сэрца, што думала "хуткую дапамогу" выклікаць (Л.Г.);

Мы толькі што прыехалі з Камароўскага гала, дзе здарылася (быць) непрыйемная рэч (М.Р.);

Яму было сорамна за пачуццё азарту, якое (быць) ахапіла яго, калі ён ішоў за Валяй (І.).

8. Знайдзіце няправільна ўтвораныя дзеяслоўныя формы:

а) 2-й асобы множнага ліку абвеснага ладу:

аддаяце, нясеце, жывеце, кладзецеся, вязеце, устаяце, полеце, смяецеся, сядзіце, шануеце, грызеце, плывеце, здаецеся, імітуеце, запаўзяце, канстатуеце, ляціце, застаецеся;

б) 1-й асобы множнага ліку абвеснага ладу:

надрукуем, узарэм, натчэм, бярэмся, нясем, застаёмся, зберажэм, забярэм, жывем, перадаём, павядзем, разатрэм, натчэм, нажнем, падпяём, зажывем, запражом.

9. Прачытайце сказы, вызначце функцыю выдзеленых дзеяслоўных формаў.
Паразважайце над ужываннем ненарматыўных формаў:

Усё ў ім **галініцца**,
усё **разнастайваецца**,
усё
няспыннае паўтарэнне:
дрэва – ці, можа, само жыццё?
(А.Разанаў);

І, неба, бывай назаўсёды,
І, сонца ў небе, бывай.
Цяпер зразумела: нягоды,
Як **жыцьмеш**, палічыш за рай
(Я.Сіпакоў);

Адкрываю, адкрываю –
Ад відна да першых сноў.
Адпачну і акрыяю –
Адкрываю зноў і зноў.
Адкрываю дзверы дома,
Адкрываю важкі том,
Слоік соку я свядома
Адкрываю за сталом.
І адкрыццяў ёсць крывая,
Свой круты няроўны ход...
Часам нават **адкрываю**
Урачысты людны сход

(П.Макаль);

Законы вечнага
кружэння:

Расці, цвісці, спяваць, шумець.

Тут смерць –
І зноўку нараджэнне,
Жыццё –
І зноў глухая смерць

(П.Панчанка);

Раней было ўсё вельмі проста:

Рабі. Любі. Гадуй. Будуй.

І сей, і жні, і тчы на кроснах.

Перамагай сваю бяду

(П.Панчанка);

Вясна гудзе, і зумкае, і **крэхча** –

На дом, у паветры, на вадзе, –

І ўсюды тая ж просьба: "Чалавеча!

Пачуй сябе ў нас! А то – быць бядзе! "

(Н.Гілевіч).

10. Утварыце дзеепрыметнікі прошлага часу залежнага і незалежнага стану ад наступных дзеясловаў, абазначце суфіксы:

адчыніць, адрадіць, акрыліць, выцвісці, вывучыць, вымыць, выключыць, засеяць, зрабіць, заснуць, замкнуць, змалоць, накіраваць, пасівець, падзяліць, рассыпаць, раскалоць, размыць, счарсцвець.

11. Перакласці на беларускую мову наступныя дзеепрыслоўі:

идя, смеясь, встречаясь, говоря, делая, звеня, подпрыгивая; встретив, ответив, моргнув, увидев, придя, собравшись, встретившись.

12. Знайдзіце сказы з памылкамі ва ўжыванні дзеепрыметнікаў:

Пад нагамі – пачарнелае леташняе лісце (К.Ч.); Пад ясна-сіняю страхою чыеюсь стомленай рукой збудован мне прасторны дом (Я.К-с); Вялікія вокны друкарні напоўнены яркім святлом (Б.); Апошні раз агледжан пісталет (М.Л.); Шкада ёй адлятаючых у вырай журавоў (М.Т.); Адпачынак. Скончан доўгі шлях (П.П.); Цякла тут з лесу невялічка травой заросшая крынічка... (К-с); Каля печкі гарэла над начовачкамі заціснутая ў лучнік лучына (У.К.); Булькае вада пад навішымі лазнякамі (М.Лыньк.); Набралыя галіны глуха хрусталі пад нагамі (І.Н.); Ад ракі пахла асвятляючай вільгаццю ... (М.Лыньк.); Адзвінеўшая песня лета чабаровым пахне настоем (К.Кір.); Павебра напоена гусцеючым мрокам (М.Багд.); Журавоў адляцеўшых далёкае рэха праглынулі даўно маладыя снягі (А.Зв.).

13. Перакладзіце сказы, звярніце ўвагу на сродкі, якімі перакладаюцца дзеепрыметнікі і дзеепрыметныя звароты ў беларускай мове:

В сопровождении моей продрогшей собаки вошёл я на крылечко, в сени, отворил дверь, но, вместо обыкновенных принадлежностей избы, увидел несколько столов, заваленных бумагами, два красных шкафа (И.Тургенев). Ещё с весны, пришедшей на смену затянувшейся зиме, пара диких голубей прилюбила размётновское подворье (Паводле М.Шолахава); Голос, певший песню, вдруг оборвался близко около хаты, громко звякнула железная клямка, и в просвете быстро распахнувшейся двери показалась рослая смеющаяся девушка (А.Куприн); От воды тянуло сыростью, терпкой гниющей ольхи, а с дальних степей, тонувших в сиреновой дымке тумана, лёгкий ветерок нёс извечно юный, еле уловимый аромат недавно освободившейся из-под снега земли (М.Шолохов); Происходящее его волновало (А.Чехов).

14. Знайдзіце сказы з памылкамі ва ўжыванні дзеепрыслоўяў:

Пад'язджаючы да лесу, у іх узнікла жаданне спыніцца каля бярозы.

Скрозь ляжала прывялая трава, чаруючы рознымі пахамі.

Спадзеючыся толькі на сябе, з трывогай думалася, што падмогі няма адкуль чакаць.

Прачытаўшы творы гэтага паэта, можна рабіць вывады пра яго творчасць.

Стараючыся да вечара зжаць авёс, у яе не было часу нават хвілінку пастаяць з разагнутай спіной.

Расхвальяваўшыся, яму не варта было працягваць далей.

Пад'ехаўшы да завода, у яго згубіўся пропуск.

Ёй не трэба было ісці напрасткі, мінаючы дарогі і сцежкі.

Гледзячы на гэтыя стромкія сосны, можна па-сапраўднаму пазаздросціць палешукам.

Стомлена ўсміхаючыся, дзяўчыне ўжо не хацелася расказваць далей.

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Марфалагічныя нормы

1. Дайце азначэнне марфалагічных нормаў і вызначце іх ролю ў сістэме правільнасці маўлення.
2. У чым сутнасць гістарычнай зменлівасці марфалагічных нормаў?
3. Акрэсліце прычыны парушэння марфалагічных нормаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове.
4. Назавіце моўныя нюансы ў марфалагічным ладзе знамянальных часцін мовы.

Фразеалагічныя нормы

1. Прачытайце сказы, адзначце выпадкі ненарматыўнага ўжывання фразеалагічных адзінак:

Зірні на Мураўскага – з яго нібы з гуся вада (М.Машара);

Родная мелодыя, залунаўшы з прыёмнікаў, навастрыла вушы дубнякоўцаў (Г.Семашкевіч);

Ніколі не даводзілася ездзіць на машыне. Усё больш пехатою, на сваіх двух. А на сваіх двух ніколі не дрогка (В.Казько);

Усе яны прамоклі да ніткі і калаціліся, зуб на зуб не пападаючы (І.Гурскі);

Нарадзіўся ты, сыноч, у шчаслівай кашулі, - зычліва ўздыхае пажылая жанчына (А.Карпюк);

Я сяду ў апошні аўтобус, паеду за трыдзевяць зім (А.Пракаповіч);

І шанцуе ж чалавеку... аграбае сабе грошы, і хоць бы ў вус (М.Лынькоў);

Пяюць хлапчукі пра Яся, што канюшыну касіў... Пяюць ва ўнісон, з любоўю і разам (У.Карызна).

2. Уважліва прачытайце сказы; вусна назавіце патрабаванні да пунктуацыйнага афармлення фразем, адзначце іх парушэнні:

Начальнік зверху выклікаў Назара на "дыван" і "стружку" зняў (Э.Валасевіч);

Чуў Іван звон ды не ведае дзе ён (Б.Сачанка);

Для Бойкі навіна была як гром з яснага неба (І.Кудраўцаў);

Табе, Андрэй, бачу... гэты завод як костка ў горле (Э.Ярашэвіч);

Рудогa хлебам не кармі, а дай слова сказаць (І.Мележ);

Куды гэта цябе Бог на ноч гледзячы нясе? (С.Грахоўскі);

Хату табе як ляльку адгрукаем (С.Грахоўскі);

Бабы плачуць як бабры (К.Крапіва);

Калі я не буду ведаць ні бэ ні мэ ні кукарэку, вы ўсё роўна двойку паставіце (Л.Левановіч).

3. Пастаўце націскі ў наступных фраземах, з пяццю (на выбар) складзіце сказы:

віламі па вадзе пісана, журавель у небе, закідаць шапкамі, кідацца ў вочы, кідаць цень, кішка тонкая, спінугнуць, на мазі, сам-насам, у гарачай вадзе купаны, гула асмаленая, як з крыжа зняты, стрэляны верабей, не разлівада, лістам слацца.

4. Назавіце памылкі, звязаныя з ужываннем фразем, і выпраўце іх:

у што б гэта ні стала; што б там ні было; у гады – рады; ні за што ні пра што; як піліп з канпель; Дамоклаў меч; за царом Гарохам; біцца, як рыба аб лёд; вывесці на "чыстую вадку"; маўчыць, як рыба.

5. Назавіце спосабы перакладу фразем, знайдзіце беларускія адпаведнікі да наступных рускіх выразаў:

без ума, белены объелся, берeditь рану (душу, сердце), была не была, валяться у ног, во всю ивановскую, то-то и есть, давать промах, два вершка от горшка, держать пари, моё дело сторона, держи карман шире, ещё бы, и никаких гвоздей, как кур во щи, кататься со смеху, на кой чёрт, на одну колодку, ни в жизнь, сходит с ума, терзать сердце, то и дело, утро вечера мудренее, олух царя небесного, два сапога пара, мозги сушить, метать громы и молнии, в дрожь бросает, волчий аппетит, по щучьему веленью, нести ахиною, видно птицу по полёту.

6. Запішыце фраземы, вызначце, якую ацэнку яны выражаюць і ў якіх стылях мовы яны могуць выкарыстоўвацца:

круціць носам, даць дзёру, галаву звесіць, ногі выкруціць, абух абухом, кішкі пераядаць; вырашаць лёс, удзельная вага, нанесці ўдар, давесці

да ведама, прыняць удзел, апраўдаць давер'е; адзін на адзін, стрымаць слова, мець на ўвазе.

7. Прачытайце апавяданне П.Місько "Пагаварылі" (складзенае паводле слоўнікаў Ф.Янкоўскага), адзначце нейтральныя фраземы.

Пагаварылі

1. – Вачам веры не даю... Ты? Колькі зім, колькі лет!
2. – Многа вады ўцякло.
1. – Спаліў усе масты? Косіш сабакам сена?
2. – Не суй носа ў чужое проса.
1. – Праўда вочы коле... Што там, у чорта на кулічках, мёдам памазана?
2. – Пад ляжачы камень вада не цячэ.
1. – А на адным месцы і камень мохам абрасае, не трэба шукаць трыдзевяць зямель.
2. – Хто зявае, той ваду хлябае. А я хачу скібку на два бакі мазаную.
1. – Ну і што – купаешся ў грашах? Ці зарабіў як Заблоцкі на мыле, у кішэні вецер свішча?
2. – Колькі ні зарабіў, усе мае. А ты чужыя не лічы.
1. – Х-хе, відно пана па халявах. Думаў – там, куды Макар цялят не ганяў, доўгі рубель? Змяніў быка на індыка.
2. – Ты іграеш, як знаеш, я скачу, як хачу. Пазычаць розуму не буду.
1. – А клёпак у цябе не хапае.
2. – Стары, не рабі свары.
1. – Што – на балючы мазоль наступіў? Кіпіш, як смала ў катле... Мужычок, з кулачок, а зла, як у казла.
2. – Прыкусі язык. Млын меле – мука будзе, язык меле – бяда будзе. Зараз і шыю намылю, і зубы дадому ў прыгаршчах панясеш.
1. – Ох, ох, напужаў, аж лыткі трасуцца. Не забывай – у кія два канцы.
2. – На сабачы брэх не глядзі, сваёю дарогаю ідзі.
1. – Зноў лахі пад пахі ды ходу? Жонка з тваіх капеек перабіваецца з вады на квас, у нітку выцягваецца, каб звесці канцы з канцамі. У дзяцей кішкі марш іграюць, свецяць бакамі...
2. – На бога спадзявайся, а сам не плашай. Няхай не спіць у шапку. Добрая жонка дом зберажэ, а ліхая растрасе.
1. – Эх-ха, гарбатага магіла паправіць. Бессаромнаму плюй у вочы, а ён кажа: "Дождж ідзе".
2. – Цо ў моем доме, то ніц да тэго нікому. Мо спеўся з ёю, злыгаўся? Мо ўлёг, як у лебяду на чужых градах?
1. – Дурны дурное і плешча. Чыя б мычала, а твая маўчала. Прыціснуць цябе да кіпця...
2. – Кішка тонкая!
1. – Бярыся за розум, бо скруціш сабе шыю... Адаляюцца кату мышкіны слёзкі.

2. – Што ты цягнеш за душу, тыцкаеш носам, за горла бярэш? Хоць на хвост станавіся, ровам раві, а на тваім не будзе, адвакат!
1. – Не плюй у калодзеж, згадзіцца вады напіцца. Пасыплецца паракня, будзеш стаяць адною нагою ў магіле, то чорт цябе прыме, а не жонка. Патрэбны ёй будзеш, як у мосце дзірка. Скажа: вось бог, а вось – парог.
2. – Конны пешаму не таварыш. Ідзі сваёю дарогаю, пакуль рэбры не пералічыў.
1. – А ты рук не распускай, шкура барабанная! І рот мне не завязаш... У астрог шмат дарог, і ўсе твае!
2. – Брашы на мой хвост...
1. – Во паджгаў, як з прывязі сарваўшыся... Нічога, гара з гарою не сходзіцца, а чалавек з чалавекам заўсёды. Аліментшчык – не іголка ў стоце сена, тую і то знаходзяць!

8. Устаўце прапушчаныя літары:

...біцца з ног, ...біць з панталыку, у...плываць у памяці, ра...рывацца на кавалкі, ра...чыняць душу, у...кінуць вочы, за...сці ў тупік, па...сці ўгору, с...сці з памяці, с...граць першую скрыпку, дарогі раз...шліся, а...крыць Амерыку, ра...водзіць сырасць, ...церці з твару зямлі.

9. Складзіце невялікае апавяданне на тэму "У канцэртнай зале", выкарыстаўшы па магчымасці такія фраземы:

блізкі свет, чуць свет, гордзіеў вузел, траянскі конь, саламонава рашэнне, многаступенчатыя дурні, вопытная пяшчотнасць, кідуны кідаць, хоць махалам махай, homo sapiens, ні рыба ні мяса.

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Фразеалагічныя нормы

1. Дайце азначэнне фразеалагічнай нормы і назовіце асноўныя прычыны яе парушэння.
2. Пералічыце асноўныя патрабаванні да афармлення ўстойлівых выразаў у пісьмовай форме мовы.
3. Прааналізуйце такую моўную з'яву, як кантамінацыя фразеалагізмаў (разважанні варта падмацоўваць уласнымі прыкладамі).

Сінтаксічныя нормы

1. З наступнымі словазлучэннямі скласці сказы так, каб яны выступалі ў ролі дзейніка, а ў ролі выказніка выступаў дзеяслоў у форме прошлага часу. Растлумачце правапіс канчаткаў дзеяслова.

Шэсць дзён, чатыры гады, тысяча гараджан, пяцёра студэнтаў, безліч дзівосаў, процьма грыбоў, тройка коней, усе дзяўчаты, усяго пяць выпускнікоў, шмат хлопцаў, багата брусніц, каля дзесяці кніг, каля ста супрацоўнікаў.

2. Перакласці на беларускую мову наступныя словазлучэнні і выразы, з трыма на выбар скласці сказы:

а) дважды три шесть, всей душой, будьте счастливы, ходите под окнами, поверите ли, отказаться от обещания, оба старика, обеими руками, падающая звезда, стать ласковее, показаться слишком долгим, палка о двух концах, стать на колени, протянуть руку, ударил ногу, за обе щеки, впасть в немилость; пришли вдвоём, в другой раз, дом в пять этажей, трёхкомнатная квартира, вода по колено, несколько раз в неделю, становится тише, выше отца;

б) писать по адресу, послать за яблоками, жениться на ней, слышать своими ушами, идти за отцом, смотреть за собой, говорить по телефону, определить по вкусу, не сделать из-за лени, видеть своими глазами, благодарить маму, смеяться над собой, жить с детьми, идти за черникой, выше дерева, больше года, читать про себя, забыть о сне.

3. Прачытайце сказы, падумайце, у форме якога склону ўжываецца назоўнік (творнага ці меснага) пры дзеяслове-звязцы **быць** і іншых дзеяслоўных звязках:

Дык служыце ж людзям, родныя бары. Мы былі і будзем тут гаспадар...(Я.Колас);

Завецца спадчына мая ўсяго старонк... родн... (Я.Купала);

Я яго тры гады ведаю, яшчэ калі ён быў студэнт... (І.Шамякін);

Платон Грушка будзе здольны... аграном...(П.Пестрак);

М.Багдановіч быў паэт... пачатку XX ст. (З газеты).

4. Прачытайце сказы, знайдзіце адметныя беларускія словазлучэнні, звязаныя прыназоўнікавым кіраваннем:

Пакуль Колька бегаў у магазін па чай, яны сядзелі, як даўнія сяброўкі, і Кацярына Рыгораўна расказвала пра сваё нялёгкае жыццё (С.Грахоўскі);

І нядарам біты сцежкі непракладзеных дарог, і нядарам па ўсмешкі ты хадзіў на мой парог (П.Глебка);

Значна пазней прыйшла горкая думка, што вось і яшчэ адзін талент, праз беднасць і цемру, не стаў вядомы мільёнам людзей (Я.Брыль);

Насупраць, пры адзінокім акенцы, стаяў столік, засланы нейкай белай тканінай (П.Пестрак);

Толеў Сівы стаяў пад паветкай адзін і, з ласкі дзядзькі Антося, грэўся аўсом (Я.Брыль);

І на дактыль, на ямб, на харэй будуць новыя вершы хварэць (А.Куляшоў);

Забыўся, здаецца, Андрэй на ўсё, стоячы пад паважным, раўнамерным шумам сосен (П.Петрак);

Пасмяяўся чыгун з катла (прыказка);

Вялікае селішча мела падабенства да сабраных разам хутароў ці да зборных выселак (К.Чорны).

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Сінтаксічныя нормы

1. Акрэсліце паняцце сінтаксічнай нормы і прывядзіце прыклады спецыфічнай будовы беларускага словазлучэння.
2. Назавіце слабыя месцы сінтаксічнай нормы ў кантэксце каардынацыі дзейніка і выказніка.
3. Чым выклікана парушэнне сінтаксічных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы?

Акцэнталагічныя нормы

1. Некаторыя словы беларускай мовы маюць дваякі націск. Запомніце наступныя варыянты вымаўлення слоў і паразважайце, чым абумоўлена іх узнікненне:

знаходка – знаходка, застаўка – застаўка, засланка – заслонка, дзеўчына – дзяўчына, навалачка – навалочка, пасцілка – поспілка, адум – одум, кайданы – кайданы, віхор – віхар, камфара – камфара – камфора;

балоцісты – балацісты, ясенева – ясянёва, прыяцельскі – прыяцельскі, літасцівы – літасцівы, вяснова – веснава;

саладка – салодка, навакол – навокал, дарма – дарма, супраць – супроць; збедніць – збядніць, змоўчаць – змаўчаць, гойдаць – гайдаць, адсядзець – адседзець; пераляжалы – пералежалы, зачасаны – зачэсаны, зашнураваны – зашнурованы, змарнаваны – змарнованы, дапрацаваны – дапрацаваны.

2. Часам менавіта месца націску ўплывае на сэнс слоў. Як называецца гэта функцыя націску?

а) прадоўжыце рад слоў:

музыка – музыка, вазы – вазы, яму – яму, вяла – вяла, сушыць – сушыць;

б) з дапамогай мінімальнага кантэксту размяжуйце значэнне слоў:

грамада – грамада, грубы – грубы, галіна – галіна, атлас – атлас, удалы – удалы, любы – любы, людскі – людскі, дасціпны – дасціпны.

3. Растлумачце значэнні слоў-амографаў. Складзіце словазлучэнні з гэтымі словамі:

а) Што ні хвіля, ні гадзіна –

Лезе з скуру гадзіна.

Увесь век яму гадзіла,

А ён кажа: гадзіла

(Н.Гілевіч);

Барсукі ў глыб нары,

Баючыся кары,

Нацягалі шмат кары

І зрабілі нары

(Н.Гілевіч);

Кавалі зброю кавалі

Каб іх каралі каралі

(А.Вольскі);

б) пара – пара, струны – струны, нашу – нашу, кавалі – кавалі, любіць – любіць, рады – рады, самы – самы;

в) абразы – абразы, туга – туга, сталы – сталы.

4. Расстаўце націскі ў наступных словах, адзначце магчымыя варыянты маўлення некаторых слоў:

жыхар, гербавы, партэр, адзінаццаць, паспытаны, каталог, квартал, някідкі, празорлівы, прывід, камбайнер, камбала, каменны, дыспансер, туманы, тварог, арахіс, арахісавы, знахар, інсульт, іскра, бахчавы, братацца, бульбяны, навіна, грамадзянін, пакрысе, садавіна, спіна, спадкамец, эксперт, эспертны, спакусіцца, трыпціх, ракушка, нібы, пуловер, металургія, індустрыя, гастраномія, бюракратыя, хіба, аднасастаўны (сказ), цяжкі, фартух, прыяцель.

5. Колькі націскаў маюць наступныя словы:

філалагічны, бібліятэказнаўчы, шматфарбны, агульнапрыняты, аўтамабільна-дарожны, тэхсакратар, намдырэктара, панаабчышчаць,

волеваяўленчы, колера-музычны, мовазнаўства, архітэктоніка, поліфанізацыя, інструментазнаўца, мембрафоны, радыё- і тэлепастаноўка, чатырохгалосны, музычна-адукцыйны, рытма-інтанацыйны, рознатэсістурны.

6. Абазначце націскныя склады ў наступных словах, складзіце з некаторымі словазлучэнні або сказы:

Буйны, развіты, закапаць, ветраны, вараны, гліняны, зацвісці, музыка, прыняты, касцяны.

Арфарыён, арыета, арыёза, бенефіс, брыдж, вадэвіль, вакханалія, варыяцыя, вібрацыя, вяселле.

7. Пастаўце назоўнікі мужчынскага роду II скланення ў родным і давальным склонах адзіночнага ліку і ў назоўным склоне множнага ліку, абазначце націскі:

бінт, бусел, вецер, волас, гол, голуб, доўг, звер, звон, камень, мароз, плот, плуг, роў, рот, сом, цесць, вус, зуб, рог.

7. Утварыце ад прыметнікаў формы суб'ектыўнай ацэнкі і пастаўце націскі:

родны, светлы, добры, лёгкі, малады, сівы, кароткі, стары, разумны, шэры, сухі, крывы, мяккі, слабы, малы.

9. Утварыце ад дзеясловаў формы II асобы множнага ліку і абазначце націскі:

чытаю, крычу, веру, бягу, бяру, стаю, еду, маўчу, іду, існую, пішу, кладу, злую, жую, нясу.

10. Запішыце лічбы словамі і пастаўце націскі:

11, 14, 50, 60, 80, 600, 616.

11. Праспрагайце наступныя дзеясловы, абазначце націскі, растлумачце фанетычныя працэсы, якія адбываюцца пры ўтварэнні некаторых формаў:

абцерці, адрачыся, апынуцца, глядзець, купіць, пусціць, цвісці.

12. Утварыце ад наступных дзеясловаў формы II і III асобы адз. і мн. лікаў, звярніце ўвагу на націскі:

быць, кідаць, даць, заняць, пачаць, несці, цягнуць, церушыць, узяць, прыняць.

13. Утварыце ад дзеясловаў формы прошлага часу множнага лікаў і абазначце націскі:

даць, несці, жыць, прыняць, прадаць, піць, спакушаць, страчваць, атаясамліваць, берагчы, везці.

14. Утварыце дзеепрыслоўі незакончанага трывання і абазначце націскі:

несці, браць, ісці, чытаць, пісаць, жаць, бегчы, ехаць, святкаваць, абуваць, глядзець, смяяцца, ляжаць, верыць, класці, майстраваць, рэзаць, лічыць, клапаціцца, ганарыцца, квітнець.

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Акцэнталагічныя нормы

1. Што разумеюць пад акцэнталагічнымі нормаў?
2. Назавіце адметныя рысы беларускага націску ў сістэме розных часцін мовы.
3. Акрэсліце прычыны парушэння акцэнталагічных нормаў і прычыны ўзнікнення акцэнталагічных варыянтаў.

Лексічныя нормы беларускай мовы

1. Прачытайце пары слоў і прааналізуйце, якія лексемы і чаму мэтазгодна выкарыстоўваць у маўленні:
 - а) выстаўка – выстава, сталы / нязменны – пастаянны, глава – раздзел (кнігі), факел – паходня, стул – крэсла, спонсар – фундатар, тамсама – там жа, веруючы – вернік, Скарынінскі – Скарынаўскі, аплачваемы – аплатны, асілак – волат, зарука / заклад – залог, паліва – гаручае, суправаджальнікі – суправаджаючы, ялінка (навагодняя) – ёлка, склеп – пограб, жуйка – жвачка, шанц / шанец – шанс, дзіўны / дзівосны / чароўны – здзіўляючы, недагляд / нядабайнасць – упушчэнне, дадому – на дом (заданне), спадзеў – надзея, асобнік – экзэмпляр, віна / правіна – праступак, саманавучальнік – самавучыцель, сыроватка – сываратка, значнасць / вартасць – значымасць;

б) квяцістая капуста – цвятная капуста, надыходнае свята – надыходзячае свята, жывая энцыклапедыя – хадзячая энцыклапедыя, абедны стол – абедзенны стол, друкавальная машына – пішучая машына, насамрэч – на самай справе, па справядлівасці – па праву, арганізацыя-апанент – апаніруючая арганізацыя, дастатковыя веды – здавальняючыя веды, змарнаваць час – убіць час, жывы эфір – прамы эфір, выставачны комплекс – выстаўны комплекс, задаваць тон – весці рэй, задзіраць (задзерці) нос – драць нос, па шчупаковай волі – па шчупаковаму загаду, з усяго відно, па ўсім відаць – па ўсяму відаць, назапашаны вопыт – накоплены вопыт, перадусім / найперш – перш за ўсё, уступны артыкул / уступная лекцыя – уводны артыкул / уводная лекцыя.

2. Ахарактарызуйце выдзеленыя словы і паразважайце, з якой мэтай яны выкарыстоўваюцца ў розных моўных стылях:

Васіль Бусыга быў **кандыдат у валасныя старшыні**, але рэвалюцыя і ўсе далейшыя падзеі адвялі яго кандыдатуру (Я.Колас);

У торбах хлеб-**жытнічак**, сала, сыр і нават солі **жменька** (П.Пестрак);
Да буслоў у нас адносіліся з нейкай пяшчотнай павагай. Называлі не інакш як **буськамі** (С.Пархута);

Людзі, вядома, лічылі, што перагінае палку старшыня-**прадсядацель** (У.Рубанаў);

Грышка няўмелымі пальцамі **растрыбушыў** канверт, і тое, што прачытаў у лісце, спярша засціла ад яго сонца – пацямнела ўваччу...(У.Рубанаў);

Колькі разоў [Жукоўскі] падыходзіў да **мальберта**, браўся за **палітру** і **пэндзлі**, а думкі ўсё пераскоквалі праз пушчанскі матыў і Старую Волю, сядзібу маленства, танулі ў іншых вёснах...(В.Карамзаў);

Сярод экспанатаў нямала рэчаў, якія хочацца патрымаць у руках, дзівячыся, як па-майстэрску зроблена мастакамі **інкрустацыя**, і **лакавая мініяцюра**, і **разьба па дрэве**, **батлейкі** для ляльнага тэатра ("Звязда");

Значыць – **хобі**, а ў народзе гэта – **дурыкі**. Вось з гэтых самых дзівакоў сярод рамеснага людзю смела можна ствараць творчы саюз "хабянутых", не меней ("Звязда");

Словаўтваральныя дыялектызмы – словы, якія адрозніваюцца ад літаратурных словаўтваральнымі дыялектнымі **марфемамі**: **дамаўё** (дамавіна), **вудар** (вудзілышчык), **гарушка** (горка), **цяперака** (цяпер), **пявун** (певень) і інш.(Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мн. , 1994);

Пры ажыццяўленні агра-тэхнічных і лесаэксплуатацыйных работ, а таксама работ у дарожным, **гідра-тэхнічным** і іншых відах будаўніцтва **забараняецца ўжыванне прыёмаў і метадаў**, якія **садзейнічаюць забалочванню, змыванню, выдзіманню і аплыванню глеб і грунтаў**... (Закон аб ахове прыроды).

3. Акрэсліце сферу выкарыстання прыведзеных слоў і падбярыце да іх стылістычна нейтральныя сінонімы:

утрыраваць, весці рэй, цягацца, словаформа, фігляр, гаманіць, імідж, эфект, кампетэнтны, дыфузны, рэарганізацыя, заправіла, кампіляцыя, скаліць зубы, папрасіць выйсці, дылда, халадзіна, выпетраць, стаўленне, дэрывацыя, танюткі.

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Лексічныя нормы

1. У чым сутнасць лексічнай нормы?
2. Паразважайце, у чым адметнасць лексічнай нормы ў межах розных функцыянальных стыляў.

Словаўтваральныя нормы

1. Дзеяслоўны суфікс **-ірава-** не ўласцівы беларускай мове, з яго функцыяй мэтазгодна выкарыстоўваць суфікс **-ава-**. Утварыце ад прыведзеных назоўнікаў з дапамогай гэтага суфікса адпаведныя дзеясловы:

Узор: норма – нармалізаваць,

ідэал, дэталі, кінафікацыя, амністыя, афіша, бальзам, пломба, тэлефон, план, форма, рамонт, прагноз, аванс, віза, рэзюмэ, кантраст, група, дата, прэмія, газа.

2. На месцы неўласцівых беларускай мове суфіксаў **-ствава-** і **-ніча-** ў дзеясловах неабходна ўжываць фарманты **-ава-**, **-і-** (**-ы-**). Якімі формамі трэба замяніць наступныя словы:

старшынстваваць, брыгадзірнічаць, гаспадарнічаць, панстваваць, царстваваць, гультайнічаць.

3. Да назоўнікаў мужчынскага роду падбярыце назоўнікі жаночага роду:

аграном, акцёр, аўчар, буфетчык, бухгалтар, вадавоз, верабей, вучань, выдатнік, галандзец, гарэзнік, гаспадар, голуб, гусак, дакладчык, даяр, доктар, дарадчык, дзядзечка, дзядуля, дырэктар, певень, загадчык, касір, карзец, вожык, шчупак, камар, рэдактар, сакратар, бібліятэкар,

кандуктар, пілот, майстар, тыгр, леў, асёл, слон, спявак, пракурор, балерына, кітаец.

4. Перакладзіце запазычаныя дзеясловы на беларускую мову, матывуйце выбар суфікса:

позіраваць, прапагандзіраваць, мадэліраваць, санкцыянаваць, формуліраваць, утрыраваць, канструіраваць, фіксаваць, цытаваць, інкрывінаваць.

5. Прыкладзіце сінонімы-адпаведнікі наступных імёнаў:

Юрый, Уладзімір, Георгій, Васіль.

6. Утварыце памяншальна-ласкавыя формы назоўнікаў ад наступных слоў:

Алена, Галіна, Вольга, Васіль, Мікола, Павел, Глеб; маці, бацька, дзед, баба, сын, дачка.

7. Запішыце імёны па бацьку, утвораныя ад такіх імёнаў, як:

Васіль – Васіль, Анатоль – Анатоль, Аркадзь – Аркадзь, Леанід, Мікалай, Юрый.

8. Выпішыце назоўнікі, утварыце ад іх формы ацэнкі, калі гэта магчыма:

Для нас – прыроды болей мілай,
Чым беларуская, няма.
Яна ж усіх нас надзяліла
Душой такою, як сама!
То ж у яе натуры – чуласць,
Гасціннасць, мяккасць, дабрыня,
Гатоўнасць даць табе прытулак –
Ці ты чужы, ці ты радня
(Н.Гілевіч).

9. Якія вы ведаеце варыянты імёнаў:

Іван, Павел, Міхаіл, Юрый, Васіль, Аляксандр, Пятро, Леанід.

10. Суфікс **-чат-** у прыметніках нехарактэрны беларускай мове, утварэнні з ім перакладаюцца на беларускую мову адпаведнікамі з фармантамі **-ав-**, **-ават-**, **-іст-**, **-аст-**. Перакладзіце прыметнікі:

сетчатый, складчатый, створчатый, рассыпчатый, гребенчатый, игольчатый, переливчатый.

11. Прачытайце ўрыўкі з мастацкіх тэкстаў і адкажыце, на ўзор якіх слоў утвораны выдзеленыя неалагізмы. Што надаюць творам аказіянальныя словы?

а) І гэта **крынічнасць, сунічнасць**, Вавёрка, і верас, і бор – Зялёная сімвалічнасць, А шчасця ў жыцці недабор (П.Панчанка); На штабель **выносістых** сосен і **тугацелых** елак Лесаруб прысеў адпачыць (В.Зуёнак); Шкадуіце **зямлюсю** ўлетку – цяжарныя хлебам палі (Я.Сіпакоў);

І так яна [вуліца] зрабілася Арктычнаю, А потым стала вуліцай Белвузаў, **Акакія Цытатадыхавічнага**, А сёння – **Аблрэмбазы прамсаюзаў** (М.Танк); Недзе зараз у сцішанай хаце Пра мяне **журбоціцца** маці (С.Законнікаў); Падалі, падалі сосны, Стогнам будзілі тайгу. З гулам франтоў **гromanосных** перагукаўся той гул (С.Законнікаў); Вось і зноўку прыйшла На зямлю маю восень, Над пустымі шляхамі закружыў **ліставей** (М.Башлакоў);

б) Падумайце, чым абумоўлена ўжыванне вялікай колькасці неалагізмаў у творах для дзяцей?

Не любілі прасік цацкі, нават пасміхаліся: – Прасік-гультасік, пойдзем пагуляем у футбол (У.Ліпскі); А да Ланы – хоць ты плач! – Часта ходзіць **Раскідач** (Р.Барадулін); Паглядзі на ўслон і ўслончык, ну, нібыта слон і **слончык** (І.Муравейка); Скуль той гром неспадзяваны, Што трасе, як трасца, дом? На рацэ пачаўся рана **Крыгагром, Крыгагром** (К.Камейша); Дожджык, **дожджык-грыбасей**, Не лянуйся: сей і сей, Шчодро палівай дубы, Каб спарней раслі грыбы (С.Грахоўскі); Пакаёвы інструмент, А як зваць – забыўся ўшчэнт, Не магу я ўспомніць назвы... Памажыце мне хоць раз вы! **Пылаед, пылахоп, Пылашук, пыланык, Пыласмок, пылахоп, Пылажор, пыл'язык, Пылашланг, пылавоз...** Здагадаўся – пыласос! (А.Клышка).

12. У артыкуле "Не воля вольная, а – дыктат нормы!" А.Лукашанец піша, што "...трывала ўвайшлі ў моўную практыку словы **мытня, мытны, мытнік** замест **таможня, таможны, таможнік**. Відаць, паспяхова выцясняецца назоўнік **выстаўка** паланізмам **выстава**, хаця менавіта першы натуральна ўпісваецца ў словаўтваральную сістэму беларускай мовы і адзіным яго недахопам з'яўляецца яго супадзенне з рускім адпаведнікам **выставка**. Якраз замацаванне грамадскай моўнай практыкай не без актыўнага садзейнічання перыядычнага друку слова **выстава** можа "пацягнуць" за сабой іншыя інавацыі, не зусім успрымальныя нават для прыхільнікаў кардынальных змен у сістэме беларускай мовы. **Выстава** можа наладжвацца толькі ў **выставовай** ці **выстаўнай**, а не **выставачнай** зале, як гэта было да апошняга часу". Паразважайце аб ужыванні выдзеленых формаў слоў у сістэме беларускай мовы.

У гэтым жа артыкуле "Не воля вольная, а – дыктат нормы!" пішацца: "На жаль, на старонках штотыднёвіка можна сустрэць і дыялектныя словы, і

зусім недарэчныя памылкі друку. Напрыклад: Будзьма разам у чацвёртым квартале 2002 года! (правільна: будзем). Форма будзьма ўсімі нарматыўнымі дапаможнікамі і даведнікамі кваліфікуецца як дыялектная". Прыгадайце лексічныя і граматычныя асаблівасці публіцыстычнага стылю і дайце ўласную ацэнку выдзеленай форме слова і яе месцы ў сістэме функцыянальных стыляў беларускай мовы.

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Словаўтваральныя нормы

1. У чым сутнасць словаўтваральных нормаў беларускай мовы?
2. Ці заўсёды неалагізмы ўтвараюцца па ўжо вядомых словаўтваральных мадэлях?
3. Прывядзіце прыклады найбольш прадуктыўных словаўтваральных мадэляў у сістэме беларускай літаратурнай мовы.

Дакладнасць і сцісласць маўлення

1. Назавіце сродкі дакладнасці маўлення ў наступных урыўках:

І колькі яшчэ напісана малінавых інтэр'ераў! Усе яны ў самых лепшых музеях Расіі і Польшчы, у багатых салонах. Колькі мастакоў, выдатных майстроў, як Мараваў, Бялыніцкі-Біруля, Бахцін, Вінаградаў, хацелі і спрабавалі пісаць тон так, як піша ён [Жукоўскі], але ўсе пісалі, як пішуць толькі яны самі, бо пісаць так, як ён, не мог і не зможа ніхто, акрамя яго (В.Карамазаў); Узяў каланок, якім ён клаў на палатно ваду, але падумаў, ці не да месца тут шчацінка, і пэндзаль змяніў на шчацінавы (В.Карамазаў); Плечы сагнутыя чуюць дрыготку, Крокі няцямныя, млявасць рукі. Шляхам астатнім князя Сіротку Сціхлым Нясвіжам нясуць жабракі (М.Мятліцкі); Бераг Віліі. І круча ў туману паясах. Ліпень дыхае гаюча Прэллю смольнай у лясках (М.Мятліцкі); Дзе ты, кураслеп лясны? Дзе ворлік? Дзе мядзвежая цыбуля – чарамша? Ходзіш, ходзіш – І пяршыць у горле... Плач, асірацелая душа. А калісь было ўсё надзіва! Як збяднеў у нас зялёны свет. Дзе знайсці сармацкае кадзіла, Сон-траву, і меч-траву, і познацвет (П.Панчанка); Коней сцябалі абое – І "пан", і "фурман" коней гналі. Глядзеў на "фурмана" з усмешкай Скарына – Усё-ткі правёз кантрабанду ён з богам! Бо гэты "фурман" – быў найлепшы друкар, Украдзены ў караля самога. Ехаў Скарына Францыск друкаваць свае кнігі дома. Цілімкалі Весела Бомы...(Я.Сіпакоў).

2. Растлумачце значэнне прыведзеных паронімаў. Як звязаны паранімія з дакладнасцю маўлення:

адрасат – адрасант, экспанат – экспанент, публічны – публіцыстычны, аб’яднальны – аб’яднаны, адыходлівы – адыходны, аб’ёмісты – аб’ёмны, даравальны – дараваны, даследчыцкі – даследчы, дваісты – двайны, падаўжэнне – падваенне, спецыяльнасць – спецыялізацыя, прапіска – прыпіска, чалавечы – чалавечны, частотны – часты, шляхетны – шляхецкі, экскурс – экскурсія, экстэрн – экстэрнат, эфектны – эфектыўны, фактар – факт, факультатыўны – факультэцкі, фаварыт – фавор, уласніцкі – уласны, класавы – класічны – класны.

3. Знайдзіце ў приведзеных сказах словы, якія парушаюць дакладнасць маўлення, вызначыўшы прычыны яе парушэння:

Яе мукі на ўсе рукі; Даль апанована белай завесай, кружыць над полем, кружыць над лесам; Бяжыць [алень] па палях, па лясках – Аж пырскаюць знічкі ў вачах... К аленісе цёплай бяжыць З надзеяй адзінаю – быць!; Так пошукі кахання прывялі Да страты неабачлівай крыві; І чорны смутак сэрца дажджом пральеца золкім, ды сонца абаўеца вакол вачэй вясёлкай; Шампанскае кавай прагнана. Натхненне адкуль узялося? Настолькі з бяссоннем зжылося – да ранку амаль даканала; ...калі жаль сэрца скалане і ў жылах пульс заб’е вавёркай; Холадна цёплым на змерзлым снезе. Цені – таксама дрэвы. Таксама і я, і ты; Пурчыць ручэй паміж алешын. Бушуе бурная рака. Хто дзіўных песняў наразвешваў? Узлёт былога жаўрука; І ў шчасці часам точыцца туга, І ў горы знойдуцца святло і асалода; Чаму: у адных – шчасце без цяжкасцей, а да другіх – злыбеды лашчацца?

4. Дакажыце, што ў приведзеных урыўках парушаецца такая камунікатыўная якасць, як дакладнасць маўлення.

Кожны беларус будзе валодаць родным словам, каб свабодна дастасоўвацца да духоўных каштоўнасцей, набыткаў гісторыі і культуры свайго краю;

Мы павінны ганарыцца і ганарымся вялікімі майстрамі роднага слова, якія агучылі яго цэламу свету... Творы іх перакладзены на мовы розных кантынентаў;

[Беларуская мова] не можа быць ахвяравана на самазабыццё... Яна павінна ўладарна пашырацца...;

Паўтарацца могуць як зычныя гукі (алітэрацыя), так і галосныя (асананс). Часта яны спалучаюцца;

Зваротак можа выражацца і былой клічнай формай: Спі, сыночку, спі, каточку, спі (П.Глебка);

У якасці дзеяслова-звязкі найбольш часта выкарыстоўваецца дзеяслоў быць. Ён пазбаўлены лексічнага значэння і выражае толькі граматычнае значэнне часу і ладу;

Стыль – сукупнасць моўных сродкаў (фанетычных, лексічных, марфалагічных, сінтаксічных), ужыванне якіх залежыць ад характару, мэт і зместу выказвання;

Падкрэсліце прыметнікі вышэйшай ступені параўнання. Утварыце ад іх складаныя формы;

Прааналізуйце тэксты... урыўкі з рамана І.Мележа "Людзі на балоце" і вызначце, дзе парушаюцца нормы літаратурнай мовы. Растлумачце, чаму аўтар свядома ідзе на гэтыя парушэнні;

Знайдзіце ў тэксце [вершы Я.Коласа] выпадкі адхілення ад правільнага парадку слоў. Чым гэта можна растлумачыць?;

Ці ёсць адхіленні ад пастаяннага парадку [у вершы М.Багдановіча]?

Запішыце словы па-беларуску (на дороге, по республіке, в книге і інш.);

Прачытайце тэкст, заўважыўшы дзеепрыметнікі.

Маўленчы такт мае адзін паўнавесны слоўны націск.

Прыклады ўзяты з артыкула Алеся Каўруса "Разгорнем падручнік".

5. У адпаведнасці са значэннем слоў **псіхічны** і **псіхалагічны** вусна ўстаўце адно з іх у неабходны кантэкст:

На маю думку, у яго [Андрэя] пачынаецца ... захворванне, выкліканае нервовым узрушэннем (М.Машара. Лукішкі); Уся справа ў тым, што і другая ноч закрывае сваім змрокам яшчэ многа пытанняў, якія стаяць у звязцы з ... праяўленнямі чалавечага жыцця (Я.Колас. На ростанях); Тут патрэбен ... падыход, як і ва ўсякай іншай справе (М.Лупсякоў. Патоп); Але настаўнік выходзіў тут з ... меркавання: уласны подпіс павінен быў лепш зацікавіць яго вучня (Я.Колас. На ростанях); Абодва маўчалі. Цяжка сказаць, ці то быў спосаб ... уздзеяння на водаправодчыка, ці выгадванне часу на абдумванне, з чаго пачаць гаворку (А.Пальчэўскі. Мора на камені); Баяўся, што пад напорам ... атакі і ты павесіш нос (А.Васілевіч. Блізкія знаёмыя); Раскрыццё ... стану людзей заменена ў карціне фіксацыяй знешняга боку дзеяння (М.Кацар. Нарысы па гісторыі выяўленчага мастацтва Савецкай Беларусі); Апавяданні Чорнага 20-х гадоў – гэта замалёўкі з жыцця беларускай вёскі, ... эцюды, лірычныя абразкі (М.Луфераў. Кузьма Чорны); Цікавым у гэтых адносінах з'яўляецца ... эцюд Янкі Брыля "Як маленькі!" (С.Майхровіч. Янка Брыль); У жывым творчым працэсе нараджаецца пачуццё ... праўды (Я.Рамановіч. Знаёмыя сілуэты); Герой паэмы не паддаецца страху, трывозе і ... прыгнечанасці (Р.Бярозкін. Паэзія праўды).

6. Параўнайце розныя рэдакцыі ўрыўкаў з твораў Я.Брыля і прасачыце, як аўтар працуе над дакладнасцю мовы з мэтай стварэння вобразаў.

1. Крывавы пісаг мармеладу з куточка рота поўз на дрэнна паголены старэчы падбародак	Чырвоны пісаг мармеладу з куточка рота поўз на дрэнна паголены старэчы падбародак хама, якому ўсе, як і
---	--

хама, якому ўсе, як і плануецца фюрэрам у сусветным маштабе, павінны служыць.	плануецца фюрэрам у сусветным маштабе, павінны служыць.
2. Стары батрак, худы і добры, як Дон-Кіхот , сядзіць сабе з лейцамі, трохі спусціўшы старэчыя ногі над коньмі.	Стары батрак, худы і добры, сядзіць сабе з лейцамі, трохі спусціўшы старэчыя ногі над коньмі.
3. Спяваючы, дзядзька Барыс – і высокі, і стройны, і нават прыгожы, якім ён без песні ніколі не быў, – пагойдваўся, як тая сасна , разгайданая радасным, сонечным шумам.	Спяваючы, дзядзька Барыс – і высокі, і стройны, і нават прыгожы, якім ён без песні ніколі не быў, – пагойдваўся, як тая гонкая сасна , разгайданая радасным, сонечным шумам.

7. Прачытайце. Якая моўная з’ява стварае двухсэнсоўную моўную сітуацыю?

Кожны па-свойму

- Калі ты, нарэшце, Алесь, выправіш сваю двойку па арыфметыцы? – Запытаўся бацька ў сына.
- А як я магу выправіць, калі журнал знаходзіцца ў настаўніцы.

8. Прачытайце сказы. Знайдзіце словы з пераносным значэннем, растлумачце іх змест, раскрыйце пераноснае значэнне:

Нішчымнай паўзе не даў зацягнуцца Мішка Венік (Я.Брыль); Гэта – чыстая, голая і да чорцікаў сцюдзёная праўда (Я.Брыль); У крохкай таямнічай цішыні, па даўніх партызанскіх папалішчах начамі загараюцца агні (С.Грахоўскі); Звініць лістапад залатымі дажджамі, лятуць журавы над палямі, лугамі (П.Панчанка); Плыве мая песня – крынічанька – бярозавыя берагі (Г.Бураўкін); Вятрыска варушыць азяблае лісце (А.Звонак); Вы мне скажаце: будзе ізноў бэз і дзяўчаты ў лёгкіх блакітных сукенках. Для мяне ж яшчэ доўга расстрэлены лес захліпацца будзе дзіцячым енкам (П.Панчанка); Злічы ахвярных юнакоў, мая праставалосая краіна (В.Жуковіч); Праўда, тая шалёная радасць пасля здарэння ці сутычкі з Габрыелем Жагалам была кароткаю... (В.Адамчык); Праз душу, праз восень, праз Сусвет Праплывае шчасця сілуэт, Прывідны і светлы, як анёл... (Л.Рублеўская).

9. Знайдзіце выпадкі двухсэнсоўнага ўжывання слоў; як гэтая памылка ўплывае на дакладнасць маўлення?

Гусь, як і карова, увесь дзень на лузе. Маладняк, які важаць да 2-3 кілаграмаў, з’ядае за дзень 2 кг травы на адну галаву. Ім падабаецца дзьмухавец, трыпутнік ("Звязда"); Алена Віктараўна з кута ў кут мерала

пакой (У.Арлоў); Побліз м.Коханава на цяперашняй Магілёўшчыне стаяў т.зв. "Рагвалодаў камень" – пліта з крыжам і надпісам, высечанымі ў 1171 г. загадам князя Рагвалода Барысавіча (Помнікі гісторыі і культуры Беларусі).

10. Прачытайце. Якімі сродкамі дасягаецца дакладнасць навуковага стылю (навукова-папулярны падстыль)?

1. Культ камянёў быў шырока распаўсюджаны на Беларусі. Некаторыя з іх мелі нават уласныя імёны: Кравец, Сцяпан, Змяіны камень, Чортаў ступень, Святы камень і г.д. Славіліся камяні Дзям'ян і Мар'ян ля вёскі Пярэжыр Пухавіцкага раёна. Лічылася, што ўсе яны маюць магічную сілу, лечаць хворых. У старадаўнія часы да іх неслі палатно, грошы, цялят, парсят. Дзяўчаты, просячы сабе жаніха, прыносілі пярсцёнак альбо некалькі пацерак.

Амаль паўсюдна на Гомельшчыне вядома легенда пра славыты Цітаў камень, які, па сцверджаннях мясцовых жыхароў, раней мог свабодна перамяшчацца з аднаго месца на другое і ўвесь час павялічваўся ў памерах... Людзі сцвярджалі, што гэты валун вельмі дапамагаў сялянам, асабліва бедным. Калі не было чалавеку чаго есці і апрануць, трэба было толькі звярнуцца да каменя, і ён адразу ж выручаў – карміў, паіў, апранаў, прычым усе гэтыя паслугі валун аказваў задарма (А.М.Ненадавец. Святло таямнічага вогнішча).

2. Захаваныя з таго часу архіўныя матэрыялы ў Падуні расказваюць, як адбывалася абарона нашым земляком доктарскай ступені. У гэтых каштоўных звестках пра Скарыну побач з тым, адкуль ён родам ("з Полацка"), якой нацыянальнасці ("русін" – гэта значыць, беларус), адзначаецца, што ён – дацкі каралеўскі сакратар. Гэты цікавы штрышок, нязнаны ў нас раней, дазваляе рабіць здагадкі пра яшчэ адзін непрыясны адрэзак Скарынавага жыцця перад Падуняй.

Як вядома, улетку 1509 года польскі кароль і вялікі князь літоўскі Сігізмунд I Стары, каб падпісаць умову аб дружбе з Дацкім каралеўствам, пасылаў у Капенгаген спецыяльную дэлегацыю. Відаць, як мяркуюць гісторыкі, Скарына быў уключаны ў гэтую дэлегацыю і, магчыма, пасля знаходзіўся як высокаадукаваны чалавек, доктар філасофіі на сакратарскай пасадзе ў дацкага караля...

І вось 5 лістапада 1512 года ў царкве святога Урбана сабралася калегія "найслаўнейшых дактароў мастацтваў і медыцыны" Падунанскага універсітэта, каб вырашыць пытанне аб допуску да экзаменаў на ступень доктара медыцыны Францішка Скарыны (А.Клышка. Францыск Скарына, альбо Як да нас прыйшла кніга).

11. Прачытайце. Якімі сродкамі дасягаецца дакладнасць маўлення ў публіцыстыцы?

"Краіна ведаў" абзавялася ўласным гербам

Кожная дзяржава ў свеце мае свае геральдычныя сімвалы: сцяг, герб, гімн і г.д. А кожная вышэйшая навучальная ўстанова – быццам невялічкая "дзяржава ў дзяржаве". Тым больш калі размова ідзе пра вядучую ВНУ краіны.

Вучоны савет Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта падумаў-падумаў ды і зацвердзіў два гады таму ў якасці сімвала сваёй навучальнай установы міфічную папараць-кветку. Распрацаваныя герб і сцяг прайшлі нават спецыяльны разгляд у Рэспубліканскай геральдычнай камісіі. І вось учора папараць-кветка нарэшце "расцвіла" на фасадзе галоўнага корпуса БДУ. Як падкрэсліў на ўрачыстай цырымоніі з гэтай нагоды рэктар універсітэта, ... "наш герб паказвае імкненне выкладчыкаў і студэнтаў да вечнага пошуку і вечнага спасціжэння навакольнага свету".

Паводле фальклору, чалавек, які валодае папараць-кветкай, робіцца мудрым і шчаслівым, аднак не варта забывацца, што шлях да ведаў ляжыць праз цэрні...

Паводле матэрыялаў "Звязды"

12. Прачытайце тэксты. Назавіце сродкі рэалізацыі дакладнасці маўлення ў розных публіцыстычных жанрах:

1. Сёлета падчас святкавання Дзён беларускага пісьменства ў старажытным Полацку мяркуецца ўстанавіць памятны знак у гонар адной з літар нашага алфавіта – "ў" нескладовага. Аўтары памятнага знака лічаць, што такой літары, як наша "ў", не мае ніводзін алфавіт свету. З гэтай нагоды прыгадалася...

У сям'і мінчан Чылікіных, Аксаны і Міколы, расце хлопчык. Завуць яго Сержык, Сяржук. Зараз яму дванаццаць гадоў. Але калі ён быў зусім маленькі, усюды і ўсім казаў: "сажаўка", "запаўка", "паўка" (палка), "баўкон", "поў" (пол)...

Прыгадалася... Знаны даследчык нашага этнасу Ян Чачот калісьці пісаў, што беларусы – крывічы – вельмі не любяць гукаў "л", "в" і пры пэўных пазіцыях скрозь іх замяняюць на "ў": аўтар (алтар), каўтун (калтун), каўнер (калнер). І вось гэта несвядомая нелюбоў да гука "л" прабілася напрыканцы XX стагоддзя ў нашага сучасніка – з'ява, якую яшчэ ў XIX стагоддзі заўважыў Ян Чачот

Паводле матэрыялаў "Звязды"

2. Грэцыя не хавае сваіх слёз, не ўтойвае ні вялікай, ні малой бяды.

Мы будзем прыпыняцца каля прыдарожных каплічак, глядзець на маленькія журботныя іконы, а таксама на фотаздымкі тых няшчасных вандроўнікаў, што загінулі тут, на дарозе, магчыма, не паспеўшы нават падумаць пра смерць.

Моўчкі мы раскажам ім пра свой боль і страхі.

Хай яны паслухаюць нас, выкарыстаюць святое права мёртвых – права супакоіць жывых.

У Дэльфах дахрысціянскія сцэжкі прывядуць нас на бязлюдны, каменны іпадром, што ўзвышаецца над піфійскім тэатрам і адноўленым дарычным храмам Апалона.

Нашую адзілоту і шчаслівую адасобленасць будзе ахоўваць заснежаны Парнас, той самы казачны Парнас, на які ўслед за паэтамі ўзлез аднойчы й непаэт, наш кемлівы палясоўшчык. Аднак ні паэтаў, ні вясёлага палясоўшчыка Тараса мы не ўбачым. Убачым на самым версе толькі блакітна прышмелы снег. Супакоімся: некалі ж і Байран на гэтай святой гары бачыў тое ж . Парнас, паводле сведчання вандроўнага лорда, быў "увянчаны снегавай каронай" (радок Байрана, перакладзены Р.Барадуліным) (Л.Дранько-Майсюк. Эсэ "Ратаванне Грэцыяй").

13. Якая камунікатыўная якасць маўлення забяспечваецца шляхам скарачэння колькасці кампанентаў? Прачытайце варыянты фразем і падумайце, якія з іх найбольш дакладныя (поўныя ці скарачаныя), а якія найбольш зручныя, звыклія ў маўленні і чаму?

Малоць языком – малоць,
вылецела з галавы – вылецела,
валасы на сабе рваць – валасы рваць,
зямля іх вазьмі – зямля іх,
на ўсе сто – на сто,
трымаць язык за зубамі – язык за зубамі,
у сабакі вочы пазычыць – вочы пазычыць,
хоць у лоб страляй – хоць страляй,
хоць запалі то не трэсне – запалі не трэсне,
б'юцца за мяшок, а мяшок парожні – б'юцца за мех,
дуды ў мех і па ўсіх танцах – дуды ў мех,
дзевяноста дзевяць на фронце і адзін у рамонце – дзевяноста дзевяць,
масла пагасла сала патала – масла пагасла,
накрыцца як ліс хвостом – накрыцца хвостом,
круціць як сабака хвостом – круціць хвостом,
аж скура скарыць – скура гарыць,
аж сэрца зайшлося – сэрца зайшлося,
ісці пятамі назад – пятамі назад,
сэрца ў пяткі зайшло – сэрца ў пяткі,
як з гаршкамі на торт – як з гаршкамі,
зялёны мак трэсці – мак трэсці,
няма што казаць – няма што,
як карова языком злізала – як карова злізала,
хоць кол на галаве чашы – хоць кол чашы,
як рак на гары свісне – як рак свісне,
ледзь шоры цягаць – шоры цягаць,

пайсці да Абрама на піва – пайсці да Абрама,
у сабакі вочы пазычыць – вочы пазычыць,
хоць ты што хочаш – хоць ты што,
абы з рук пазбыць – абы з рук,
выйсці сухім з вады – выйсці сухім,
з мухамі ў носе – з мухамі,
прыстаць як банны ліст – як банны ліст.

14. Прачытайце і дакажыце, што мова персанажаў у дадзеным урыўку з’яўляецца сціслай?

Паліна. Надзейка! Памацай-ка ў яго галаву. Нешта ён языком лапці падплятае.

Цярэшка. Ну, баба, баба, баба! Хутчэй варушыся! Дзе трыножка? Я на комінку цяпельца раскладу. Ды хутчэй, вы-ы! Яны во-во ў хату ўваляцца.

Паліна. Што ета ты? Ці жартуеш так? Ці мо і праўда – захварэў?! Таго бандзіта карміць? Ён жа людзей сваіх страляў. Ён жа спаліў двор Свірыдавых і дзяцей не пашкадаваў.

Цярэшка (хмуры). А мяне старастам прызначыў.

Паліна. Каго?!

Цярэшка. Мяне.

Паліна. Што-о-о?! (Яна ўжо сумняваецца, што ён жартуе).

Надзея. Старастам?!

Цярэшка. Старастам. (Ён радуецца, як дзіця). А як вы думалі?

Паліна (з жахам). Цябе?!

Цярэшка. Мяне!

Паліна (пытаецца ў Надзеі). Ён што? Пры сваім?

Надзея. Відаць, не пры сваім.

Цярэшка. Пры сваім, пры сваім, не турбуйцеся.

А.Макаёнак "Трыбунал"

15. Прачытайце. Адкажыце, якія віды сказаў забяспечваюць сцісласць прыведзеных радкоў:

Тут – горы, Там – раўніны. Там – хлеб, Тут – камень. Тут – цесна, Там – прасторна, Але там вораг! (Я. Сіпакоў); Канчаецца лета: лісце туліцца да галіны, галіна – да дрэва, дрэва – да каранёў (А.Разанаў).

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Дакладнасць маўлення

1. Дайце азначэнне дакладнасці маўлення і назавіце моўныя сродкі яе рэалізацыі.

2. Паразважайце, як названая камунікатыўная якасць праяўляецца ў розных маўленчых стылях.
3. Назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары, якія садзейнічаюць дакладнасці маўлення асобы.

Лагічнасць маўлення

1. Прачытайце ўрыўкі навуковага стылю (навучальны падстыль) і адзначце ў іх парушэнне лагічнасці:

Архаізмы могуць ужывацца ў мастацкай літаратуры з мэтай стварэння рэальнай мовы той гістарычнай эпохі, пра якую гаворыць аўтар;

Размоўна-прастамоўнымі з'яўляюцца пабочныя словы відно, бач, маўляў, пэўна, мусіць і інш.;

Адценне навізны аказіянальныя словы звычайна маюць толькі ў кантэксце;

Напішыце замалёўку ў гутарковым стылі;

Дакажыце на аснове канкрэтных прыкладаў, што для гэтага ўрыўка [тэксту для БелЭн] характэрна дакладнасць, абстрактнасць, лагічнасць і аб'ектыўнасць выкладу матэрыялу;

Прачытайце верш У.Арлова, папярэдне склаўшы яго партытуру: абазначыўшы паўзы, лагічна выдзеленыя словы, стрэлкамі паказаўшы павышэнне і паніжэнне голасу пры чытанні паэтычных радкоў;

Ці ўсе словы ў левым слупку з'яўляюцца членамі сказа? Зрабіце сінтаксічны разбор сказаў гэтага слупка;

Прачытайце, падрыхтаваўшыся да сціслага пераказу тэксту.

Прыклады ўзяты з артыкула А.Каўруса "Разгорнем падручнік".

2. Ці ўяўляецца лагічным той факт, што імёны Восіп, Вольга цяпер ужываюцца ў адпаведнасці з беларускай фанетыкай, а прозвішчы ад гэтых назоўнікаў чамусьці не маюць пачатковага (прыстаўнога) **в**, асабліва калі яны выкарыстоўваюцца ў афіцыйнай сферы: Осіпаў, Ольгін.

А.Каўрус. "Які ён, новы "правапіс"?"

3. Прачытайце ўрывак з верша. Паразважайце над лагічнасцю прыведзеных радкоў:

а) У мяне быў дзед Васіль
І дзед Іван.
Была бабка Агата і
Ганна,
Але яны былі маўклівыя.
Быў прадзед Марцін
І прадзед...
Як яго?
Я нават імя яго не знаю.
Не сказаў, як звалі.
Быў нямы;

б) Я не твая ўжо. Я – з другім,
бо ты, Нарцыс, стаў сябелюбцам,
хоць быў калісьці дарагім,
але часам тым не вярнуцца;

в) Пакуль жыву, я так хачу
смак шчасця зведаць.
Каб сонца зорыла ўваччу
пад светлым небам;

г) Я ведаю, чаму жанчыны
Не бываюць такімі геніяльнымі,
Як мужчыны:
Муза жанчыны старэе разам з ёй,
А муза мужчыны заўжды
маладая і прыгожая.

4. Назавіце моўныя сродкі, якія парушаюць сэнсавую несупярэчлівасць прыведзеных радкоў.

Пагляджу ў твае сумныя вочы.
Чым развеець нямую тугу?
Я зраблю для цябе ўсё,
што хочаш,
А шчаслівай зрабіць не змагу.
Не таму, што бедны,
як вецер.
І характар мой тут ні пры чым.
А таму, што на ўсім белым
свеце

Не бывае шчаслівых жанчын.

5. Якія ўмовы лагічнасці парушаюцца ў наступных урыўках?

А. Ускочыш, запаліш лампу, а яны[пагранічнікі] уваяцца ў хату – белыя халаты, белыя да пят кажухі, белыя ад снегу валёнкі – асвецяць ліхтарыкамі сцены, двор, варыўню, хлём, і зноў іх, устрыжжаных, цягнуць за сабой на падворак у цёмную ноч з мяцеліцай вялікія, як цяляты, аўчаркі (І.Пташнікаў).

Б. Паспрабуйце не накарміць жывёлу толькі суткі, страт за месяц не паправіце. Жэня – жанчына добрая, вядома, карова на ланцугу – відовішча сумнае, што і гаварыць, але будучыня за стойлавым утрыманнем (М.Герчык).

6. Якія сродкі выразнасці мовы заснаваны на парушэнні ўмоў лагічнасці? Падмацуйце свой адказ прыкладамі:

Шчаслівая пасляваенная беднасць (Я.Брыль);

Агееў далікатна правёў рукой па яе плячы, яна праглынула слёзы і хутка супакоілася, усміхнулася яму з ціхай самотнай радасцю (В.Быкаў);

Нечаканая злая радасць забіла Алесі дых, што яна разлучыць, развядзе Імполя з Хрысцяй (В.Адамчык);

Не хаваю дні ў прыполе –
Рассяваю поўнай жменняй.
Што ні дзень – жыцця ўсё болей,
Што ні дзень – жыцця ўсё меней
Г.Бураўкін;

Ваююць да знямогі
І прагнуць перамог.
Так вечна з Чарнабогам
Ваюе Белабог

Я.Сіпакоў;

І яшчэ ведаў, што славянская кніга будзе вечна гаварыць з народамі, бо дзякуючы ім, Кірылу і Мяфодзію, сляпыя – убачылі, глухія – пачулі, нямыя – загаварылі (Я.Сіпакоў).

7. Як вядома, на лагічнасць маўлення ўплывае сэнсавая несупярэчлівасць слоў у адным выказванні і выразнасць усведамлення гэтага выказвання тым,

хто гаворыць ці піша. Прааналізуйце з боку лагічнасці прыведзеныя сказы і ўрыўкі:

Ды хаджу невясёлы, Жаль у сэрцы пячэ. – Божа, хоць бы анёлам Дай палётаць яшчэ!; Жанчына – у трынаццаць, Дзяўчо – і ў дваццаць сем. Па свеце лёс у танцы Цябе, як ліст, нясе. То кіне ў рукі тому, То гэтаму шпурне. Не жалішся нікому. Мяняешся ў цане (А.Бадак); Цела ценю – не я, То асфальт ці зямля. Ён прырос да дарог, Да дрыготкіх спляценняў Іншых вулічных ценяў Пад ударамі ног І пад цяжарам колаў На асфальтавым муры. У святле ліхтароў З ценю сочыцца кроў (Т.Будовіч); Смерць шалёна волатаў касіла. Ды ўставаў світальна маладняк... Веснавейна дыхаюць з магілаў, узыходзяць жывадзейнай сілай продкі нашы – прадчуванне дня ; Снег на косы, на плечы мне белым вэлюмам лёг... Зерне белага вечара сніць вясну на палёх (А.Хатэнка); Чаму хусцінку рве вятрыска, Чаму мяне збівае з ног?.. Адчула раптам, Як ён блізка – Старэнькі стоптаны парог. Стаю ў здранцвенні, а матуля Ужо дачку да сэрца туліць...; Дарэмна крыўдзішся, мой бераг, Я не адбілася ад рук. Ты шчырасці маёй не верыш, Не чуеш сэрца перастук (А.Кавалюк).

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Лагічнасць маўлення

1. Акрэсліце паняцце лагічнасці маўлення і назавіце тыя лінгвістычныя ўмовы, якія спрыяюць яе праяўленню.
2. Паразважайце над тым, у якой ступені лагічнасць маўлення ўласціва розным функцыянальным стылям.
3. Ці заўсёды алагізмы з'яўляюцца маўленчымі памылкамі? Падмацуйце свой адказ прыкладамі.

Дарэчнасць маўлення

1. Аўтар артыкула "Мне імя тваё дасталося..." С.Богуш піша, што "...імя жанчыны – гэта ўжо назоў кахання (адсюль і жанчына – само каханне). Такім чынам, у адным Слове і выказваецца пачуццё, і называецца тая, на каго яно накіраванае, і перадаецца яе прыгажосць. Тут імя сапраўды наглядна выступае як "арэна сустрэчы таго, хто ўспрымае, з тым, што ўспрымаецца", і, несучы ў сабе самае-самае ад успрынятага, яно здольнае моцна ўздзейнічаць на ўспрымальніка, як, напрыклад, у гэтым урыўку верша Алеся Наўроцкага "Мне імя тваё дасталося..."

Абледзяніў мароз заснежаныя кусты,
вылітае з рота белаю грываю.
Нічога не трэба мне – толькі ты,

вясёлая і брыклівая.

Ля інтэрната на вадасцёкавай трубе
павіс мароз срэбным калоссем.
Трэба ты мне! Ды замест цябе
мне імя тваё дасталося.

Усяго імя. І я ад шчасця дурны.
Што з імем рабіць, скажыце?
Як соль, сыпануць яго ў суп грыбны?
Ці на хлеб наляпаць гарчыцай?

Ура! Я прыдумаў. Я на прыдумкі зух.
Мароз не на жарты звярэе.
Надзену імя тваё, нібы кажух,
бо нешта пальцішка не грэе.

Такім чынам, цікавая тэма ўласнага імя – яго глыбіннага і патаемнага сэнсу, містычнага значэння, псіхалагічнай сувязі паміж носьбітамі і самім імем – яшчэ чакае сваіх даследчыкаў (Роднае слова. - № 2. – 1996. – С. 78).

Ці дарэчна аўтар навуковага артыкула выкарыстоўвае ўрывак з верша А.Наўроцкага і чаму? Прааналізуйце мову верша.

2. Ці заўсёды дарэчным з'яўляецца ўжыванне дыялектызмаў у мове мастацкага стылю. Падмацуйце свой адказ прыкладамі з наступных сказаў:

Міша пачынае боўтацца – валэхацца ў сажалцы; Нездарма нажарыў – набабліў Грышка лазню, аж каменне ды бёрны трашчалі; Галлё Белазоры ўплішчыў – угамзіў у твань; Дождж нарабіў ужо шкоды – спляжыў – скулёмчыў жыта, авёс; Людзі, вядома, лічылі, што перагінае палку старшыня – прадсядацель (У.Рубанаў).

3. Прачытайце. Ці дарэчнымі ўяўляюцца вам выказванні аўтараў у пэўных сітуацыях:

Я да цябе прыйшла здалёк...
Ты рады, брат мой? Я таксама...
(пад уражаннем наведвання
братавай магілы напісала Е.Лось);

І патыхае шчасцем,
Цяплом ад тых слядоў,
Гатоў да іх прыпасці,
Іх цалаваць гатоў

(Я.Нечапаловіч піша пра абходчыка,
які гатовы цалаваць сляды аўтамашын)

4. Пракаменціруйце ўжыванне слоў іншамоўнага паходжання. Раствлумачце адрозненне паміж варварызмамі і экзатызмамі.

Мікіта (паклаўшы на стол некалькі тоўстых слоўнікаў). Между протчим, я гатоў, мусье профэсар.

Спічыні. Можам прыступіць, мусье рэгістратар. Учора мы збольшага прайшлі адзел прывітаньняў, сягоння павінны паўтарыць болей стала. Як вы прывітаеце, спаткаўшы немца?

Мікіта. Гута моргэн, гэр гэрманіш!

Спічыні. Добра! А цяпер, як вы прывітаеце, спаткаўшы немку?

Мікіта. Гута тах, балабоста прусічі!

Спічыні. І зусім не балабоста, а фрау... Паўтарыце: фрау, фрау, фрау!

Мікіта. Фраву, фраву, фру, фруву... Фраву-ву...

Спічыні. Добра! А як вы прывітаеце, спаткаўшы вось такое... (паказвае) малое неманё?

Мікіта. Шабас гут, гэр кіндар фатэрлянд, между протчим.

5. Прачытайце. На аснове лінгвістычнага аналізу прыведзеных прыкладаў зрабіце вывад аб галоўных крытэрыях дарэчнасці ў мастацкім маўленні:

А. Буслай. Дай мне апахмяліцца, я яшчэ не такое загну... Я іншым разам такім разумным бываю, аж страх бярэ... Твой пісьменнік, мабыць, з-за гэтага і прыцягнуў мяне да сябе на хату... Як жывы персанаж. З мяне нашарашыць раман – раз плюнуць... Паднясі толькі чарку ды салёненькі агурочак, я такое магу ўляляшчыць – ніводзін вучоны не разбярэ. Во ўчора, мабыць, калі з ім паддавалі...

Аліна. Ды не мог ён з табой піць...

Буслай. Адкуль ты ведаеш?

Аліна. Ён не п'е...

Буслай. Саўсім?

Аліна. Зусім. Гарэлка супраць прыроды.

Буслай. Не зразумеў...

Аліна. Гэта зелле вынайшла чалавецтва... У натуральным стане спірт не сустракаецца... гэта вынік распаду, гніення... Ніводная жывёліна спірт ужываць не будзе.

Буслай. Чалавек не жывёліна, дарагуша... У яго ў гэтым кацялку (паляпаў па галаве) думкі розныя. Калі сабаку навучыць думаць, і сабака піць пачне... І не курыць?

Аліна. Не. Гэта таксама супраць прыроды...

Буслай. Ну, а астатняе па прыродзе... Добра ён цябе тут лечыць?

Аліна падыходзіць і з усяго размаху б'е Буслая па шчацэ.

Аліна (вельмі спакойна). Я табе сказала, хамула, ён святы чалавек! А калі ты яшчэ раз якую-небудзь пашляціну ляпнеш пра яго, я магу цябе забіць, ты чуеш?

Буслай. Дзе там чую?! У мяне ад тваёй аплявухі ў вушах звініць. Ну й ручка. Адбойны малаток... Дай што-небудзь выпіць! Мне жыць не хочацца.

Аліна. Ідзі ў ванну і пі з-пад крана...

Буслай. Ваду не выпіваюць, а п'юць... А мне выпіць трэба...(А.Дудараў "Парог")

Б. Мова сталічнага навучэнца цяпер была перанасычана элітанымі "чиво", "как-то такто", "оприділённо". Да мясцовых дзяўчатак ён звяртаўся не інакш, як "мамзэлі", а да былых сяброў і ўвогуле незразумела-вытанчана: "Мон амі".

– Оприділённо, мон амі, – казаў Данілка ўважлівым слухачам, – ёсць у мяне там добрыя перспектывы. Дзядзька ўладкаваў каля сябе, как-то так-то і яго месца займу...

Што то за месца, чым займаецца Данілка ў горадзе, ніхто дакладна не ведаў, нават бацькі. Сам юнак адказваў няпэўна: "Мы па гандлёва-эканамічнай частцы". Але ж горад Б" не быў ізаляваны ад гэтага "вялікага свету". Вось і дырэктар мужчынскай гімназіі пан Вярэдзіч, што некалі не спакусіўся зместам тоўстага партманента карчмара, наведаў Маскву... "А можа, Данілку там сустрэне?" – марыў Бурэга і ўяўляў, як у нейкай важнай канторы спаткае ганарлівы дырэктар шыкоўнага Данілку, і сумеецца, і як з роўным прывітаецца...

Між тым прыехаў "на пабыўку" і сам Данілка, які ў свае васемнаццаць выглядаў на добрых дваццаць пяць.

– Вы, папа, зусім пагарыце, – ракатаў малады басок сына. – Што гэта за музыкі, вобче гавора, нейкія полечкі... Вы б заказалі сабе музычную машыну. Ручку пакруціў – і грае вальсу ці раманс. Вы, папа, ведаеце, што такое вальса? (Л.Рублеўская. "Старасвецкія міфы горада Б")

В. – Вам толькі моладзь не па густу,
А ў тым не бачыце бяды,
Што ў блуд, у гулі, у распусту
Ідуць бабулі і дзяды.

Павыдаюць або пажэняць
Дарослых дочак і сыноў,
Старыя мошчы паджэньшэняць
І самі жэняцца наноў.

Калісь, ад нэндзы ўсохлы –дохлы,
У пяцьдзсят гадоў мужык
Старым лічыўся і, нямоглы,
Не браўся бабамі ў разлік.

Цяпер і ў шэсцьдзесят не годзе!
А што? Здаровыя, быкі!
На кірмашы вунь так і водзяць
Блудлівым зіркам у бакі...
– Другі праз "грыб" не пераплуне,
Сліняк цячэ па барадзе,
А ўсё адно падчэпіць плюндру
І ў рэстаран паіць вядзе.

Дзядусь, а толькі і цікуе,
Як за здабычаю каршун,
Каб дзеўку злёпаць дзе якую;
І каб прытым не ўзняўся шум!.. (Н.Гілевіч. Родныя дзеці)

6. Алесь Каўрус у артыкуле "Які ён, "новы правапіс"?" піша: Ускладняюць разуменне правілаў рэдкаўжывальныя тэрміны (фіналь, і – падобны пачатак гука). Некаторыя тэрміны не адпавядаюць літаратурнай норме: утвараючая аснова (замест утваральная аснова), ізлажэнне (замест пераказ), прамая мова (замест простая мова). Увогуле адхіленні ад лексічных нормаў у тэксце нярэдка.

Прыклады – ілюстрацыі да правілаў даюцца без належнай сістэмы і адбору: чвыр, каўполк, аббрахаць, мацяршчына, пахабшчына, старшынёўстваваць. Часам прыклады не на сваім месцы. Так, кантраст залічаны да складаных слоў, а роля аднесена да назоўнікаў мужчынскага роду". Паразважайце, ці ўяўляецца Вам дарэчным прыведзены фактычны матэрыял у навуковым тэксце.

7. Прачытайце сказы і адкажыце, ці дарэчы яны будуць выкарыстоўвацца ў падручніках? Якім, на Вашу думку, павінен быць фактычны матэрыял у навуковых, навукова-метадычных працах?

А. Як тараканы каля хлеба – Багі паселі ўкруг стала...; Коні тут хвасты задралі, а фашысты – ногі; Белы хвост яго [бугая] выгінаўся кавенькай; "Не! Усё! К чорту фізіку! Выходжу замуж!"; "Пятрусь, уставай! – гукнула старая на печ. – Уставай, падла ты, тры гадзіны!; Сын перастаў пускаць у кефір бурбалкі і нарэшце заявіў...; Восень пахла бабіным летам; Перавозчык грабе стоячы;

Б. Мы пераможам. Усімі сіламі наляжам на прамысловасць; Паважаныя камбайнеры, не пакідайце ў полі каласоў!; На тым тыдні, калі толькі адкрыўся паляўнічы сезон, мы з сябрамі блукалі па балотах і зарасніках; Факты красамоўна свечаць пра быт першых людзей на зямлі;

В. Шавец пашыў прыгожы касцюм; Груша падрасла на вачах, упрыгожвалася белым цветам; ... і толькі адзін з іх [сыноў] вярнуўся з вайны, каб неўзабаве памерці ад ран; Я хуценька адзеўся і выйшаў з хаты. Туды, на

музыку, апроч мяне, пацягнуліся і людзі; Скакун ехаў па лясной дарозе на белым кані; Пачала і я падлічваць годы, няўмела, але шчытна тусаваць.

Прыклады ўзяты з артыкула А.Каўруса "Разгорнем падручнік".

8. Прачытайце. Знайдзіце перыфразу, акрэсліце яе змест і стылістычную афарбоўку, паразважайце пра дарэчнасць яе ўжывання як у публіцыстычным стылі (у прыведзеным кантэксце), так і ў іншых стылях.

Беларускія "сілавікі" апошнім часам актыўна "штурмуюць" віртуальную прастору. Днямі свой афіцыйны сайт у Інтэрнэце адкрыла Міністэрства ўнутраных спраў. А следам за міліцыянерамі ў сусветнай павуціне займелі свой "куточак" і беларускія вайскоўцы. Начальнік аналітычнага ўпраўлення Міністэрства абароны Сяргей Шматок адзначыў, што ідэя "пакарыць" віртуальную прастору ў беларускіх вайскоўцаў узнікла амаль год таму назад. З 2 лютага сайт Міністэрства абароны "прапісаўся" ў віртуальнай прасторы. У ім – 7 частак: навіны, кіраўніцкі склад, структура, заканадаўчая база, гісторыя, геральдыка і вайсковая палітыка. Ёсць магчымасць для зваротнай сувязі. Усе электронныя паведамленні, як запэўніў начальнік інфармацыйна-аналітычнага аддзела Ваенна-навуковага ўпраўлення Узброеных Сіл Ігар Ігнашчанка, будуць самым сур'ёзным чынам вывучацца, а крытычныя "сігналы" абавязкова будуць правярацца. Адрас сайта: www.mod.mil.by

Паводле матэрыялаў "Звязды"

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Дарэчнасць маўлення

1. У чым сутнасць такой камунікатыўнай якасці маўлення, як дарэчнасць.
2. Назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары фарміравання дарэчнасці маўлення.
3. Ці залежыць дарэчнасць маўлення ад таго, наколькі аўтар валодае моўнымі стылямі?

ЧЫСЦІНЯ МАЎЛЕННЯ

1. Прачытайце ўрыўкі з беларускіх народных казак, назавіце выпадкі ненарматыўнага слова – і формаўжывання і паразважайце, чым выклікана іх функцыянаванне ў фальклору. Вусна папраўце "памылкі".

Раніца мудрэй за вечар; агонь развёў у печы; дзякаваў хлопец гаспадыні; не ведаю нават, як аддзякаваць цябе; качка ўздымала ў неба; птушка апусцілася прама на край гнязда; патухалі яны на раны, і тыя адразу зажалі; з асілкам жартаваць нельга, можна галавы не знасіць; хадзіў у горад за прысмакамі; хацела было распытаць пра майстра; зайшла ў пакой і... пазнала свайго суджанага; з кожным крокам сцяжынка ўсё вузей і вузей; "Зараз павячэраю", – сказаў пра сябе хлопец; дзяўчат навокал многа, толькі ні адна з іх не прыглынулася хлопцу; прыехалі браты дадому і тут жа вяселле згулялі; праведаў воўк, што лісіца атрымала ў падарунак; "Калі конь – дахадзяга высек іскры, то з-пад маіх лап полымя шугане", – падумаў леў; калі не павязе раніцай, то і вечарам не чакай радасці; зрабіў Піліпка з гэтых пер'яў толькі паўкрыла; галіны выкалвалі вочы; бацьку нечага рабіць; хворыя людзі будуць звяртацца да цябе за дапамогай; "Ну што, чыя праўда?" – насміхаюцца над ведзьмай муж і сын; усю работу па доме выконвала падчарыца; гэта была маці таго дзіцяці, народжанага незаконна; "У чым справа? Хто парушае мой царскі сон?" – пытае Няптун у слуг; дайшла справа да гасцей прыгаць у вадугу; а лес усё гусцей і гусцей; каля аднае крамы стукаюць у патэльні, каля другой звоняць косамі – пакупнікоў заклікаюць.

У трыдзевятым царстве.

Сцяжынка казкі. – Мн., 1995

2. Прачытайце верш. Знайдзіце словы, якія негатыўна ўплываюць на чысціню мовы.

Пра вечнасць гадаюцца гадкі,
А ў вечнасці свой век кароткі, –
Якжбэта* ў змайстраванай хаткі,
Якжбэта ў парома ці ў лодкі.

Забудзем сумненняў імкненні.
Адкінем і самі сумненні.
Ланцуг неадольных жаданняў
Расшырыць бясконцасць світанняў.

І. Чыгрын

* Якжбэта - якраз што, якраз бы, ведама ж (І.Ч.)

3. З якой мэтай парушаецца лагічнасць маўлення (неадпаведнасць зместу выказвання аб'ектыўнай рэчаіснасці) у дзіцячых творах?

Змей
Змей за хатай знічку з'еў –
Зуб у змея забалеў.
Змей лячыў яго заўзята.
Зёлкі клаў сабе на пяты,
Лез у гразь, як парасё, –
Але зуб баліць – і ўсё.

С.Сокалаў-Воюш

Мыюцца кацяняты

Лапкай мяккай без вады
Умываюцца каты.
Мыюць вушы і насы
І на спінцы валасы.
Так, як мамы,
Так, як таты,

Мыюцца і кацяняты

А. Кавалюк

4. Прачытайце. Назавіце словы і выразы гутарковага стылю. З якой мэтай аўтар іх выкарыстоўвае ў сваім творы? Ці можна сказаць, што аўтар "засмечвае" мову персанажаў?

Гастрит (весела). Жывеш?

Мульцік. Жыву.

Гастрит. А чаго гэта ты рагочаш?

Мульцік. Хачу і рагачу.

Гастрит. Атрымаў, я бачу?

Мульцік. Ну, атрымаў, а табе што?

Гастрит. Давай пачытаю...

Мульцік. Ідзі, Мікіта, не чапляйся...

Гастрит. Грошай, канечне, просіць. Прапіўся да ніткі, во і бацьку ўспомніў.

Мульцік (стомлена і не злосна). Каб ты здох! Ну, што ты за чалавек?

Гастрит, адно слова. Гастрит. Чаго ты на ўвесь свет злуеш? Дзяцей разagnaў, яны да цябе ні нагой, вось і злуеш.

Гастрит. Я – дрэнны. Я разagnaў. А ты добры. І да цябе не едуць...

Мульцік. Гваздану я цябе калі-небудзь...

Гастрит. У суд падам. Пасадзяць...

Мульцік. Прэмію дадуць. Ад цябе ж ва ўсім свеце холадна... Ідзі, ідзі, я табе сказаў...

Гастрит. Я па свой чайнік прыйшоў... Забыўся тут... Дзе падзеў?

Мульцік. Вунь стаіць!

5. "У многіх выпадках, – піша І. Я. Лепешаў, – запазычанні ўскладняюць успрыняцце, зацямяюць сэнс інфармацыі". Дакажыце ці аспрэчце гэтую думку з дапамогай наступных радкоў:

Мне катарсісам Вашы абдымкі ў каламуці шалёных хваляў; Міраж трансфармуецца ў рэчаіснасць; Ты помніш сарамлівасць хваляў – электраімпульсы між намі; Ды памяць – мой банк інфармацыі – Мне выдала тэкст на дысплеі; Баюся спаць, твой дух чакаю апакаліпсістычнымі начамі; Няўжо так моцна нагршыла душа падчас рэінкарнацый.

6. Прачытайце прыклады і знайдзіце наватворы. Паразважайце, якія з іх утвораны на ўзор прадуктыўнай мадэлі, ужыванне якіх абумоўлена стылістычнымі мэтамі, а якія трэба лічыць функцыянальна неапраўданымі.

А неба ў паўночным убранстве Мне у твар шугавяла стынню; Дзе аблогі хаваюць ад воч мінакоў непрыступных выпыняў сляпучасць снягоў; Па нашых марах скача наўе, пад капытом – любоўны трунак. Мы скасавалі сваё права на развітальны пацалунак; Вясны абуджанай пышнота разгорне крылле па-над светам; Прапахлы багуном, імшарамі, іду, нагрыблены, дамоў; Першы хтось нястрымна зацымбаліў; А скрычуся ў тайзе грыбной, дзе развеснена рэху рэхчацца, – будзеш ты, Беларусь, са мной белакорыцца, Нёманам рэчыцца.

7. Прачытайце ўрывак з апавядання Я.Брыля "Яна". Які неалагізм ёсць у гэтым урыўку і ў адпаведнасці з якой словаўтваральнай мадэллю ён утвораны? Што абазначае гэты наватвор і з якой стылістычнай функцыяй ён выкарыстоўваецца?

Але тут нехта ўзяў і павалок яго некуды ад усіх, прымусіў яго расплюшчыць салодкія вочы і ўбачыць раніцу, і гумно, і старэйшага брата, які будзіў яго. "Пачакай, пачакай, вось, вось ужо ўсё, зараз я..." – прасіўся ён думкай у брата і зноў нырнуў у сон...

Але брата нельга было ўпрасіць. Прышлося здацца. Ён прачнуўся і сеў, сонна пачаў надзяваць кашулю, а ў паўсне была яна, і ён усё ляцеў, ляцеў і ніяк не мог даляцець да яе.

– Добра, добра, калі ты вельмі!.. – сказаў ён уголос на сябе самога. І хацеў яшчэ дадаць: "Рассаладзеў!.."

8. Якую стылістычную функцыю выконваюць у наступных кантэкстах моўныя сродкі, узятыя з іншых моў?

а) З цёмнай кухні ў хату ўвайшла высокая, бравая дзеўка гадоў дваццаці, задорна паўнагрудая, з харошай усмешкай на крыху запоўных губах. Мокрыя светлыя валасы пад стракатай хусцінкай, ватоўка расшпілена на сіняй, у белы буйны гарошак сукенцы, моцныя, стройныя ногі ў бліскучых, толькі што з вады, гумавых ботах.

– Купалысь, Наталачка? – пакланіўся наш матарыст.

– А ўжэ ж, Раманачка! – адказала дзяўчына.

– А плэчыкі так без мяне і ны змылы?

– Вой, дывысь!.. Зараз унуцы будуць, а він... Ану, куды лезеш з рукамы?

– Колы ж бо я, Наталачка, толькі пабачу вашу чудэсну маладу красу, так бедныя гочы моі...

– То, можа, хоць полячку? Пасля купання вам...

– А вы, дідусю, нэ ўладэтэ?

Падражніўшыся трохі, Раман і Наталка ўзяліся за рукі, далоньмі пад локці, і, як толькі з пласцінкі пачулася полька, пайшлі.

Я.Брыль. Шчодрая Ясельда

9. Знайдзіце ў прыведзеным урыўку словы-паразіты. Паразважайце пра іх месца ў мастацкім і ў гутарковым стылях.

Альжбета (дастаючы настольнік з куфра). З кім ты гэтак намурзаўся?

Сцяпан (закурваючы люльку). Я і з тым, я і з сім, а ты, каханенькая, родненькая, згадай, – з кім?

Альжбета. А немач цябе ведае, з кім!

Сцяпан. Ці ж я не казаў, што ў цябе тут (торкаючы сабе пальцам у лоб) не ўсе дома? Але слухай: з зяцем!

Альжбета (здзівіўшыся). З зяцем?!

Сцяпан. Так, так, каханенькая, родненькая. Хто з сватам, хто з сваццям, а як Сцяпан Крыніцкі, дык з родным зяцем.

Альжбета (накрываючы стол). Такі праўду кажуць, што гарэлка людзей з поля зводзіць. Калі ж ты ўспеў яго нажыць?.. Дачка яшчэ замуж не выйшла, а бацька ўжо зяця мае

Я.Купала. Паўлінка

10. Прачытайце ўрыўкі з твораў для дзяцей, звярніце ўвагу на выдзеленыя словы – неалагізмы; прааналізуйце іх змест, словаўтваральную мадэль і функцыю. Паразважайце, якім павінен быць неалагізм у мове адпаведных твораў.

Падзьме вецер – **веснавей** – матылёк прачнецца і пакідае схованку (Ул. Ягоўдзік); Увечар пад вушка Кладзецца падушка так і завецца – **Самсон**. (К.Камейша); Адышло ад нас ты, лета, **Жаўталісцем** лес адзеты (Я.Колас); Скуль той гром неспадзяваны, што трасе, як трасца, дом. На рацэ прачнуўся рана **Крыгагром** (К.Камейша); **Злюха** – муха, З'еўшы сала, І да нас

дабрэйшай стала (Г.Бураўкін); Добры вожык – **тупатун**, Нёс нам сонечны кавун (М.Пазнякоў); Лёд на возеры – празрысты, Чысты, **Шклісты**, Моцны лёд (К.Буйло); Бо стукнуў-грукнуў сакавік Вясёлым кулачком у хату, І знае нават коця Смык, Што **веснавік** прынёс нам свята (Н.Мацяш); Поўнай жменяю на Зінку Сыпануў дубок сняжынкi: Не **сякучкі-халадзінкі**, Не **пякучкі-маразінкі**, А вясёлыя смяшынкi (І.Муравейка).

11. Якую стылістычную функцыю выконваюць жарганізмы ў мастацкім стылі? Знайдзіце жарганізмы, ахарактарызуйце словаўтваральную мадэль, паводле якой яны ўтвораны, назавіце функцыю.

Трудная была жытуха, марская, а прывыкнеш – нішто; Кажуць бывалыя: на захад не ткніся: цяпер ты з блямбай на векі вечныя; Сядзяць у турме два басыкі. Аблаялі ўрадніка, вось і сядзяць галодныя і пра жратву думаюць; Пшанічны думаў, што трэба было б яшчэ назбіраць быльнягу, каб закапацца ў яго і "прыкімарыць", – як кажа Свіст, – якую гадзіну ўначы; Нейкая банка, новая кашуля, сухія анучкі – на, салага, на падмену трымай; Падай заяву – давайце разлік – не пушчаюць... "Не ў турме ж я, адсядзеў сваё – давай грошы!" Усё ж выбіў у іх касую і прыкаціў у Маскву.

12. Прачытайце ўрыўкі з вершаў М.Багдановіча. Знайдзіце словы неўласцівыя сучаснай беларускай літаратурнай мове. Чым абумоўлена іх выкарыстанне? Ці "засмечваюць" яны мову твораў?

... Усё дзіка, пустынна імшыцца,
Агністая спёка стаіць.
На моху між спелай брусніцы
Лясун адзінокі ляжыць;

Брыдзец, пахіліўшысь панура,
Лясун на раздоллі дарог.
Абшарпана старая скура,
Зламаўся аб дзерава рог...;

... Бяспамятна колы кіхаю,
Хілюся да дна галавой –
І ўжо я драмлю, засыпаю
Пад шум непагоды глухой;

Іскрацца зорак сняжынкi маркотна,
Збожжа пакрылася шызай расой...
Кіньма жа думкі аб долі гаротнай,
Хоць бы на момант спачнем душой!

13. Прафесар А.І.Наркевіч у адным са сваіх навуковых артыкулаў піша: "Шмат надуманага ў тапанімічных абазначэннях, назвах населеных пунктаў, вуліц, плошчаў, у найменнях дзяржаўных, культурных устаноў, арганізацый, прадпрыемстваў, гаспадарак, вытворчых комплексаў."* Падмацуўце адпаведнымі прыкладамі гэтую думку.

* Моўны стандарт: штамп // Роднае слова. – Мінск, 1997. – №2. – с.66.

14. Прачытайце наступныя моўныя штампы, клішэ і паразважайце, як уплывае іх ужыванне на чысціню і багацце маўлення ў публіцыстычным стылі, у размоўным стылі:

падняць (паставіць, узняць, завастрыць) пытанне;
узмацніць (павысіць) патрабаванні;
умацаваць (наладзіць) працоўную дысцыпліну;
прыняць рашучыя (своечасовыя) меры;
чарговыя меры па далейшым паляпшэнні,
прызнаць неабходным (патрэбным);
узяць на ўзбраенне;
запоўніць прабелы;
адабрыць ініцыятыву;
вялікі народ (вялікія народы);
зоркі першай велічыні;
высокія інстанцыі;
чалавечы доктар;
флагман, авангард, вяршыні, гарызонты, маякі, архітэктары перабудовы,
штурманы, непарушнае адзінства, працоўны ўздых, актыўны ўдзел, банк
ідэй, блок праблем, пакет канструктыўных прапаноў, дэпутацкі корпус.

15. Знайдзіце ў прыведзеных урыўках слоўныя паўторы, таўталагічныя і плеанастычныя выразы. У якім выпадку яны парушаюць чысціню маўлення, а ў якім з'яўляюцца сродкам стварэння экспрэсіўнасці радка?

- А. Я рабыня, рабыня,
Я чорная, чорная, чорная,
Любы мой, не з табой,
А з праклятай бядой заручоная
А.Куляшоў;
- Б. Разбой.Вайна і зноў вайна.
Хапіла і крыві і болю.
Усё было – чаго ўжо болей?
Скажы, у чым твая віна,
Адкрый, у чым віны прычына,
Мая самотная Айчына?
У.Някляеў;

В. І тая травіначка, што ў сне да мяне
 прытулілася,
 Таксама травой стамілася быць у траве,
 Ды ўсё так сплялося, звязалася,
 перакруцілася –
 Бог разарве

У. Някляеў;

Г. Чужы чужым – яны знайшлі свайго,
 Не свой сваім – яны пайшлі з чужымі,
 Не тузайся ні з тымі, ні з другімі:
 Як ты адзін – ты больш за аднаго

У. Някляеў.

Засяродзіўшыся на кончыку мастыхіна-скальпеля, ён [Томас] мяне не заўважаў, але Мішэль, які пакуль што з большым натхненнем разглядаў, чым пхаў, навакольныя краявіды, яму, дэндзі з Марселя, новыя, і мяне, тутэйшага абарыгена, заўважыў... (В.Карамзаў);

Добры чалавек - падвозіў, які-небудзь чэрствы хамула перад самым носам бразгаў дзвярыма; Эдуард падбегам пасігаў да тэлефонных будак; Акурат выдаўся шчаслівы шанец выслужыцца і выставіць сябе (У. Рубанаў);

Урэшце коні ўсё ж перад самымі мордамі ваўкоў завярнулі і лёгка памчалі назад, і хлопцы на іх драўляна падскоквалі, усё не маглі ачонацца (А.Кажадуб).

16. Параўнайце сказы з апавяданняў М.Лынькова ў дзвюх рэдакцыях. Чаму пісьменнік замяніў асобныя словы іншымі?

1. Высока-высока ў небе ляціць немаведама куды самотная павучынка.	1. Высока-высока ў небе ляціць немаведама куды самотная павуцінка.
2. Дзед Ігнат здымае свае паўпудовыя сподкі, дастае капшук.	2. Дзед Ігнат здымае свае паўпудовыя рукавіцы, дастае капшук.

17. Прачытайце, адзначце выпадкі парушэння чысціні маўлення ў публіцыстычным стылі і выпраўце памылкі.

- Ты чо, у натуре, такі адмарожаны з самага ранку?
- Не бачыш, не высыпаўся, адвалі!
- А што прычапіўся, адмарозак?
- А ты LCD каштаваў? – спытаў першы.

– "Бабак" няма. Ды на фіга? І не ад такога дах зносіць, - адказаў другі і піхнуў нагой пярэдняю лаўку;

На гэта А.Красуцкі парайў сваім дэпутатам хача б пацікавіцца меркаваннем на гэты конт сваіх выбаршчыкаў...; Такі рэжым, па сутнасці, распаўсюдзіўся б і на тэрыторыю Беларусі... Што дае далучэнне краіны да СГА? Яна становіцца раўнапраўнай удзельніцай па

сутнасці сусветных гандлёвых адносінаў...; А тут, так бы мовіць, бабуліна камода; Надаць, скажам, парку больш-менш прыстойны выгляд; Там жывуць дзве пары лебедзяў і цэлая зграя качак, зразумела, дзікіх; Хуліган па імені Андрэй лічыць сябе спачувачым ідэям мясцовай нацыянал-бальшавісцкай групоўкі; А адна акцыя "Азота" пацягне на 66 тыс. рублёў; А людзі кажуць, што рака адпомсціла браканьерам за здзекі над ёй; Абапал дарогі суцэльны жоўты "вожык" коратка "стрыжанай" збажыны; Ён заўсёды быў рыжым і крайнім; Навальніца над вёскай Стары Дварэц Рэчыцкага раёна грывела перунамі нядоўга; Пакупніца дакладна трапіла ў яблычак мішэні, зрабіўшы выгадную здзелку па набыццю краснапольскага ціра.

**Паводле матэрыялаў "Чырвонай змены",
"Звязды"**

18. Якія неалагізмы называюцца індывідуальна-аўтарскімі? У якім выпадку словы-наватворы не засмечваюць мову, а з'яўляюцца сродкам стварэння слоўнай экспрэсіі?

Прачытайце наступныя сказы і прааналізуйце мэтазгоднасць выкарыстання выдзеленых слоў.

У небе зорачка нясмела над гэтым лесам **цёмралістым** зірнула вокам прамяністым (Я.Колас); Ляці, мая думка... Аб далях **святлістых**, аб днях прамяністых на ліры іграй (К.Буйло); Шчымлівае адчуванне блізкасці, сваяцтва з бедным украінскім хлопчыкам, які... ідзе ў наш вялізны, загадкавы свет, заслухаўшыся ў яго **распяваную**, зіхатліва шматфарбную **ашаламляльную** красу (Я.Брыль); І думкі ўспываюць іншыя: ... пра гэту **раскрытую** на бяскрайні абсяг ноч (В.Карамзаў); Ты побач і ўсё той жа – як шпак у **развяснелым** садзе! (Н.Мацяш); Мора Чорнага **Серпанціністыя** хвалі Нас хавалі. Неба зорната Серабрыстае святло да вады ішло (А.Багамолава); Быў гэты змрок, дзе ад кастра святло трапеча, як матыль у **павуце**, І дым у полі, як быльнэг расце... (В.Шніп); І ў гэтай яснай **харашбе** маёй душы нядрэмнай вочы глядзяць з высокай светлай ночы на незабыўную цябе (В.Жуковіч).

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Дарэчнасць маўлення

1. У чым сутнасць такой камунікатыўнай якасці маўлення, як дарэчнасць.
2. Назавіце лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары фарміравання дарэчнасці маўлення.
3. Ці залежыць дарэчнасць маўлення ад таго, наколькі аўтар валодае моўнымі стылямі?

БАГАЦЦЕ МАЎЛЕННЯ

1. Прачытайце. На прыкладзе прыведзеных урыўкаў раскажыце пра багацце беларускай мовы, яе адметнасць, характасво.

А. У бары заўсёды крычаць, пералятаюць з галіны на галіну дразды, сойкі, пырхаюць курапаткі, цецерукі, бегаюць лісіцы, зайцы, вавёркі, вожыкі... Хапае тут і мурашак – цэлыя кучы, горы вунь, куды ні паглядзі. У бары растуць надта ж прыгожыя чорнагаловыя баравікі, можна знайсці тут і масленіка, рыжыка, махавіка, лісічку, сыраежку, а ўвосень аж зямлю рвуць, падымаюць усюды чародамі, нерушамі ігліцу зялёнкі і падзялёнкі... Зусім іншае – чарналесце. Яно заўсёды ў лагчыне, бліжэй да балота, да вады. І растуць, раскашуюцца там граб, дуб, ясьень, клён, ліпа, вяз, рабіна, каліна, хмель, маліна, а жына... Што ж да грыбоў... іх таксама поўна на чарналесці. Толькі іншыя, не такія, як на бары. Тыя ж баравікі тут не чорнагаловыя, а белаватыя і вялізныя: два-тры – і поўны кашэль. Растуць тут і лісічкі, сыраежкі, а найлепей – абабкі, падасінавікі, грузды, апенькі... Са звяроў тут можна сустрэць казу, алень, дзіка, лася, куніцу, гарнастая, і, вядома ж, ваўка. Гэты ўсюды блукае, усюды паспявае пабываць. З птушак – саву, зязюлю, голуба, кляста, жаўну, крутагаловіка, таго ж дзятла... Наогул, увесь палескі лес надта ж багаты на птушак, звяроў, грыбы, ягады... (Б.Сачанка).

Б. Мы часта самі адчувалі, што адной кнігі не можам дачытаць, а другая чытаецца лёгка, ад яе нельга адарвацца. Усё ў ёй хараша, натуральна... І сакрэт гэтага майстэрства прасты – мова. Трэба ведаць яе чараўнічае багацце і законы будовы, лад яе.

Калі пісьменнік ведае прыроду слова, на сваім часе, на сваім месцы, у залежнасці ад карціны, ён можа сказаць: падмерзла, падмарозіла, умарозіла, падшэрхла, прыстала, зацягнула лядком, стужэла; гуткацца, гацкацца, гутатацца, калыхацца, люляцца, гойдацца, чэкацца. Мы, на жаль, найчасцей прывыкаем да якога-небудзь аднаго слова і карыстаемся ім ва ўсіх выпадках, напрыклад: "накіраваўся", забыўшыся, што ёсць сінонімы, якія адразу могуць ажывіць карціну сваім асаблівым каларытам: пайшоў, пашыбаваў, скіраваў, узяў кірунак, узяў напрамак, пасігаў, пакрочыў (Я. Скрыган).

2. Прачытайце верш, назавіце моўныя сродкі, якія адлюстроўваюць багацце беларускай мовы. Акрэсліце мэту выкарыстання найбольш прадуктыўнай лексіка-семантычнай групы слоў у вершы для дзяцей.

У нашым краі – Беларусі –
Ёсць буслы, сарокі, гусі,

Качкі, чыбісы, саколкі,
Чаплі, совы, перапёлкі,

Каршуны, сілаваронкі,
Жаўранкі, шчыглы і сломкі,

Галкі, крумкачы, вароны,
Галубочкі нахахлёны,

Дзятлы, чыжыкі, зязюлі,
Кулікі, сяўцы, жаўнулі,

Шпакі, зяблікі, цяцеры,
Курапаткі пер'ем шэры,

Ластаўкі і верабейкі,
І сініцы, салавейкі,

Сойкі, пігліцы, удода,
Што лятаюць без ахвоты.

Каля рэчак, на лужайках
Ёсць глушцы, стрыжы і чайкі,

І вядуцца на балотах
Жураўлі ў густых чаротах;

Па надворку, каля хаты,
Ходзяць куры й кураняты.

Хто сакоча, хто кудахча,
Хто па стрэхах спрытна скача,

Хто на кусціку ў садочку,
Хто на полі, хто ў лясочку,

Хто высока ў паднябессі
Моўчкі ўецца або з песняй:

Пачнуць хорам – не здзівіцца.
Ёсць дзе пець і весяліцца!

Алесь Гурло

3. Прачытайце ўрыўкі з мастацкіх тэкстаў і адкажыце, якія словы адлюстроўваюць моўнае багацце мележаўскіх твораў. Адзначце сінонімы і назавіце іх віды.

А. Васіль ішоў і ішоў на яе [траву], лажыў і лажыў яе ў роўны радок злева, веў і веў касу, веў і веў касою справа налева, ён ішоў і ішоў уперад, каб не паддавацца стоме, адужаць яе і наперакор ёй ісці і ісці, ён ішоў і ішоў мах за махам, лапаць за лапцем, адужваў цяжар у нагах, у спіне, у руках – ішоў і ішоў, ён адужваў кволасць, адужваў сябе; касіў, пакуль не знясіліўся да рэшты. Пакуль ужо не мог узняць касу. Тады павярнуўся, грузнучы па калена, распырскваючы гарачую ваду, ледзь цягнуў ногі, усё сваё здранцвелае цела, павалокся назад. Дашаргаў пасталамі да воза, паставіў касу і, не здымаючы з рукі мянташкі, падрэзаным дрэвам зваліўся ў траву.

Б. Вецер біў у твар, у грудзі... Вецер ірваў полы шыняля, вецер за дзень вымеў белую муку, пазаганяў яе па шчылінах, па закутках... Ні дажджу, ні снегу не было, сцябаў адно халодны вецер. І днямі і начаю, не сціхаючы, гайсаў над зямлёй сухі сіверны вецер... Мокры вецер тут насядаў дужэй, лёгка працінаў зрэбную сарочку, абліваў цела такім холадам, што бралі дрыжыкі. Вецер таксама цешыўся людскім неспакоем; халодны вецер такі выдзімаў тлум з галавы, думалася ясней. Вакол, ападаючы, шамацела лісце, угары маркотна, цягуча шумеў густы вецер.

4. Прачытайце, знайдзіце ў сказах сінонімы. Акрэсліце іх значэнні, віды, функцыі.

Калі вясною закукуе
Зязюля ў лесе раніцой,
Забудзь, што ўсё адгаманіла,
Адкукавала, адышло (А. Куляшоў);

Адценне слоў – не глупства, ты ім не пагарджай. Скарынка. Скіба. Луста. Акраец. Каравай (П.Панчанка);

І вось – агеньчык!.. Мільгануў і зноў яго няма... Не, ён не знік, не патануў і бліснуў не дарма (В.Вольскі);

Раніцай танкісты падышлі да Мінскай магістралі. Перасеклі шасэ і адразу збочылі ад яго. Зноў рушылі па вузкіх і звістых прасёлачных дарогах, нярэдка і наўпрасткі па полі.

Але танкісты цяпер адчувалі побач шасэ. Магістраль была як бы арыенцірам.

Па якіх дарогах і сцежках ні рушылі б артылерыйскія дывізіёны, пехацінцы, што наступалі на Мінск, – усе адчувалі побач з сабою стралу магістралі. Яна быццам указвала кірунак (І.Мележ);

Першым яго адчуваннем са свету рэальнага была цеплыня. Нават не цеплыня, а спёка, духата, парнасць (В.Быкаў).

5. Параўнайце розныя рэдакцыі ўрыўкаў з твораў мастацкай літаратуры. Чым тлумачацца зробленыя аўтарамі замены?

1. Быў час, ды прахам сплыў
(Я.Купала).

1. Быў час, ды вадою сплыў
(Я.Купала).

2. Вечарам, закончыўшы работу ў школе, Лабановіч выходзіў часамі прайсціся (Я.Колас).	2. Вечарам, закончыўшы заняткі, Лабановіч выходзіў часамі прайсціся (Я.Колас).
3. Няхай жа ведаюць усе свінні і свінячыя маманты: калі каторы з іх паспрабуе пакасціць у нашай савецкай навуцы, будзем біць проста па хобату (К.Крапіва).	3. Няхай жа ведаюць усе свінні – мамантавыя і нямамантавыя: калі каторая з іх паспрабуе пакасціць у нашай савецкай навуцы, будзем біць проста па пятак (К.Крапіва).

6. Прачытайце ўрывак з паэмы Я.Сіпакова “Рэха”. Дакажыце, што тут паўтор слоў з’яўляецца мастацкім прыёмам. Якія моўныя сродкі гэтага ўрыўка дазваляюць гаварыць пра багацце паэтычнай мовы аўтара?

Цёплы ранак, светлы ранак,
звонкі ранак між ажын,
Разбудзілі нечакана,
нечакана вы мяне.
Я ж схаваўся так далёка,
так далёка ад сцяжын,
Што маё лагво і вецер,
нават вецер абміне.
А над краем ціхі ранак,
ціхі ранак, нібы звон,
Паўтарае, што ні скажаш,
што ні скажаш сам сабе.
Уздыхнеш ты – і ўздыхае,
уздыхае цяжка ён,
Засапеш – і наваколле,
наваколле засапе.
Ты шапнеш – і горы ўсюды,
горы ўсюды задрыжаць.
І пакоцяць шэпт твой гулкі,
шэпт твой гулкі па зямлі.
Людзі здзіўяцца: нікога –
бач, нікога не відаць,
Толькі шэпча нехта побач,
хтосьці побач між далін.

7. Якія сінтаксічныя фігуры заснаваны на паўторы слоў? Падмацуіце прыкладамі свае разважанні. Знайдзіце ў прыведзеных прыкладах адпаведныя сінтаксічныя фігуры, акрэсліце іх стылістычную ролю.

Прагну сустрэчы з табой –

каб вырвацца з гэтай вязніцы,
каб зрабіцца відушчым,
каб спасцігнуць суладнасць,
каб дакрануцца сутнасці рэчаў і
слоў

Адзіны паратунак застаецца ў нас:
ты – для мяне,
я – для цябе.
Вусны ратуюць вусны,
цела ратуе цела,
душа ратуе душу.
Знікаеш у полімі паратунку, каб
памерці разам і разам уваскрэснуць.

Уваскрэсну на досвітку: спіць за вакном аснежаны горад,
чужое дыханне кранае шчаку (У.Арлоў);
Ступлю ў човен, і рака будзе пада мной і нада мной, і вялікія рыбіны
будуць праплываць унізе і ўверсе; паплыву праз раку, і рака паплыве разам са
мною і праз мяне (У.Арлоў);

У завеі – зямля, у завеі – дрэвы,
і людзі, якія жылі і якія яшчэ не жылі, – у завеі,
і я таксама ў завеі... (А.Разанаў);

Мы сустрэнемся заўтра,
Як сонца прысядзе на вішню.
Не шкадуй, што я сёння не выйшла, -
Мы сустрэнемся заўтра (А.Багамолава);

Прыйдзі – як снег на квецень маю.
Прыйдзі – як бура на зямлю, –
Не страшна мне, бо я – кахаю,
Не скрушна мне, бо я – люблю.

Я ўсё сцярплю, я ўсё стрываю
І ўсё навек благаслаўлю –
Адно адчуй, як я кахаю,
Адно спазнай, як я люблю.

Ці зладжу я з табой – не знаю,
І аб адным цябе маю:
Не папракай, што я кахаю.
Не праклінай, што я люблю (Н.Гілевіч).

8. Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў розных стыляў і адкажыце, якія часціны мовы і з якой мэтай у іх паўтараюцца?

А. Толькі воблакі могуць расказаць пра нястрымны рух жыцця.

Іх трэба навучыцца чытаць і разумець. Воблакі бываюць высокія і нізкія. У два паверхі воблачкі. Ёсць хмаркі. Ёсць похмаркі...

Воблакі ўпрыгожваюць неба, апранаюць яго. То, бывае, усё яго паб'е на груды. То воблачная града шлейфам-шалікам працягнецца ад небасхілу да небасхілу. То коўдрай зацягне ў адным баку. То серабрыстымі фіранкамі перыстыя хмаркі доўга вісяць на вялікай вышыні...

Але ў мяне, малага, з воблакамі была свая размова. Я вучыўся разумець іх, як само жыццё. І што толькі не нагадвалі яны мне! Чаго не ўяўлялі сваім выглядам! Рознае. І чалавека. І жывёлу. І страшыдла. І нават папярова-белую з пялёсткамі ружу (Іван Грамовіч);

Б. Азлоблены век забірае

Найлепшых сяброў без пары.

Замены ж сябрам не бывае –

Навек нам даюцца сябры (Н.Гілевіч);

В. Сінанімічная мікрасістэма кожнай літаратурнай мовы побач з агульнымі рысамі мае і спецыфічна свае, самабытныя асаблівасці, якія выпрацоўваліся ў ёй у працэсе фарміравання самой мовы. Спецыфіка сінанімічнай падсістэмы беларускай мовы лягчэй за ўсё выяўляецца пры супастаўленні яе з сінанімікай блізкароднаснай рускай мовы. Многія сінанімічныя рады гэтых моў сваімі каранямі ўваходзяць у лексічную сістэму старажытнарускай мовы. Адны з гэтых радоў у абедзвюх мовах засталіся агульнымі да цяперашняга часу (напрыклад, травінка —былінка, гадаць — варажыць, колкі — калючы, ведаць — знаць і інш.), другія адчулі значныя змены і выразна дыферэнцыраваліся (А.Я.Баханькоў. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы. — Мн., 1994);

Г. Я — закаханы, і мая закаханасць не абцяжарана сямейнаперспектыўнымі абавязкамі, рытуальнымі абяцаннямі. Вольная, яна ніколі не здрадзіць волі.

Я не хачу, каб закаханасць перарастала ў каханне. Над ім злавесна пацэпваецца асінавае лісце нянавісці.

Дык будзь жа вечнай, мая закаханасць, узгадаваная мудрымі анакрэонтамі, чыёй паэзіяй таропка наталяюцца мае вясёлыя дотыкі да тваіх рук, да тваіх ног... (Л.Дранько-Майсюк, эсе “Ратаванне Грэцыяй”).

9. Зрабіце аналіз пражайснага ўрыўка з рамана І.Пташнікава “Мсціжы” паводле сінтаксічнага багацця, г.зн. выкарыстання разнастайных сінтаксічных канструкцый – неаднатыпных простых і складаных сказаў.

Бацяны ўгадваюць, што будзе сухое лета. Можа, па тым, што сухое лета чуюць і змеі, і жабы і спаўзаюць адусюль з лагоў немаведама куды ў балота, а бацянам тады клопат? Бацяны чуюць голад і скідаюць малых, бо як іх тады пракорміш?

Бацяны сёлета пакінулі сабе толькі аднаго малога. Малы быў позні – яшчэ вучыўся цяпер лятаць: скакаў з самай раніцы на гняздзе – старых ніколі днём не было, лёталі немаведама куды – і махаў чорным крыллем. Доўга і настойна – раз за разам. Пасля пачаў злятаць з гнязда за гароды на лог пад раку. Ківаўся, летучы, – здавалася, зваліцца ў баразну на ржышча... Ногі ў бацяна былі яшчэ цёмныя і цёмная дзюба. Ён хадзіў па лагу, торкаючы дзюбай у сухую траву, пасля доўга разбягаўся, каб узляцець з зямлі...

Вечарам на гняздо варочаліся старыя бацяны. Двое. Адно за адным. Ляцелі над Загуменнем з Бelay дарогі – з Курачовых цянёў: здалёку. Плылі ўтары роўна, цяжка, было чуваць на двары, як у іх шастае крылле. Смела спускаліся ў гняздо, ціха клекаталі, як ад радасці, і браліся карміць маладога.

10. Прачытайце дыялог з рамана В.Казько “Неруш” і адзначце ў ім слоўныя паўторы. Паразважайце аб прычынах узнікнення паўтораў такога кшталту ў дыялогах мастацкага і гутарковага стыляў.

- Ты, відна па ўсім, вялікі чалавек, вялікі начальнік.
- Вялікі, бацька. Вышэй за мяне тут вось нікога і няма.
- Гэта добра, што ты выбіўся ў людзі. А я вось буракі саджу.
- Таксама няблага, бацька, добрыя буракі?
- **Уга, яшчэ якія. Мы вось са старой больш двух не здолеем і падняць. Зямля, торф радзіць пачаў.**
- Гэта таксама няблага, бацька. Раней жа тут трыццаць-сорак пудоў хлеба з дзесяціны – больш і не ведалі.
- Уга, трыццаць-сорак, насенне збіралі. А цяпер усё з зямлі само прэ.
- А ты ўсё незадаволены, усё табе мала.
- Мне хапае, гектар калгасных буракоў з бабай узяліся дагледзець. Восенню сабяром, здадзім...
- І заробіце добра.
- Заробім добра, панесці б...
- Вось бачыш, на што ж ты крыўдзішся?
- А і жалюся табе: панесці б...

11. Прачытайце, знайдзіце перыфразы. Адкажыце, да якіх слоў яны выступаюць у якасці індывідуальна-аўтарскіх сінонімаў. Якія камунікатыўныя якасці беларускай мовы дэманструюць перыфрастычныя выразы?

Дачакаліся пасла, – З цёплай Афрыкі бусла. Ён жыхар палескіх сёл, А ў Алжыры наш пасол; Сапраўды, баравік, здавалася, накінуў на сябе абнову – хусцінку са снегу (Р.Ігнаценка); Паляцела тэлеграма Да пушчанскага цара – Белавежскага зубра (С.Грахоўскі); Гукаюць птушак з выраю і цешаць нас яны, Тры ручаінкі – тры струны, Пяшчотныя і шчырыя (М.Маляўка); Зарос двор зялёнай Чупрынай густой. Прыйшоў дзядзя Лёня – Цырульнік кустоў (С.Валодзька); Белы бусел – гаспадар Чорнага балота, ходзіць важна, як той цар, У чырвоных ботах (Хв. Жычка); Праляцела лета знічкай, Выпаў беленькі сняжок. Апрануў мароз крынічку У лядовы кажушок (М.Чарняўскі); Пастух аблокаў – вецер, Без стомы ён працуе, Ганяе іх па свеце, У хмары іх гуртуе (М. Курыла); І слабыя душы іскрыла, І да Бога вяло, калі Гаварыў і пісаў Кірыла – Златавуст беларускай зямлі (В.Іпатава).

12. Прааналізуйце з боку фразеалагічнага багацця мову твораў для дзяцей. Што дае ўвядзенне ўстойлівых выразаў у такія творы?

Толькі дзеці акрылялі, На крыло, як кажуць, сталі. Паляцелі ў белы свет Здабываць сабе абед – І забылі сцежку к хаце, Каб не тузаць болей маці (С.Грахоўскі); Плача, енчыць ласяня: – Не дажыць, відаць, да дня. Гладзіць, торгае, скубе За вушамі і на лбе, З боку ў бок мяне вядзе, Галава, як звон, гудзе, Боль свірдуе галаву – Не, да дня не дажыву (С.Грахоўскі); Не бегайце толькі, галовы задраўшы, а прыглядайцеся лепей... (В.Гурскі); Што за гоман у двары? На вясоркі Талакою Нясучь ступу камары (М.Чарняўскі); Сярожа з бабай Мар’яй так моцна дружаць, што не разліць вадой (Ул. Паўлаў); Мама кажа: – Наш Пятрок Мае востры Язычок! (У. Шуцько); І чаму гавораць так: Як пад горкай свісне рак? (Арт. Вольскі); З класа выскачыў Рыгор, Не Рыгор ляціць – віхор: Да вушэй ракрыўся рот, Кулакі пускае ў ход (З.Бірала); У пеўня казак – цэлы мех, Ды ўсе яны – курам на смех (К.Камейша).

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Багацце маўлення

1. У чым сутнасць багацця маўлення?
2. Якія моўныя і нямоўныя фактары забяспечваюць разнастайнасці маўлення?
3. Як названая камунікатыўная якасць ппраяўляецца на розных моўных узроўнях і ў розных функцыянальных стылях?

Выразнасць маўлення

1. Прачытайце. Назавіце лексічныя сродкі выразнасці, акрэсліце іх ролю ў мастацкім кантэксце.

А ён, Вялес, смяецца – Свайго і мы дажджом! І на зямельку льецца Даждом ужо, дажджом... (Я.Сіпакоў); Няма гармоніі, дый годзе: да чысціні ўсё ліпне бруд. А Гулівера часта водзіць за нос духоўны ліліпут; Ля вернасці снуецца здрада, пад маскай – чорная мана. Таму цьмянее часта радасць і прыпазняецца вясна (В.Жуковіч); У цэнтры кампаніі шумнай – красуня – гарэза адна. І з мінай глыбакадумнай ка мне наплывае яна (В.Жуковіч); Жывое рэха чаруе слова, Яму сунічна і верасова...; Адны, вунь – За пахлёбку пасварыліся, Маўчаць, сычы! Другія жыць убога прымірыліся, Скарынічы... (А.Пісарык);

– За смерць! – загудзела наўкола. – За смерць! – заскакала наўпрост. Крычалі Сярдун, Згубікола І Зноўзядзярыўгорухвост (Я.Сіпакоў); І змрок, і ноч, зара і ранне – Пазнаў жыцця я спелы смак. Ды ўсё ж мяне гнятуць пытанні: Чаму? Чаго? Навошта? Як? (П.Панчанка)

2. Прачытайце. Знайдзіце лексічныя сродкі выразнасці ў паэтычным радку М.Танка.

Лягчэй у небе нат Злавіць рукою птушку, Слана правесці праз Іголачнае вушка, Вярнуць разліў ракі ў яе былое лона – Як выпрастаць спіну, Сагнутую ў паклонах; Колькі ў небе мадонн... З грудзьмі, набраклымі жніўнымі песнямі, З рукамі, загарэлымі ад абдымкаў з сонцам, З косамі, расчэсанымі ветрам; Ну і сцёбае сваіх коней [Ілля-прарок] Даждом-дратаванкай, Ну і паласуе папругай-маланкай, Ну і лупіць іх шляёй-вясёлкай; Ляжаць пакошаныя травы, Не травы –казачныя сны, Не сны, а шolahі дубравы, Вясёлкі, галасы вясны; У беларускую восень Нат і верабей багацее, Лес на грыбы не скупіцца, Пуні хмялеюць ад сена, Мёдам вуллі набракаюць. Сцежкі гараць ад лістоты, Скрыпкі грымяць на вяселлях; Вось шэлест ветру прабег над пракосамі, Недзе камар ціха струны наладжвае, звон падала свой пчала, Пралятаючы, Ёй адказала асвятка сварлівая, Хрушч у літаўры шарахнуў мядзяныя, Чмель загудзеў, чмелянят аклікаючы...; Не было суладдзя ў песнях, Покуль бусел рэй не ўзяў, Покуль сонца – бубен весні – З клёкатам не прыпадняў; Паэзія – гэта адвечная цяга Вяршынь да нябёс, А траваў і дрэваў – Да сонца. Паэзія – гэта вясёлкавы мост Ад сэрца людскога да мары. Паэзія – дружба зярна і зямлі, Агню і крыві Прабуджэнне...; Рассыпаюць хмары з сініх хустак Даждоў сцюдзёную жарству; Вечарэе. Дзень даўно павесіў На сасне касу зары.

3. Знайдзіце марфалагічныя сродкі выразнасці ў прыведзеных урыўках з твораў Я.Сіпакова.

А. Зялёным зацьменнем Турэцкі сцяг: Ідуць па цярпенню, Нібы па касцях, – Бліжэй... бліжэй... бліжэй; Колер зацьмення: Чорныя кветкі, Чорнае неба І чорнае сонца На чорнай чужыне...; Зажывём з табой мы, шчаслівыя, Будзе жыта ў нас – гоман гоманам, Будзе хата ў нас – з сосен жоўценькіх, А ў хаце ў нас – дзетак загучна, А ў клеці ў нас – жыту зацесна,

А ў місе ў нас – скварак загуста, – Вось тады ўжо мы дамілуемся...; Павекі ж – цяжкія, як горы... Зліпаюцца – не саўладаць.. І думка адна, нібы змора, – Спаць, спаць, спаць...; І зловяць, і звязуць, і скруцяць, Засопшыся ў той барацьбе; І ворагу ў цэпкія рукі Сябры твае кінуць цябе; Пад гарою хатанятка Па страху ў зямлю ўрасла, А з акенца – як зярнятка Промень дзіўнага святла; – Мамачка, мамка, а што там за крыкі? Чуеш, здаецца, там плачуць ... – Сыне, мой сыне, то ж вецер вялікі – Бура пачнецца няйначай; І я зразумеў між трылогі, Нібы зацкаваны той звер: Вось мае вочы – ногі, Я ім давярацьмець цяпер (“Веча славянскіх балад”);

Б. Хто я?

Я жанчына, якая аднойчы разам з табою ўбачыла адзін і той жа міраж. Дарога ў пустыні цяжкая. Міраж ратуе мозг. Мозг ратуе цела. І ідзеш, ідзеж да міража. А пустыня бясконца...

Люблю, люблю, люблю!

А ты ведаеш, як прачнуцца ўночы і адчуць рукою сценку канапы?

Люблю, люблю, люблю!

А ты ведаеш дзікуства і гордасць маёй рэўнасці?

Люблю, люблю, люблю!

А ты ведаеш, як невыносна думаць, што ў нас няма будучыні і ніколі не будзе нашага сына?

Ох, як балюча – балюча – балючанька...

Я не магу так! Чуеш, не магу...

Безвыходнасць – гэта імгненне. Жыццё – гэта вечнасць. Я заўсёды любіла жыццё і раніцу. Дзе ты, раніца?!

Каб ты ведаў, як мне зараз цяжанька і як трэба, каб ты выцер мне слёзы... (“Тыя, што ідуць”).

4. Знайдзіце сінтаксічныя сродкі выразнасці ў наступных вершаваных радках, дайце ім азначэнне, вызначыце іх функцыю.

Каму б я верыў, Каб не ты? Мне б дзень быў шэры, Каб не ты. І цуд дзявочай Пекнаты Не грэў бы вочы, Каб не ты; Цьмянелі, аддаляліся і чэзнулі Зялёныя і нябесныя агні. І я ступіў насустрач цёплай бездані Здзіўлення, шчасця, тайны, цішыні... (Г.Бураўкін); Званок. Зноў бягу, пачынаю крычаць. У трубцы маўчаць. Я ў адчаі... І раптам знайшоў на званкі свой адказ – То дыхае час, то слухае час. Маўчанне... дыханне... маўчанне... (С.Законнікаў); Дык які ж гэта дыспут, калі спрачаюцца нагамі? Дык які ж гэта пяроспар, калі спрачаюцца ногі з галавою, а не сэрца з сэрцам, душа з душою? (Я.Сіпакоў); Я зрабіўся відушчым, але я – сляпы. Я спасціг суладнасць, але сам ператвараю яе ў хаос. Я авалодаў сутнасцю слоў, але самі яны выйшлі з-пад маёй улады (Ул.Арлоў); Стаю ля жыта, Малюся жыту, Пішу пра жыта, Ізноў пра жыта: Умее жыта Душу лячыць. Пакінь, зязюля, Гады лічыць (П.Панчанка); Я гляджу яму [сыну] ўслед, Праз слязу бачу свой сорак шосты, Як у школу-зямлянку ішоў Басанож. Перарослы... (У.Карызна); Радзіма... У ёй да сканчэння вякоў прастору душа набывае. Магчыма, бывае малая любоў,

святыні малой не бывае; Калі б я жыў няўдумна, мне было б так сумна і не было б так сумна і не было б балюча; я матылька над кручай лятаў бы лёгка, ціха, не ведаючы ліха. Але живу я ўдумна. Балюча мне і сумна (В.Жуковіч); За крок да ўдачы спынюся, за хвіліну да перамогі паглыблюся ў одум... Сябры ўздыхнуць і адыдуць прэч, жыццё ўсміхнецца і спыніцца побач (А.Разанаў).

5.Прачытайце ўрыўкі з твораў Алеся Разанава і назавіце сінтаксічныя сродкі выразнасці.

Канчаецца лета:

Лісце

туліцца да галіны,

галіна – да дрэва,

дрэва – да каранёў;

Сваёй дарозе мера –

спрабуй, здзяйсняй, вяршы!..

У будучыню дзверы

не ў часе, а ў душы;

Напярэдадні Новага года

шлём свае віншаванні – зычэнні небу,

а яно – усёй зямлі.

Сняжынкi;

Чакайце, птушкі,

чакайце, дрэвы,

чакай, зямля,-

куды вы без чалавека?!;

У завеі – зямля, у завеі – дрэвы,

і людзі, якія жылі і якія яшчэ не

жылі, - у завеі,

і я таксама ў завеі...;

Дзе яно, мінулае?!

Дзе яна, будучыня?!

Дзе яно, сёння!;

Болей няма на каго наракаць,

болей няма каму дзякаваць – за ўсё,

што давалася і адымалася, радала і засмучала,

і болей няма каму ведаць, які я: добры альбо блгі,

брыдкі альбо прыгожы, стары альбо малады...

Адступіў ад мяне белы свет, абступіла мяне белае беспрасвецце;

Гавару, услухоўваючыся ў самую гаворку: што ў ёй?!

Гляджу, углядаючыся ў само ўгляданне: што ў ім?!
Думаю, удумваючыся ў самі думкі: што ў іх?!

6. Прачытайце ўрыўкі з мастацкіх тэкстаў і адзначце тропы, якія зніжаюць выразнасць маўлення.

Расцірае ікры крэпкімі рукамі, Прагна грудзі валасатыя скрабе – Ажно чырвань падае шматкамі, Ажно радасць гулка ў скроні б’е; Імжакай сутоніцца вуліца. Стаіць каля плота, сутуліцца; Тонуць позірккі радасці ў зрэнках; Гэты год будзе даўкім, як костка ў слюне... Як жывеш без мяне?; Ракавінкамі катушак, бы ўгнаеннем, усыпаны на асушаным балоце чорныя агароды; Гнёзды варон, бы каўтуны ў валасах, вісяць у дрэвах; Гнілыя зубы лесу – ландашы ў час адцвітання; Мной кіравала тады помста – як дзень, сляпая; Забітае сонца ўплыло Далёка за край зямлі, І кроў на спіну сцякала Аблокам, што там плылі; Дзядзька, як бусел, куляй падбіты, Сушыць на сонцы пратэз; Гулі, як вены, правады.

7. Назавіце эпітэты. Якія прыметнікі-азначэнні, выкарыстаныя ў прыведзеных урыўках, не з’яўляюцца эпітэтамі. Складзіце вусна сказы ці словазлучэнні, каб гэтыя прыметнікі былі ў ролі мастацкіх азначэнняў.

Адшумеў лістапад, адзвінелі дажджы, І зіма нагнала пякучых вятроў (П.Панчанка); Нагледзеліся за век і на яснае сонца, якога так шмат бывае на крынічна-празрыстай азёрнай вадзе (Я.Брыль); На твар мне падаюць кроплі... Гэта бяроза нада мной, спакойная, мокрая, асенняя (А.Адамовіч); На ўзлессі пахла апошнімі, пераспелымі суніцамі, прывялай духмянай травой, асінікам (І.Мележ); Расхрыстаныя насцеж вокны, брамы, Пакрыўджаныя хаты і двары З паўзмроку паўставалі перад намі, калі мы вёску бралі на зары (М.Аўрамчык).

8. Прааналізуйце ўрыўкі з боку іх маўленчай выразнасці: знайдзіце тропы, дайце азначэнні кожнаму з іх, паразважайце над іх эстэтычнай вартасцю:

Сёння заўважыў: Бяроза, што ў шыбіне прахла, Выпусціла лісцікі, Як кіпцікі, За жыццё ўхапілася прагна (У.Карызна); Ахвота панскага жыцця, Ды ўсе не могуць быць панамі. Шукаем золата, смяцця Не бачым нават пад нагамі; Самотных вершаў не пісаць, Нібыта ад сябе ўцякаць, Нібыта пальцы адсякаць; Ганяе вецер, быццам прывіды, газеты, За імі мухі злосна чорныя гудуць (В.Шніп); Машыны баяцца грывотаў. Такія яны дзівакі. Стаяць ля пад’ездаў і мокнуць, То зноў заскуголяць, то змоўкнуць, Як кінутыя шчанюкі; Тут ранейшае цяжка пазнаць, Бо травой аплецены рэйкі, У вагонаў павыраслі стрэхі – Як бяспамяцтва нашага знак (А.Бадак); Найцяжэйшы шлях кароткі: Слепата бярэ за глотку, Думкі сумныя варушыць, А гады дажджом цярушаць. Найдарожшы пот праліты... Золата і аксаміты З ім не могуць параўнацца: Пот праліты – гэта праца (А.Кавалюк); Смугі хусцінку сонца адхіляе, Глядзіць ласкава, быццам прамаўляе, Што ты шапнуў на ўскрайку лета мне; Яшчэ лагодна выцвілы блакіт. Пашорхваюць акацыі струкі. Дзень кожны гук на павуцінку ніжа (Н.Мацяш).

9.Прачытайце. Назавіце сродкі выразнасці мовы ў прыведзеных сказах.

Рознай бываеш ты, ноч. Чорная, чорная, чорная, гэта цябе як няма. Светлая, светлая, светлая, як ты прыходзіш сама (П.Броўка); Я чула пяшчотная, шчырасці поўнае, маё, беларускае, роднае, кроўнае, такое раптоўнае, такое чароўнае. Такое ласкавае, цёплае, чыстае, як сонца, агністае, як Нёман, празрыстае, як казка, быліна, як песня, жаданае, дагэтуль зусім у жыцці не пазнанае, вясновае слова ад шчырага сэрца (Д.Бічэль-Загнетава); Радасны сум асенняга, небезнадзейнага завядання, пра які трэба бясконца пісаць (Я.Брыль); А ў небе, як краб у палонцы, высушвае промні тваё зледзянелае сонца (У.Някляеў); – Свае, свае, хлопчыкі! – чуюцца з мясячнага паўзмроку, і ад гэтага водгуку ў мяне ранейшым пакутна-радасным болям заходзіцца сэрца (В.Быкаў); Ты ўсё побач і ўсё той жа – як шпак у развяснелым садзе! (Н.Мацяш); А восень– ключніца ідзе такою ціхаю хадой (П.Броўка); Канчалася лета, зелянкава-блакітнае неба сеяла над горадам бялітасна празрыстае халаднаватае святло (М.Стральцоў); І, як смолка жывіца з падсечанай хвойкі, выступала і дадала адвагі і жудаснай радасці, што Аўсянік не падобны да канакрада ці злодзея (В.Адамчык).

10.Знайдзіце фанетычныя сродкі выразнасці ў вершы А.Разанава "Год".

Год – Бог (Gott): ён усё ўмяшчае, усё змяняе, усім кіруе, на ўсё накладвае свой адбітак.

Рухомы і круглы, нібы карагод, год апярэзвае повяззю згоды канец і пачатак, годзе і кагадзе, і тое, што аддаляецца, загадкавым чынам набліжае зноўку.

Не стары і не малады, год доўжыцца заўсёды, не аддзелены ад гадзін, дзён, тыдняў і месяцаў, але не зводзячыся да іх.

Год добры, год годны: ён дагаджае ўраджаю і гадуе гавяду, спагадае кволаму і ўлагоджвае дужае, усталёўвае над зямлёй пагоду і адварочваецца ад непагадзі і нягоды.

Год аб'яўляецца ў нагодах і пакідае згад аб сабе ў прыгодах.

11.Прачытайце верш У.Караткевіча "Эмігранты", прааналізуйце яго мову: якіх слоў, з прамым ці з пераносным значэннем, тут найбольш ужыта. Якія экстралінгвістычныя фактары, на Вашу думку, уплываюць на выразнасць маўлення?

Двух зубраў ад нетраў Белавежы
На Каўказ завезлі, аддалі.
Там лугі зялёныя, бязмежныя,
Там багата сонца і зямлі...
Хмары над лясамі залатымі,
Соль, трава, вадзіцы смачнай жмут,
Лёгка дыхаць, так як на радзіме,
Але ў кожнага ёсць родны кут.
Дзеці гэтага не разумеюць,

Нарадзіўшыся ў чужым бары,
І на тое, як яны дурэюць,
Непахвальна дзівяцца зубры.
На празрыстых, светла-сініх водах
Сняцца ім айчыны берагі,
Папараць, імшаныя калоды,
Сінія пад месяцам лугі,
Сінія пралескі на сугрэве,
Мухамор чырвоны ля азёр
І калоны манументаў – дрэваў,
Што вярхамі дастаюць да зор.

12. У прыведзеных урыўках знайдзіце выклічнікі і гукапераймальныя словы, акрэсліце іх ролю ў стварэнні выразнасці мовы паэтычнага радка.

І цішыня, І ў сэрцы песня шчасця Зліваецца з пяшчотным і любоўным Сінічым галаском непадалёку: "Цы – віць, цы – віць..."; Яліна над сцежкай маёй – Не яліна, а баба – яга. Сава ў глушыні лясной Прарочыць: "Куга! Куга!"; – Алёначка! Ого-го! Спаткай, за руку бяры. Выведзі Яна свайго Да цёплай хаты ў бары; Ці-і-іпак, Ці-і-іпак. Сумна. Не хочацца ў шлях далёкі. Шпак на галіне бярозы высокай, Чорны шпак, Трапёткі шпак; Ах, якое грознае гора! Ах, якая журба ў світанні: На вачах у нябёсаў чорных На расстрэл адводзяць каханне; О, якая залатая восень! О, як стогне пад снапамі воз! Павуцінне, "пража маткі боскай", Заплятае халадок нябёс; Белы козлік выбраўся са сховаў І – чуйдух! – пацокаў да ракі. І замэкаў, застагнаў, заплакаў, Высунуўшы шэры язычок: "Пашкадуй, Алёначка, сястрыца, Выйдзі да мяне на беражок" (У.Караткевіч).

ПЫТАННІ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Выразнасць маўлення

1. Акрэсліце паняцце выразнасці маўлення і паразважайце над тым, у якім з функцыянальных стыляў яна найбольш праяўляецца?
2. Назавіце асноўныя сродкі рэалізацыі выразнасці маўлення на фанетычным, лексічным, фразеалагічным, марфалагічным і сінтаксічным узроўнях.
3. Пералічыце эксталінгвістычныя сродкі выразнасці маўлення і падумайце аб мэтазгоднасці іх выкарыстання.

Прыназоўнік

1. Прыгадайце ў адпаведнасці з прыведзенымі ніжэй прыкладамі, якія прыназоўнікі з'яўляюцца вытворнымі, а якія – невытворнымі.

За, пад, па-над, без, пры, з-за; у адпаведнасці з, акрамя, паводле, з мэтай, у выніку, за выключэннем, нягледзячы на, дзякуючы.

З трыма вытворнымі і з трыма невытворнымі прыназоўнікамі складзіце сказы. Падумайце, у якіх маўленчых стылях і чаму ўжываюцца вытворныя прыназоўнікі.

2. Прачытайце тэкст. Выпішыце прыназоўнікі. Паразважайце над функцыянальным прызначэннем гэтай часціны мовы.

Пад уплывам ідэй гуманізму ў Статут 1529 г. былі ўпершыню ўнесены такія прагрэсіўныя нормы, як суверэннасць дзяржавы, адзінства права, яго свецкі характар, талерантнасць, добрыя адносіны да іншых этнасаў ВКЛ, прававое становішча розных саслоўяў і сацыяльных груп насельніцтва. Цікавасць выклікае правіла, якое некалькі абмяжоўвала самавольства магнатаў, згодна з якім асобы "як убогія, так і багатыя" павінны былі судзіцца па адных нормах, выкладзеных у Статуце.

Вялікі князь (у Статуце – гаспадар) абавязаўся захоўваць тэрытарыяльную цэласнасць дзяржавы, не дапускаць іншаземцаў на дзяржаўныя пасады ў ВКЛ, не даваць ім маёнткаў, земляў, не адбіраць у мясцовых феадалаў пасады і маёмасць без суда, захоўваць існуючыя законы і выдаваць новыя толькі з панамі раднымі.

Больш дакладным станавілася судаводства, абвяшчаўся прынцып публічнасці правасуддзя, роўнасці бакоў у судзе, права абвінавачанага на абарону з удзелам адваката.

Значная ўвага надавалася сямейна-шлюбнаму праву. Так, было пазначана абяцанне ад імя вялікага князя не выдаваць дзяўчат замуж прымусова, а толькі з іх асабістай згоды, што было даволі прагрэсіўнай з'явай на той час.

Першы Статут ВКЛ мае важнае значэнне і як выдатны помнік культуры і мовы беларускага народа. У адрозненне ад Заходняй Еўропы, у якой карысталіся рымскім правам, выкладзеным на незразумелай многім лацінцы, ён быў даступны ўсім пісьменным людзям і даваў магчымасць вывучаць лексіку і стыль беларускай мовы, на якім быў напісаны, а таксама дзяржаўна-прававую тэрміналогію таго часу. Значэнне Статута 1529 г. і ў тым, што гэта быў першы ў Еўропе сістэматызаваны збор законаў, ён стаў трывалай асновай для развіцця далейшага беларускага заканадаўства.

3. Прачытайце сказы. Ахарактарызуйце значэнне і стылістычную афарбоўку выдзеленых прыназоўнікаў. Выпішыце словазлучэнні з тымі прыназоўнікамі, якія актыўна функцыянуюць у сучаснай беларускай мове.

а) Іван сумуе аб працы, сумуе аб каласах жытніх на сваёй паласе, аб заліўных сенажацях, аб дзецях-румзах (М.Лынькоў); Раптам аб адным дні загарацца жоўтым лісцем бярозы (Я.Скрыган);

б) Дык хутчэй бяры драбіны, кнот з кудзелі пасмамі і а шарай ты гадзіне ліхтары вакол палі (Ц.Гартны); Мы пайшлі ў поле а вясне (А.Куляшоў); Ішлі аб'ездчыкі асобна а ўсім паведаміць падрабна... (Я.Колас);

в) Ад сонца Даніку не цёпла – цёпла ад бацькавага салдацкага башлыка, ад вялікага, з чужых плячэй, паўкажушка, ад хады на глыбокай сцежцы (Я.Брыль); Ад усіх наскрозь адменная, я люблю цябе адну, і цябе ніякім ценем я, ні дакорам не крану (А.Астрэйка);

г) А да дня стварэння свету так вядзецца: нібы ў бубен б'юць паэты – б'юць у сэрца (В.Вітка); Не знае зямля вартых подзвігу [...] сплаваў металу, апроч сэрцаў людскіх, апроч песні... (М.Танк);

д) Грамадзе было не да смеху над спалоханай кабетай (З.Бядуля); Для дружбы шчырасць даражэй за ветлівасць (Я.Брыль); Ты тчэш, бязвольная рука, заміж персідскага узора цвяток радзімы васілька (М.Багдановіч); Сялом вясковы гарманіст ідзе к дзяўчатам на вячоркі (У.Хадыка).

4. Выпішыце словазлучэнні з выдзеленымі прыназоўнікамі; вусна акрэсліце іх змест, асабліва функцыянавання ў беларускай мове.

Схадзіў ён да лесу па клён і рабіну (П.Броўка); Пасмяяўся чыгун з катла (Прыказка); Калі Чапля з хаты выйшла, Журавель пашкадаваў, што пакрыўдзіў яе лішне, што за жонку не ўзяў (М.Танк); На працягу ўсяго часу поруч з кнігай ішла вусная творчасць (А.Лойка); Пазняк, можа праз свой узрост, а можа, і проста ад прыроды, быў больш павольны, нетаропка разважлівы (У.Шахавец); Як часта на сцяжынцы палявой яна [песня] ўва мне прачнецца нечакана і па спакойным і будзённым сэрцы ударыць мякка трапяткім крылом (Г.Бураўкін); Па лету ў полі дні галосаць, і хмелем кветак брэдзяць ночы (У.Хадыка).

5. Перакладзіце на беларускую мову наступныя словазлучэнні, звяртаючы ўвагу на адметнасць беларускага кіравання:

а) в пяці кілометрах, пісаць по адрэсу, паслаць за яблыкамі, жаніцца на ней, слышаць сваімі ушамі, ідці за отцом, смотреть за собой, гаворить по телефону, определить по вкусу, не сделать из-за лени, видеть своими глазами, благодарить подругу, дом в пять этажей, смеяться над ним, жить с детьми, ідці за бруснікой, выше дерева, болеть гриппом;

б) стоять у рояля, испытать беду, избавиться от прошлого, удивляться чему, разжиться деньгами, ехать на мельницу, читать про себя, жить с родителями, забыть о сне, поехать к брату, всё в свою пользу, спотыкаться о пень, не к месту, несколько раз в неделю, вода по колено, путь к славе, похожий на брата, проехать через ворота.

6. Выпішыце нумары словазлучэнняў з памылкамі:

Варыянт 1.

1. Смяяцца над калегам.
2. Даць кожнаму па цукерцы.
канцэрт.
3. Праехаць па палям.
чарніцы.
4. Брысці па калідорах.
значэнні.
5. Метрах у дваццаці ад залы.
6. Схадзіць за суніцамі.

Варыянт 3.

1. Вырас вышэй бацькі.
тэлебачанні.
2. Паехаць за дрывамі.
3. Прыйсці па запрашэнні.
4. Кпіць са скнары.
5. Глядзець па тэлевізару.
6. Стукнуць па сталю.
мінулых.

Варыянт 5.

1. Паездзіць па свету.
пытанням.
2. Меркаваць па выкладанні.
3. Жаніцца на мінчанцы.
жаданні.
4. Расказваць аб моры.
5. Жартаваць над плакай.
6. Пайсці па выкладчыка.

Варыянт 2.

1. Ісці па гораду.
2. Спяшацца на
3. Адправіцца па
4. Словы, блізкія па
5. Дзівіцца ўчынкам.
6. Не спаць па начам.

Варыянт 4.

1. Перадаць па
2. Даруйце яго.
3. Паслаць за доктарам.
4. Па ўсіх узгорках.
5. Разаслаць па ўстановам.
6. Успамінаць аб днях

Варыянт 6.

1. Звяртацца па цяжкім
2. Раздаць усім па яблыку.
3. Зрабіць па ўласным
4. Дзякую вас за дапамогу.
5. Памятаць аб абавязках.
6. Сумаваць з-за яго.

7. Вусна перакладзіце тэкст на беларускую мову, пісьмова складзіце перакладны слоўнічак прыназоўнікаў. Растлумачце ўсе выпадкі граматычнай неадпаведнасці ў арыгінале і ў перакладзе.

7.1. Жанры лирические – песенные жанры, в которых отношение к действительности выражается посредством передачи чувств, настроений, душевного состояния лирического героя. Общепринятой жанровой классификации народной лирики нет. При классификации народных лирических песен на жанры учитываются их содержание, поэтические и музыкальные особенности, условия бытования и функции.

По условиям бытования лирические песни делятся на обрядовые и необрядовые (Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии / Редкол.: К.П.Кабашников (отв. ред.) и др. – Мн., 1993).

7.2. Аукцион мечты. Вместо продажи вещей можно выставить на аукцион события, деятельность и возможности исполнять мечты людей: свидание со звездой кино или эстрады, охоту на рябчиков с местной знаменитостью, торжественный обед, партия в шахматы или в теннис с чемпионом, дирижирование увертюрой вместе с известным музыкантом... Участие известного аукционера, вечер с приличным угощением могут обеспечить успешное, одаренное воображением и в высшей степени прибыльное фандрейзинговое событие (Тульчинский П.Г. Менеджмент в сфере культуры. – СПб., 2001).

7.3. Содержание сферы долга раскрывается через ответственность взрослых и детей за характер жизни и нормальное функционирование семьи. Если нарушены отношения в этой сфере, то социальному педагогу следует оказать помощь в формировании нравственного сознания детей и родителей через бытовую требовательность, взаимную ответственность и уважение (Социальная педагогика: Курс лекций/ Под общей ред. М.А.Галагузовой. – М., 2000).

7.4. Через несколько месяцев занятий с беспризорными еврейскими детьми в Малаховке под Москвой Шагал покидает родину (в Париже его ждала мастерская с неоконченными работами, а в Берлине остались его полотна с выставки 1914 г. Может быть, за это "благодарные" потомки в справочной литературе называют его французским художником. За границей Шагал остался самобытным художником, в творчестве которого продолжали встречаться мотивы покинутого Витебска – города детства. Он имел успех, много заказов (живописные полотна "Библейское послание" для музея в Ницце, плафон для Гранд Опера, панно для Метрополитен – опера в Нью-Йорке и театра во Франкфурте, а также грандиозные серии витражей для храмов и общественных зданий, керамическое панно, мозаики и гобелены) и постоянную тоску по родине (Филимонова С.В. История мировой художественной культуры. Часть III. – Мозырь, 1998).

7.5. В библиотечном общении важно учитывать особенности возрастных категорий читателей. В библиотеки идут и пожилые, и молодые люди. Они приходят не только за книгами, но и за общением. Нравственный долг библиотекаря – создать для людей атмосферу доброжелательности, приветливости, ласковости. Хорошо, если каждый читатель унесёт с собой тепло в душе и признательность не только за полученную информацию, но и за радость общения и понимания.

Искусству общения в библиотеке учат пока недостаточно и, как следствие этого, библиотекарь часто не умеет построить доверительный разговор, расположить к себе читателя (Алтухова Г.А. Речевая культура библиотекаря. – М., 2001).

7.6. Система классического танца складывалась путём отбора определённых положений и движений. Из множества движений человека – трудовых, бытовых и прочих – отобраны положения и движения, обладающие определённой законченностью, пластически раскрывающие духовный мир человека, т.е. положения и движения, представляющие эстетическую ценность благодаря своей выразительности – движения танцевального свойства. Этот процесс можно сравнить с тем, который при образовании музыкальной системы, когда из множества существующих в природе звуков были отобраны звуки особого свойства – музыкальные (Лохенкова В.В. Классический танец. – Мозырь, 2002).

7.7. Подход к отбору предметов музейного значения во многом зависит от их возраста. Для предметов прошлого, давно ушедших из употребления, особенно важно определение времени их возникновения и подлинности, что позволяет судить о том, насколько они редки. Это требует знания истории видов предметов, истории применения материалов, стилистических особенностей эпох, а также знакомства с теми признаками предметов, которые удостоверяют их подлинность: с клеймами, фабричными знаками, надписями, эмблемами, монограммами, авторскими подписями – на вещественных и изобразительных предметах; с подписями, печатями, штампами, экслибрисами – на предметах (Музееведение. Музеи исторического профиля / под ред. К.Г. Левыкина, В.Хербста. – М., 1988).

7.8. В 1895 г. во французском городе Бюссана был открыт Народный театр Морисом Потемером. Сценой в его театре служила открытая площадка в 15 метров шириной у склона горы, на краю луга, окружённого тремя крытыми трибунами. Две тысячи зрителей присутствовали на первом представлении. С тех пор ежегодно, в августе и сентябре, бюссанский театр устраивал по два драматических представления.

На рубеже XIX-XX вв. поиски и новации в освоении театрального пространства активно продолжаются (Черняк Ю.М. Режиссура праздников и зрелищ. – Мн., 2004).

РЕПОЗИТОРІЙ БГУКИ

Стылістыка

1. Прачытайце тэксты. Акрэсліце іх стыль, сферу выкарыстання. Якім тэкстам і чаму найбольш уласціва афіцыйнасць, дакладнасць, аб'ектыўнасць, а якім суб'ектыўнасць, аб'ектыўнасць, а якім суб'ектыўнасць, эмацыянальнасць? Прааналізуйце мову ўрыўкаў, звяртаючы ўвагу на стылістычную афарбоўку слоў, наяўнасць/адсутнасць вобразных сродкаў, будову сінтаксічных канструкцый. Дакажыце, што змест і мэтанакіраванасць выказвання ўплываюць на выбар моўных сродкаў.

I. Усведамляючы важнасць прафесійнай дзейнасці ў сферы стварэння, захавання і распаўсюджвання ў грамадстве інфармацыі, члены Беларускай бібліятэчнай асацыяцыі прапануюць усім бібліятэкарам і спецыялістам, якія працуюць у гэтай сферы, у сваёй прафесійнай дзейнасці прытрымлівацца "Кодэкса прафесійнай этыкі бібліятэкара Беларусі".

Кодэкс прафесійнай этыкі бібліятэкара Беларусі

- Забяспечваць высокі ўзровень абслугоўвання, ствараць умовы для раўнапраўнага, свабоднага і камфортнага доступу карыстальніка да інфармацыйных рэсурсаў.
- Захоўваць духоўныя каштоўнасці і спрыяць развіццю нацыянальнай культуры.
- Паважаць чалавечую годнасць і прытрымлівацца агульначалавечых прынцыпаў маралі, плюралізму ідэй, прынцыпаў інтэлектуальнай і інфармацыйнай свабоды.
- Прызнаваць і з павагай адносіцца да інтэлектуальнай уласнасці.
- Забяспечваць апэратыўнасць, паўнату і аб'ектыўнасць інфармацыі, якая падаецца карыстальніку.
- Аддзяляць прафесійныя абавязкі ад уласных інтарэсаў, імкнуцца да таго, каб уласныя перакананні не перашкаджалі свабоднаму доступу карыстальніка да інфармацыі.
- Абараняць права карыстальніка на канфідэнцыяльнасць звестак пра яго асобу і інфармацыйныя запыты.
- Імкнуцца да бездакорнага выканання сваіх прафесійных абавязкаў. Ставіцца да карыстальнікаў бібліятэк з павагай і добразычлівасцю.
- Лічыць сябе членамі прафесійнай супольнасці і ставіцца да калег па рабоце справядліва і з павагай, абараняць іх правы.
- Абменьвацца ведамі і вопытам, садзейнічаць аўтарытэту сваёй прафесіі і клапаціцца пра яе высокі статус.

Рада беларускай бібліятэчнай асацыяцыі лічыць, што выкананне "Кодэкса прафесійнай этыкі бібліятэкара Беларусі" з'яўляецца маральным абавязацельствам і прафесійным абавязкам кожнага бібліятэкара і

пастараецца забяспечыць падтрымку калегам, якія сутыкнуліся з праблемамі ў рэалізацыі выкладзеных прынцыпаў (Бібліятэчны свет. – № 1 – 2003).

II. Духоўная культура беларускага народа знайшла сваё адлюстраванне ў фальклору, песенным, харэаграфічным і музычным мастацтве. Значны ўклад у сусветную скарбніцу народнай мудрасці ўнёс беларускі фальклор – багаты, разнастайны, шматгранны і самабытны, які ствараўся на працягу нашай тысячагадовай гісторыі, але найбольшага росквіту ён дасягнуў у разглядаемы перыяд.

Мудрасць народа, яго працавітасць, жыццёвы і гаспадарчы вопыт паказаны ў вуснай народнай прозе, якая прадстаўлена шматлікімі жанрамі – гэта казкі, міфы, легенды, паданні, сказы, апавяданні, бываліцы, прыказкі, прымаўкі, загадкі, анекдоты, жарты, гумарэскі і інш.

Вельмі багатая ў беларусаў і вусная народная паэзія, якая захавалася і дайшла да нашых дзён у асноўным у выглядзе народнай песні. Як пісаў выдатны збіральнік беларускай песні Рыгор Шырма, па народнай песні можна пазнаць цэлую нацыю, яе характар і душу. У гэтым сэнсе багацце беларускай народнай песні бязмернае: вяселле ці пахаванне, хрэсьбіны ці заручыны, кожнае свята ці абрад, кожная пара года – не абыходзяцца без сваіх адметных спеваў. Беларуская народная песня заўсёды ясная, пластычная, часцей засмучаная, чым рэзвая і гуллівая. З боку настрояў, мелодыі і рытмаў яна вельмі самабытная: у музычных адносінах адрозніваецца мяккасцю, цеплынёй, шчырасцю. Народныя песні падзяляюцца на абрадавыя і пазаабрадавыя – гістарычныя, антыпрыгонніцкія, сямейна-бытавыя і інш.

З народнай песняй цесна звязана народная музыка, якая ахоплівае ўсе бакі жыцця чалавека – абрадавыя дзействы, калядаванне і шчадраванне, хаджэнне валачобнікаў на Вялікдзень, купальскія карагоды, якія заўсёды суправаджаюць музыкі. Яны выкарыстоўвалі розныя тыпы музычных народных інструментаў – гуслі, цымбалы, ліру, дудку, мандаліну, трубу, гармонік і інш.

Народны танец, як і народная песня і музыка, адлюстроўваў жыццё, побыт і працоўную дзейнасць чалавека, увасабляў яго нацыянальны характар, але ўжо ў пластычнай, харэаграфічнай форме. Танцы ў беларусаў пераважна парнамасавыя – Лявоніха, Мікіта, Млынок, Жабка, Таўкачыкі і інш. Беларускі фальклор настолькі багаты, што спатрэбілася б не адна кніга, каб яго апісаць (Саўко М.П., Бобер М.А., Карнацкая В.І. Кароткі нарыс гісторыі культуры Беларусі / Вучэб.-метад. дапаможнік. – Мн., БГМУ. – 2003).

III. Час няўмольны ў сваёй хадзе, а асабліва хуткаплынны паслячарнобыльскі. Вось ужо на календары 2001 год: 15 гадоў з дня катастрофы, якая, у гэтым сёння ніхто не сумняваецца, стала катастрофай мінулага стагоддзя. Ды і наўрад ці нешта падобнае па сваёй разбуральнай сіле, яе наступствах было на працягу двух тысячагоддзяў, што адносяцца да нашай эры. А яшчэ раней, магчыма, і было. Прынамсі, катастрофа, звязаная

са знікненнем цэлага мацетрыка, які цяпер называем Атлантыдай, а ў існаванні яго вучоныя ўсяго свету ўсё больш упэўнены.

Ды то адбылося вельмі і вельмі даўно. А Чарнобыльская катастрофа – гэта радок з біяграфіі і кожнага з нас. Незалежна ад таго, калі чалавек нарадзіўся: у чарнобыльскую эру ці ў паслячарнобыльскую. Ці, увогуле, напаткаў гэтае няшчасце ў сталым узросце. Нам пастаянна памятаць пра тое, што адбылося. І жыць не толькі спадзяваннямі на лепшае, а і з усведамленнем, што ніхто не ведае, як павернецца яго лёс у гэты час, калі "мірны атам" ператварыўся ў злавесную сілу. Гэта не значыць, што трэба панікаваць. Аднаго нельга забываць: у прыродзе, у свеце ёсць узаемасувязі, патлумачыць якія наўрад ці калі-небудзь удасца. Гэта тычыцца і Чарнобыля. Канечне, адбылася найвялікшая тэхнагенная катастрофа, але як быць з той палыновай зоркай, што абавязкова павінна была ўпасці на Зямлю? (А.Марціновіч. Палыновай зямлі дзівасіл).

IV. Быў самы ранак, час, калі пачынае сыходзіць з зямлі туман і з туману, паступова разгортваючы сваімі промнямі яго заслону, выходзіць сонца. Яно не грэе. Цьмянае сонцава кола кружыцца за туманавай заслонай над самымі балотамі і вільготнай мякаццю яго сцірае з сябе санлівасць. Туман радзее, а сонцаў круг усё чысцей, усё яскравей і рухавей. Пакуль сонца ў тумане, сабраная ў кроплі раса нерухома трымаецца на мураве і колер муравы мутнавата-зялёны. Птушкі не спяваюць яшчэ, а як бы пераклікаюцца адна з другой пасля ночы. Як толькі ўзнімецца ўгору абмытае росамі сонца, а туман пачне адплываць за асмялеўшым ветрам на ўсход, як бы згаварыўшыся, разам пачнуць свой ранішні спеў птушкі, і густалісты асіннік і бярэзнік заварушацца, гойдаючы тонкімі верхавінкамі, падстаўляючы гнуткія свае галіны пад лёгка і ўчэпістыя птушыныя ногі. Варухнецца мурава пад ветрам і заіскрыцца расой. Залочанымі пырскамі будзе ўзлятаць з-пад ног раса, збітая з муравы, а прымятая нагамі мурава будзе павольна падымацца насустрач сонцу (П.Галавач. Праз гады).

V. "Мая мацер з Палесся. Палессе – ета туды, пад Тонеж. У яе сясцёр і братоў там багата было, мо дзесяцера. Меншы брат Ян зваўся. Во за лесніка з маладых год буў. То от шо з етым маім дзядзькам адзін год прыключылася. Пайшоў вон на Купалнага Ёвана з ружжэм у лес, думаў, яку дзічыну ўбіць – мо кабана, мо лася, мо мядзведзя. Пайшоў рана, сонейка не ўставала. Ціхенька йдзе па лесу, звера цікуе. Вуйшаў к Сіверскаму балоту, йдзе паўз яго памалу. І на балоце, і ў лесе ціха. Ідзе-йдзе. Аж раптам шо-та ему зробілася. Хоча йці далей, да не можа, як бу дзеравянее. Нешча не пускае яго далей йці, на балота заварачае да цягне. Не хоча йці, баіцца, дрыжыкі бяруць, а йдзе. З купіны на купіну ступае, скача. Да ўсё хутчэй, як бу завод які ў ём стаў, усё далей на балота. Балота тэ вялікае. Пасярод яго возера е, пасярод возера – востраў з купін, на востраве – куст адзін кала вады рос. Вуйшаў дзядзька к таму возеру. Раненька шчэ было, як бу туман возера аблягаў. Бачыць вон цераз туман той востраў, а на востраве – русаўкі, з крыламі, без

сарочак, голыя, косы русыя па пояс. Пабраліся ў круг да танцуюць з падскокамі. А адна сядзіць пад кустом кала самае вады, у воду глядзіца да косы расчэсае. Косы расчэсае да пазірае ў дзядзькаў бок. І здалося яму, што вана заўлякае яго, да сабе заве. Страхоцце на дзядзьку нашло, вубраўся вон з балота, а як – не помніць. Спужаўся моцна. Цяпер русавак там ніхто не бачыць. Ці то ваны ё, да не паказваюцца людзям, ці то звяліся. Мабуць, звяліся" (Тураўскі слоўнік. – Т.І. – 1988).

2. Прачытайце два тэксты на адну і тую ж тэму. Запішыце тэксты па-беларуску і падкрэсліце ў іх словы з рознай стылістычнай афарбоўкай – кніжн., размоўн., праст. У чым адметнасць мастацкага і дакладнага перакладу? З якога тэксту мы найбольш даведваемся пра такі звычай, як калядаванне? Ад якога тэксту чытач атрымлівае найбольшае эстэтычнае задавальненне?

I. Колядование р., Калядаванне б., Колядування у. – святочны обряд посещения домов группами участников (колядовщиков, колядников), которые поздравляли хозяев и исполняли колядные песни (см.), получая за это вознаграждение в виде продуктов или денег. Обряд совершался поздним вечером (рождественское колядование) или ранним утром (новогоднее колядование) с целью обеспечения достатка и благополучия хозяев дома. Приблизившись к дому и получив от хозяев разрешение, колядовщики (см.) исполняли во дворе под окнами благопожелание (см.) или колядку, адресованную всей семье в целом, после чего им выносили "колядный дар" (хлебные изделия, продукты), они же произносили благодарственные формулы и шли к следующему дому (колядование обобщённого типа). В украинско-белорусской зоне более типичным было исполнение специальных колядных песен в адрес каждого члена семьи (колядование дифференцированного типа). Такой развёрнутый обряд обычно происходил в доме и сопровождался музыкой, танцами, совместным угощением. При отказе одарить или при плохом одаривании в адрес хозяев могли произноситься формулы угроз и проклятий. Наряду с исполнением колядок и благопожеланий разные формы К. могли сопровождаться магическими действиями ("посевание" зерном, щёлканье бичом, битьё ветками и др.) или разыгрыванием драматизированных сценок фольклорного или религиозного характера (см. Маска, "Коза", Драма рождественская). (Восточнославянский фольклор: Слов. науч. и нар. терминологии / редкол.: К.Н.Кабашников (отв. ред.) и др. – Мн., 1993. – с. 118 – 119).

II. Последний путь перед Рождеством прошёл. Зимняя ясная ночь наступила; глянули звёзды; месяц величаво поднялся на небо посветить добрым людям и всему миру, чтобы всем было весело колядовать и славить Христа.

Колядовать у нас называется петь под окнами накануне Рождества песни, которые называются колядками. Тому, кто колядует, всегда кинет в

мешок хозяин, или хозяйка, или кто останется дома колбасу, или хлеб, или медный грош, чем кто богат.

Морозило сильнее, чем с утра, но зато так было тихо, что скрип мороза под сапогами слышался за полверсты. Ещё ни одна толпа парубков не показывалась под окнами хат; месяц один только заглядывал в них украдкой, как бы вызывая принаряжавшихся девушек выбежать скорее на скрипучий снег. Мороз как бы потеплел; толпы парубков и девушек показались с мешками; песни зазвенели, и под редкою хатою не толпились колядующие. Чудно блеснит месяц! Трудно рассказать, как хорошо потолкаться в такую ночь между кучею хохочущих и поющих девушек и между парубками, готовыми на все шутки и выдумки, какие только может внушать смеющаяся ночь. Под плотным кожухом тепло; от мороза ещё живее горят щёки, а на шалости сам лукавый подталкивает сзади. Шумнее раздавались на улице крики и песни. Толпы толкавшегося народа были увеличены ещё пришедшими из соседних деревень. Парубки шалили и бесились вволю.

Часто между колядками слышалась какая-нибудь весёлая песня, которую тут же умел сложить кто-нибудь из молодых казаков. То вдруг один из толпы, вместо колядки, отпускал щедровку и ревел во всё горло:

Щедрик, ведрик!

Дайте вареник!

Грудочку каши!

Кильце ковбаски!

Хохот награждал затейника. Маленькие окна поднимались, и сухошащая рука старухи высовывалась из окошка с колбасою или с куском пирога. Парубки и девушки наперерыв подставляли мешки и ловили свою добычу. В одном месте парубки, зашедши со всех сторон, окружали толпу девушек: шум, крик; один бросал комом снега, другой вырывал мешок со всякой всячиной. В другом месте девушки ловили парубка, подставляли ему ногу, и он летел вместе с мешком стремглав на землю. Казалось, всю ночь напролёт готовы были провеселиться. И ночь, как нарочно, так роскошно теплилась, и ещё белее казался свет месяца от блеска снега!

(Гоголь Н.В. Коляда)

3. Прачытайце тэкст. Падрыхтуйцеся да яго пераказу па-беларуску: запішыце план, складзіце перакладны слоўнік тэрмінаў (спачатку вузкаспецыяльных, затым агульнаразумелых). Пры пераказе навуковага тэксту варта захаваць моўную адметнасць гэтага стылю – дакладнасць словаўжывання, складаныя сінтаксічныя канструкцыі, ужыванне аднародных членаў сказа і інш.

3.1. Развитию внелитургической музыки предшествовало рождение светского силлабического стихосложения, достигшего расцвета в барочной поэзии Симеона Полоцкого. Его вирши пользовались большой популярностью при дворе Алексея Михайловича. Выдающимся памятником культуры конца XVI в., где органично соединялась духовная поэзия и

бытовая песня, является "Псалтырь рифмотворная", созданная Симеоном Полоцким и Василием Титовым.

Поэтический перевод древних библейских текстов, посвящённый царю Фёдору Алексеевичу, был издан в 1680 году без музыки, хотя Полоцкий рассчитывал на его музыкальное воплощение. Музыку к псалмам Титов написал несколько позднее, между 1682-1687 гг. Создавая её, композитор отошёл от своего привычного монументального хорового стиля. Музыкальный склад большей части псалмов отличается камерностью и простотой; строфы песен нередко представляют собой элементарное четырёхактовое построение. Псалмы предназначены для трёхголосного исполнения без сопровождения инструментов. Каждая песенная миниатюра (а всего их в соответствии с Псалтырью сто пятьдесят) обладает достаточно ярким характером и законченностью формы. Среди них псалмы, близкие народно-песенным жанрам (Рапацкая Л.А. История русской музыки. – М., 2001).

3.2. Персонал учреждений культуры – это категория работников, которым в силу их способностей, профессиональных знаний и умений, опыта и компетентности поручено осуществлять деятельность учреждений культуры и руководство ими. В персонале, занятом в сфере культуры, различаются руководители, на которых возлагается организация, планирование, контроль и другие функции менеджмента во всей его полноте по линии административного подчинения, специалисты, осуществляющие функциональное руководство – выработку и реализацию решений по важнейшим направлениям содержания работы (художественный руководитель, главный режиссёр, старший методист и т.д.), а также технический и младший обслуживающий персонал (секретари, машинистки, вахтёры и т.д.).

В задачи менеджера по работе с персоналом входит сделать работников способными к совместным действиям, придать их усилиям эффективность и результативность, сгладить присущие людям индивидуальные недостатки. Особенно трудно работать с людьми творческими, которых нельзя заставлять постоянно отчитываться за каждый шаг.

На менеджере также лежит ответственность за оценку работы сотрудников, определение необходимого вознаграждения за результаты работы, организацию деятельности и контроль за её осуществлением, разрешение конфликтных ситуаций и выработку компромиссных решений и т.д.

Организация работы с персоналом включает в себя выработку кадровой политики, подготовку, подбор и расстановку кадров, их оценку, переподготовку и повышение квалификации, стимулирование, формирование и развитие мотивации (Тульчинский Г.Л. Менеджмент в сфере культуры. – Спб., 2001).

3.3. Главной сферой деятельности социального педагога является социум (сфера ближайшего окружения личности, сфера человеческих отношений). При этом приобретённой (особенно в современных условиях) является сфера отношений в семье и её ближайшем окружении, по месту жительства. Именно сфера ближайшего окружения (микросреда) играет огромную роль в формировании культуры личности, причём не всегда позитивную. Социологи доказывают, что различные нравственные отклонения, социально-патологические крены чаще происходят в микросреде с низким уровнем культуры, ограниченностью духовных запросов.

Поэтому перед обществом стоит проблема формирования полноценной, многообразной, самоорганизующей культурной среды. Ведь "именно она является важнейшим фактором духовного становления и совершенствования личности, её идеалов, интересов, потребностей", её приобщения к миру культуры.

Культурная среда включает социально-культурные объекты, связанные с созданием и распространением культурных ценностей. Но главное, что её характеризует, – отношение людей, материальные и культурно-бытовые условия повседневной жизни, духовно-нравственная атмосфера. Поэтому процесс формирования культурной среды – одно из главных направлений культурного обновления, без которого невозможно преодолеть действие социальных и психологических механизмов, разъединяющих общество.

В процессе постижения культуры, понимания её основ, приобщения личности к духовным ценностям большую роль играет семья как микросреда, наиболее близкая человеку и дающая ему первые понятия о культуре. Правда, необходимо отметить, что семья может передавать по наследству, трансформировать не только позитивные, но и негативные образцы поведения. В последнее время в связи с различными изменениями в нашем обществе наблюдается кризис семьи. Она подвергается разрушительному воздействию со стороны "массовой культуры", обезличиванию, духовно вымирает. Одной из составных частей культуры семьи является культура досуга. Это очень важный элемент жизнедеятельности семьи, так как именно в свободное время человек имеет возможность заниматься любимым делом, развивать свои духовные и физические возможности, уделять внимание саморазвитию, общению с другими людьми и т.д. (Вышинская И.Б. Формирование культуры досуга семьи в рамках деятельности социального педагога // Социально-педагогическая работа. – 1999. – № 21).

3.4. В начале XVII в. барокко вытесняется изысканным и вычурным стилем Людовика XV – рококо. Родина рококо – Франция. Дальнейшее распространение он получает в дворцовых и парковых строениях карликовых государств Германии (павильон Цвингер в Дрездене, дворец Сан-Суси в Потсдаме). Растрелли использовал декоративные тенденции рококо в архитектуре.

Многое в этом стиле определяет причудливая форма раковины. Само слово "рококо" произошло от слова "рокайль" – мелкие камушки, раковины. Модным становится орнамент из стилизованных раковин. Рококо

продолжает традиции барокко. Его характеризуют изысканные и причудливые мелкие формы и изощрённо изысканный филигранный, сильно стилизованный орнамент. Рококо получил наибольшее распространение при оформлении интерьеров.

Во внутреннем оформлении зданий используются живописные панно, раковины, зеркала. Этим добивается иллюзия лёгкости, нематериальности стен, свободного пространства. Декор интерьера насыщенный, но уравновешенный. Чистые краски, пастельные тона сочетаются с белой и золотой отделкой.

Рококо – лёгкий, игривый стиль, создающий атмосферу праздности, непринуждённого веселья, непритязательного развлечения. Для него характерны изящество, деликатность, прихотливая грациозность. Он выражал вкусы отчуждённой от политики и гражданственности части аристократии и дворянства.

Для рококо характерны изящные произведения, эротические и мифические сюжеты, экзотика. Заимствуются мотивы китайского искусства. Получают распространение маленькие статуэтки из фарфора и терракоты, предназначенные в основном для украшения интерьера, роспись на фарфоре и тканях. Предметы, мебель в стиле рококо всевозможно украшены, вычурной формы. В эпоху рококо были модны напудренные парики, богато украшенные кружевами шёлковые платья светлых тонов с объёмными юбками (А.И.Чернокозов История мировой культуры. – Ростов-на-Дону, 1997).

3.5. Термин "учебная библиотека" – один из наиболее устоявшихся в отечественном библиотековедении, хотя не имеет своего аналога в зарубежных терминологических системах, где принято говорить об университетских библиотеках, библиотеках колледжей, школ, не подводя их под более общее понятие. Основным типобразующим признаком учебных библиотек является их направленность на удовлетворение потребностей, возникающих в процессе учёбы. Для них характерны как универсальный (библиотеки классических университетов, школ), так и отраслевой (библиотеки техникумов и училищ) составы фондов, в значительной степени состоящие из многоэкземплярной учебной литературы, предназначенной для различных категорий учащихся и профессорско-преподавательского состава.

Следовательно, под учебной библиотекой необходимо понимать специальную библиотеку, обеспечивающую на базе универсального или отраслевого фонда удовлетворение информационных потребностей, возникших у пользователей в процессе учебной деятельности. В зависимости от характера удовлетворяемых образовательных потребностей данный вид деятельности осуществляется в различных типах учебных заведений: школах, лицеях, училищах, техникумах, колледжах, институтах, университетах, а также на курсах по переподготовке кадров, в институтах повышения квалификации и т.п. В соответствии с данным критерием на следующей ступени деления библиотеки вузов, библиотеки техникумов,

училищ и других средних специальных учебных заведений, библиотеки школ, библиотеки учреждений по повышению квалификации и переподготовке кадров и внешкольных учреждений (Р.Мотульский. Библиотека как социальный институт. – Мн., 2002).

3.6. Первые балеты возникли в средневековой Франции. Именно там из танцев с покачиваниями и притопами, подскоками и прыжками, называемых бранлями (бранли – от слова branle, т.е. качание, хоровод), со временем возникла французская хореография.

Профессионалы – хореографы средних веков своим мастерством подняли искусство исполнения танца на новую высоту. Их достижения явились тем фундаментом, на котором позднее сформировался классический академический балет. В то время, когда танец соединяется с музыкой и появляется в привычном для нас понимании, расцветают такие музыкально-танцевальные формы, как сюита, пастораль, интермедия.

В XVI веке был сделан большой шаг вперёд в развитии техники танца. Фабрицио Карозо в 1581 году издал в Венеции книгу "Танцовщик", где описал танцы Венеции, технику их исполнения, основные танцевальные движения. Во Франции Туано Арбо тоже выпустил книгу под названием "Орхесография", в которой говорил о значении танца, о зависимости танца от музыки. Приход в балет профессионально обученных исполнителей способствовал дальнейшему развитию танца. Тринадцать академиков во главе с балетмейстером Шарлем Бошаном должны были развивать благородное искусство танца.

В XVII веке появился новый жанр – комедия-балет. Его основателем был Жан Батист Мольер, великий французский драматург, актёр и режиссёр. Он многое сделал для развития классического танца: ввёл 5 позиций ног, разработал свою систему сценического танца.

В Англии XVII века театр тоже включал в свои спектакли бытовые танцы. Танцы, описанные в произведениях Шекспира, составляют антологию хореографических произведений Англии. В высших кругах танцуют павану, гальярду, куранту, вольту, джигу (Барышникова Т. Азбука хореографии. – М., 1992).

3.7. В наши дни существует целый ряд определений музея, что в значительной степени объясняется сложностью и многоликостью феномена. XX век подарил человечеству новые типы музеев, пришло осознание того, что сохранять и экспонировать можно и нужно не только предметы, но и характерное для них окружение, различные фрагменты историко-культурной среды, виды человеческой деятельности. Появились музеи под открытым небом, в основе которых – не традиционная коллекция предметов, а памятники архитектуры и народного быта, представленные в своём естественном природном окружении. Возникли и музеи, экспонирующие главным образом не подлинники, а их воспроизведения.

Ещё одна причина многообразия существующих определений музея – развитие теоретического музееведения и различные исследовательские подходы специалистов, а также разнообразие целей и задач, ради которых создаётся дефиниция. В изданиях справочного характера музеи обычно трактуются как научно-исследовательские и культурно-просветительные учреждения, которые в соответствии со своими социальными функциями осуществляют комплектование, учёт, хранение, изучение и популяризацию памятников истории, культуры, а также природных объектов...

В международной практике обычно используется определение, выработанное Международным советом музеев (ИКОМ) и включенное в его Устав в 1974 г. С учётом поправок, внесённых в последний вариант Устава в 1995г., эта дефиниция звучит следующим образом: музей – это "постоянное некоммерческое учреждение, находящееся на службе общества и его развития и открытое для людей, оно приобретает, сохраняет, изучает, популяризует и экспонирует в образовательных, просветительных и развлекательных целях материальные свидетельства человека и окружающей его среды".*

3.8. Выдающимся деятелем в области музыкального театра второй половины XVII века был гетман Великого княжества Литовского Михаил Казимир Огинский. Меценат, композитор и музыкант, Огинский был основателем Оперного театра в Слониме. В числе первых сценических площадок называются "Театр на шести колёсах", передвигавшийся при помощи четырёх пар волов, и плавающий театр на реке Щаре и канале "Порт Огинский", построенном также по инициативе гетмана. В этом театре "оперы и комедии играны были в году 1771". А.Андржеёвский, посетивший Слоним в 1798 г., восхищался дворцом и "роскошным театром, в котором находился настоящий пруд и плыли настоящие корабли..."**

Сцена была приспособлена для показов барочных спектаклей, оперных и балетных, для выхода сотен певцов и статистов, для различных сценических превращений.

...Технические возможности этой слонимской сцены – "Нового дома оперы", где декорации, меняясь на глазах у зрителей, позволяли представлять их взорам не только "море", но и бьющие на сцене фонтаны, освещавшиеся бенгальскими огнями, – были поистине уникальны.

Однако ценителей музыки поражал не меньше, чем сцена, и репертуар. В "нотной камере" Слонимского театра оказались все лучшие произведения оперного искусства XVII века. Музыкальный инструментальный капеллы был одним из лучших в Западной Европе и славянских странах. Оркестр, созданный М.К.Огинским в Слониме, современники считали выдающимся и сравнивали с мангеймским – "камертоном Европы". Нельзя обойти также тот факт открытия им в 1777 г. слонимской балетной школы – "Департамента балетных детей" (преимущественно крестьянских).

Здесь уместно отметить принцип использования в массовых сценах оперных спектаклей наряду с мещанами – крестьян, а также демократический подход к составу зрителей (зал "Нового дома оперы" был

расчитан на 2000 мест, а в Слониме тогда проживало всего 6000 человек (Черняк Ю.М. Режиссура праздников и зрелищ. – Мн., 2004. – с. 20-21).

*Цит. по: Хадсон К. музеи не стоят на месте // Museum. 1998. № 197. с.43.

** Andrzejowski A. Ramoty Ytanego Detinka o Wolynin.–Wilno, 1921.– Т.I. – с.176.

4. Запішыце. Вусна растлумачце значэнне тэрмінаў; вызначце агульнаразумелыя і вузкаспецыяльныя. З трыма тэрмінамі складзіце сказы ў навуковым стылі (пісьмова) і з трыма – у размоўным (вусна).

4.1. Рэпетыцыя, квартэт, гала-канцэрт, паланез, накцюрн, сапрана, папуры, рэпертуар.

4.2. Менеджэр, нерэнтабельны, прэзентацыя, кампетэнтнасць, камунікацыйны працэс, беспрацоўе.

4.3. Індывідуум, рэзанёр, стэрэатып, скептыцызм, канфлікт, сангвінік, перавыхаванне, апякун.

4.4. Экспанат, барока, паліваная кераміка, мальбэрт, ткацтва, архітэктура, арнамент, габелен, каларыстыка, вернісаж.

4.5. Рэферыраванне, дайджэст, каталог, брашура, тыраж, картатэка, рукапіс, картатэка персаналій, віньетка, архіварыус.

4.6. Балеро, трэнаж, балетмайстар, фуэтэ, апломб, рэверанс, гапак, піруэт, тур, авансэна.

4.7. Матэрыяльная культура, верацяно, этнаграфічны, язычніцтва, экспазіцыя, кансістэнцыя.

4.8. Інтанацыя, лаканізм, рэпетыцыя, брава, авацыя, тэатральная прастора, бенефіс.

5.1. Дайце азначэнне моўных штампаў і паразважайце, з якой мэтай яны выкарыстоўваюцца ў справавых паперах. Падбярыце да назоўнікаў адпаведныя дзеясловы, утвараючы ўстойлівыя моўныя звароты, напрыклад:

апеляцыя – напісаць, падаць...

Акт, анкета, падзяка, віза справа, даклад, закон, аб’ява, водзыў, адносіны, подпіс, пастанова, справаздача, папярэджанне, праграма, распіска, пратакол, распараджэнне, рэзалюцыя, рэкамендацыя, рашэнне, даведка, рахунак, тэзісы, патрабаванне, характарыстыка, штраф, слова, вымова, загад, іск, прэмія, просьба.

5.2. Справавым паперам уласціва ўжыванне слоў з прамым значэннем (у тым ліку слоў-тэрмінаў, розных афіцыйных назваў, недвухсэнсоўных устойлівых

выразаў, назваў асоб па пасадзе, паводле роду заняткаў і прафесіі і інш.), што забяспечвае юрыдычную дакладнасць дакументаў:

а) вусна растлумачце значэнне слоў:

абанемент, абанент, адрасант, адрасат, альтэрнатыва, ануляцыя, арэнда, асігнаванні, аўтэнтнык, выстава-продаж, гарант, гарантыя, гранд, дагавор, дэ-факта, дэ-юрэ, контрагент, крэдыт, ліцэнзія, маркетынг, менеджмент, навацыя, паблісіці, прэйскурант, сертыфікат, статус, факсіміль, фальсіфікат, штамп, штат, штраф, эквівалент, юрыдычная асоба;

б) запішыце прыведзеныя словы і словазлучэнні па-беларуску:

писать по адресу, обращаться не по адресу, анализ спроса и потребления, аренда помещения, благодарственное письмо, вступить в брак, состоять в браке, бывший в употреблении, нанести визит, вид на жительство, признать виновным, вне рабочее время, глубокоуважаемый, годовщина, данные, действующий, доказательство, зачётка, зачётный, зачислить, личность, личный, лицо, удостоверить личность, наличный, нижеподписавшийся, основание (причина), рейтинг, реклама, рекламодатель, участник, участвовать, ходатайство, целесообразность, в целях выполнения, иметь целью, ценность, паспорт, свидетельство;

в) растлумачыць правапіс вялікай літары ў назвах дзяржаўных устаноў; з трыма назвамі скласці сказы ў афіцыйна-справавым стылі:

Міністэрства культуры, Галоўнае архіўнае ўпраўленне (Галоў-архіў), Галоўнае ўпраўленне па рэстаўрацыі і кансервацыі помнікаў гісторыі і культуры, Камітэт па Дзяржаўных прэміях РБ, Нацыянальная бібліятэка РБ, Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, Рэспубліканскі выставачны цэнтр, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, Беларуская акадэмія музыкі, Беларуская акадэмія мастацтваў, Нацыянальны мастацкі музей, Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі, Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры, тэатр імя Янкі Купалы, Дзяржаўная харавая капэла РБ.

6. Напішыце заяву з просьбай : а) дазволіць датэрмінова здаць сесію; б) аб праходжанні практыкі па месцы жыхарства бацькоў; в) аб аказанні матэрыяльнай дапамогі з указаннем адпаведнай прычыны.

7. Складзіце распіску і даручэнне, выкарыстоўваючы тэрміналагічную лексіку вашай спецыяльнасці.

8. Вам трэба паведаміць пра навагодні вечар: а) напішыце аб'яву ў прававым стылі; б) складзіце вясёлую аб'яву; в) паведаміце студэнтам сваёй групы; г) паведаміце свайму сябру (сяброўцы); д) напішыце запрашэнне на вечар выкладчыку; е) запрасіце выкладчыка вусна.

9. Напішыце аўтабіяграфію і падрыхтуйце вуснае паведамленне пра тое месца, дзе нарадзіліся, пра сваіх бацькоў, пра выбар прафесіі і г.д.

Параўнайце пісьмовы і вусны тэксты, зрабіце вывады: да якога стылю іх трэба аднесці і чаму.

10. Кантамінацыя ўстойлівых выразаў – адна з самых распаўсюджаных памылак афіцыйна-справавых папер. Прачытайце словазлучэнні, выпраўце памылкі:

не адыгрываць значэння
адказваць на задачы
вырашаць канфлікты
прымаць усё залежнае
змяніць ход
даваць заўвагі
мець адбітак
прымяняць меры
развіваць справу
упісаць уклад

не мець ролі
рашаць пытанні
урэгуляваць задачы
рабіць меры
пераламіць зыход
рабіць парады
насіць асаблівасць
прыняць санкцыі
весці дзейнасць
унесці старонку

11. Прачытайце, вусна паразважайце над памылкамі, запішыце правільна.

Выехаць з горада Мінск, Пражываць у горадзе Віцебск, знаходзіцца на прыпынку плошчы Незалежнасці, працаваць у Маладзечна, пытанні ў адносінах культуры, курсы для перападрыхтоўкі, адзначыць аб гэтым, дасягнуць да ўзроўню, паглыбіць кола ведаў, насіць асаблівасць, арганізацыя па збору інфармацыі, прысутнічаць на ўручэнні ўзнагарод, абмеркаваць на кафедры.

12. Напішыце сцэнарый аднаго з народна-абрадавых святаў для правядзення адпаведнага мерапрыемства.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА

1.Зрабщъ стылістычны аналіз тэксту (сфера выкарыстання, форма зносін, мэта, характар узаемаадносін; стыль, падстыль, жанр; лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці тэксту; сродкі вобразнасці і выразнасці).

Той, хто ведаў Віктара Помазава, памятае, якім пачуццём гумару валодаў гэты талентавіты чалавек. Адзін з яго каламбураў на выслоўе М.Глінкі: “Музыку стварае народ, а мы, кампазітары, яе толькі аранжыруем” – і сёння вельмі папулярны сярод беларускіх музыкантаў. В.Помазаў цытаваў Глінку толькі часткова, у выніку чаго атрымлівалася наступнае: “Музыку стварае народ, а мы – кампазітары”. Але ж гэта жарт. На самой справе В.Помазаў вельмі цярдліва і настойліва вывучаў беларускі фальклор і належыў да ліку тых, хто кіраваўся ў творчым працэсе глінкаўскім заветам.

“Помазаў Віктар (1949–1986) – вядомы беларускі кампазітар, які пакінуў значны след у нацыянальнай культуры. Галоўная ідэя яго творчасці – збліжэнне прафесійнага і народнага мастацтва... Значныя дасягненні кампазітара ў аркестравым жанры. Ён з’явіўся стваральнікам інструментальна-сцэнічнага паказу, вытокі якога – у траістай музыцы і старабеларускім абрадзе. Творы для народнага аркестра В.Помазава ўключаюць “дзеянне”, або сцэнічны пачатак, як неад’емны кампанент мастацкага целага”, – так піша пра творчы метады кампазітара Таццяна Мдзівані.

Шкада, што кампазітар толькі аднойчы звярнуўся да камерна-вакальнага жанру: цыкл “Лясун” на вершы М.Багдановіча напісаны ім у 1979 г. – адзіны ва ўсёй творчай спадчыне В.Помазава. Герой твора – лясун. “...Вымысел пушчанскага людзю – вось што такое быў вобраз лесуна ў маладога, пачынаючага Максіма Багдановіча” (*А.Лойка*). Відавочна спачувае свайму герою В.Помазаў, надзяляючы яго не адцягненымі сузіральнымі, як быццам бы збоку, а зусім чалавечымі пачуццямі. Увогуле, В.Помазаў умеў сваёй музыкай адушавіць і прыроду, і нават... здань-герояў народных паданняў. *Віктар Скарабагатаў*. Паэзія Максіма Багдановіча ў творчасці беларускіх кампазітараў

1. Падабраць дзеясловы, з якімі звычайна спалучаюцца прыведзеныя словы ў іх тэрміналагічным значэнні:

Узор: апеляцыя – падаць, напісаць; анкета – ..., акт – ..., пастанова – ..., справаздача – ..., рэзалюцыя – ..., рэкамендацыя – ..., рахунак – ..., тэзісы – ..., штраф –

2. З наступнага ўрыўка выпісаць канцылярызмы. Пісьмова растлумачыць, чым абумоўлена іх выкарыстанне.

Пастановай Міністэрства эканомікі Беларусі ўстаноўлены цэны на каштоўныя металы ў вырабах і ломе, якія скупаюцца ў фізічных асоб. Гэта не

датычыцца банкаўскіх і мернах зліткаў, а таксама манет (“Звязда”); Ахове падлягаюць усе землі. Калгасы, саўгасы і іншыя землекарыстальнікі абавязаны выкарыстаць землі найбольш рацыянальна; на аснове даных аб асаблівасцях глеб і з улікам іншых мясцовых умоў распрацоўваць і ажыццяўляць комплекс агра-тэхнічных, агралесамеліярацыйных і проціэразійных мерапрыемстваў, накіраваных на павышэнне ўрадлівасці глеб (Закон аб ахове прыроды).

А ля старога дупла пакінула лушпайкі ад арэхаў вавёрка... Бяру на ўлік кожную асаблівасць, не пакідаю па-за ўвагай аніводнай рысы ляснага царства. *І.Панькоў*

4. Прывесці прыклады спецыяльнай і тэрміналагічнай лексікі будучай прафесіі. З пяццю тэрмінамі скласці сказы ў навуковым стылі.

5. Якім жанрам публіцыстычнага стылю найбольш уласціва эмацыянальнасць, вобразнасць? Выпісаць з прыведзеных урыўкаў сродкі стварэння выразнасці.

Зрэшты, калі слова замоўчваецца, зачэрніваецца, дратуецца, топчацца, падтаптаецца, гэта не значыць, што яму канец. Гэта значыць найперш, што яго баяцца, а па-другое, што, як сонца ці зоры, яно можа ўзыходзіць з-пад боцішчаў тапталнікаў куды ярчэйшым і прыгожым, і зразумелым. Веру: узыходзе! (*А.Лойка. Яно ўзыходзе*); Мы маем наскі, беларускі бурштын. Ён з беларускай жывіцы, з беларускага сонца. Ён трымае ўсмешку нашага сонца. У нас свой духоўны бурштын – Уладзімір Караткевіч, талісманны камень крывіцкае душы (*Р.Барадулін. І коскі з мейсца не зрушу...*).

6. Паразважайце над мовай прыведзеных ўрыўкаў. Чаму лексіцы мастацкага стылю ўласцівы стылістычная незамкнёнасць і тэматычная разнастайнасць?

Надышоў час Новагародку запальваць сваю паходню, каб асвятліць ёю будучыя шляхі і будучыя дні. Не адзін раз Літва разам з Полацкам і Панямонскай Руссю ішла ў сечы пад аднымі і тымі сцягамі, за адну справу. Гэта павялося яшчэ да таго часу, калі жыхары Крывога горада ўзялі да сябе князем полацкага Давыда, якога вялікі князь кіеўскі Мсціслаў Уладзіміравіч выслаў з усімі ягонымі чадамі ў Візантыю. *Л.Дайнека*

Я, бакаляр у навукх вызваленых, Лаўрын Баршчэўскі, пачынаю кроніку сваю лета ад нараджэння Сына Божага 1439 месяца жніўня ў дзень святога Варфаламея, маючы ў сэрцы сваім надзею, што пачуюць слабы голас мой у славурым месцы Віцебскім над Дзвіною, дзе я ўроджаны і ўскормлены есмь... Пішу дзеля таго, каб ведалі свайчакі і адназемцы мае, што не выракся я роднае зямлі, і тыя, што пайшлі разам са мною біцца за Божую справу і ваявалі многія леты і склалі на чужыне галовы свае, таксама бацькоўскае зямлі не выракліся і вялікую тугу па ёй мелі. *У.Арлоў*

Яна была на падзёншчыне ў каменданта: разам з іншымі маладзіцамі і дзяўчатамі вязала з камышу пукі пакрываць салдацкую страўню ці што яшчэ.
М.Гарэцкі

7. Са словам на выбар (лес, поле, дом, сонца) скласці сказы ва ўсіх стылях.

8. Запісаць стылі і падстылі названых жанраў. Якім жанрам найбольш уласціва кніжная лексіка, а якім размоўная?

Справаздача, прамова на мітынг, рэклама, дыпламатычная нота, фарс-вадэвіль, тэлефонная размова, судовы іск, рэпартаж, курсавая работа, замалёўка, віншавальная паштоўка, тэлеінтэрв'ю, паэма, трагікамедыя, даручэнне, манаграфія, нарыс, байка. Аўтабіяграфія, артыкул.

Дыдактычныя матэрыялы па курсе “Асновы культуры мовы і стылістыка”

Картка № 1

Знайдзіце ў прыведзеных сказах словы, якія парушаюць дакладнасць маўлення, вызначыўшы прычыны яе парушэння:

Яе [мукі] на ўсе рукі; Даль апанована белай завесай, кружыць над полем, кружыць над лесам; Бяжыць [алень] па палях, па лясах – Аж пырскаюць знічкі ў вачах... К аленісе цёплай бяжыць З надзеяй адзінаю – быць!; Так пошукі кахання прывялі Да страты неабачлівай крыві; І чорны смутак сэрца дажджом пральеца золкім, ды сонца абаўеца вакол вачэй вясёлкай; Шампанскае кавай прагнана. Натхненне адкуль узялося? Настолькі з бяссоннем зжылося – да ранку амаль даканала; ...калі жаль сэрца скалане і ў жылах пульс заб’е вавёркай; Холадна ценям на змерзлым снезе. Цені – таксама дрэвы. Таксама і я, і ты; Цурчыць ручэй паміж алешын. Бушуе бурная рака. Хто дзіўных песняў наразвешваў? Узлёт былога жаўрука; І ў шчасці часам точыцца туга, І ў горы знойдуцца святло і асалода; Чаму: у адных – шчасце без цяжкасцей, а да другіх – злыбеды лашчацца?

Картка № 2

Дакажыце, што ў прыведзеных урыўках парушаецца такая камунікатыўная якасць, як дакладнасць маўлення.

Кожны беларус будзе валодаць родным словам, каб свабодна дастасоўвацца да духоўных каштоўнасцей, набыткаў гісторыі і культуры свайго краю;

Мы павінны ганарыцца і ганарымся вялікімі майстрамі роднага слова, якія агучылі яго цэламу свету... Творы іх перакладзены на мовы розных кантынентаў;

[Беларуская мова] не можа быць ахвяравана на самазабыццё... Яна павінна ўладарна пашырацца...;

Паўтарацца могуць як зычныя гукі (алітэрацыя), так і галосныя (асананс). Часта яны спалучаюцца;

Зваротак можа выражацца і былой клічнай формай: Спі, сыночку, спі, каточку, спі (П.Глебка);

У якасці дзеяслова-звязкі найбольш часта выкарыстоўваецца дзеяслоў быць. Ён пазбаўлены лексічнага значэння і выражае толькі граматычнае значэнне часу і ладу;

Стыль – сукупнасць моўных сродкаў (фанетычных, лексічных, марфалагічных, сінтаксічных), ужыванне якіх залежыць ад характару, мэт і зместу выказвання;

Падкрэсліце прыметнікі вышэйшай ступені параўнання. Утварыце ад іх складаныя формы;

Прааналізуйце тэксты... урыўкі з рамана І.Мележа "Людзі на балоце" і вызначце, дзе парушаюцца нормы літаратурнай мовы. Растлумачце, чаму аўтар свядома ідзе на гэтыя парушэнні;

Знайдзіце ў тэксце [вершы Я.Коласа] выпадкі адхілення ад правільнага парадку слоў. Чым гэта можна растлумачыць?;

Ці ёсць адхіленні ад пастаяннага парадку [у вершы М.Багдановіча]? Запішыце словы па-беларуску (на дороге, по республіке, в книге і інш.);

Прачытайце тэкст, заўважыўшы дзеепрыметнікі;

Маўленчы такт мае адзін паўнавесны слоўны націск.

Прыклады ўзяты з артыкула Алеся Каўруса "Разгорнем падручнік".

Картка № 3

У адпаведнасці са значэннем слоў **псіхічны** і **псіхалагічны** вусна ўстаўце адно з іх у неабходны кантэкст:

На маю думку, у яго [Андрэя] пачынаецца ... захворванне, выкліканае нервовым узрушэннем (М.Машара. Лукішкі); Уся справа ў тым, што і другая ноч закрывае сваім змрокам яшчэ многа пытанняў, якія стаяць у звязцы з ... праяўленнямі чалавечага жыцця (Я.Колас. На ростанях); Тут патрэбен ... падыход, як і ва ўсякай іншай справе (М.Лупсякоў. Патоп); Але настаўнік выходзіў тут з ... меркавання: уласны подпіс павінен быў лепш зацікавіць яго вучня (Я.Колас. На ростанях); Абодва маўчалі. Цяжка сказаць, ці то быў спосаб ... уздзеяння на водаправодчыка, ці выгадванне часу на абдумванне, з чаго пачаць гаворку (А.Пальчэўскі. Мора на камені); Баяўся, што пад напорам ... атакі і ты павесіш нос (А.Васілевіч. Блізкія знаёмыя); Раскрыццё ... стану людзей заменена ў карціне фіксацыяй знешняга боку дзеяння (М.Капар. Нарысы па гісторыі выяўленчага мастацтва Савецкай Беларусі); Апавяданні Чорнага 20-х гадоў – гэта замалёўкі з жыцця беларускай вёскі, ... эцюды, лірычныя абразкі (М.Луфераў. Кузьма Чорны); Цікавым у гэтых адносінах з'яўляецца ... эцюд Янкі Брыля "Як маленькі!" (С.Майхровіч. Янка Брыль); У жывым творчым працэсе нараджаецца пачуццё ... праўды (Я.Рамановіч. Знаёмыя сілуэты); Герой паэмы не паддаецца страху, трывозе і ... прыгнечанасці (Р.Бярозкін. Паэзія праўды).

Картка № 4

Параўнайце розныя рэдакцыі ўрыўкаў з твораў Я.Брыля і прасачыце, як аўтар працуе над дакладнасцю мовы з мэтай стварэння вобразаў.

4. Крывавы пісаг мармеладу з куточка рота поўз на дрэнна паголены старэчы падбародак хама, якому ўсе, як і плануецца фюрэрам у сусветным маштабе, павінны служыць.	Чырвоны пісаг мармеладу з куточка рота поўз на дрэнна паголены старэчы падбародак хама, якому ўсе, як і плануецца фюрэрам у сусветным маштабе, павінны служыць.
5. Стары батрак, худы і добры, як Дон-Кіхот , сядзіць сабе з лейцамі, трохі спусціўшы старэчыя ногі над коньмі.	Стары батрак, худы і добры, сядзіць сабе з лейцамі, трохі спусціўшы старэчыя ногі над коньмі.
6. Спяваючы, дзядзька Барыс – і высокі, і стройны, і нават прыгожы, якім ён без песні ніколі не быў, – пагойдваўся, як тая сасна , разгайданая радасным, сонечным шумам.	Спяваючы, дзядзька Барыс – і высокі, і стройны, і нават прыгожы, якім ён без песні ніколі не быў, – пагойдваўся, як тая гонкая сасна , разгайданая радасным, сонечным шумам.

Картка № 5

Прачытайце сказы. Знайдзіце словы з пераносным значэннем, растлумачце іх змест, раскрыйце пераноснае значэнне, паразважайце, якія моўныя сродкі выразнасці заснаваны на ўжыванні слоў з пераносным значэннем. Дакажыце гэта на прыкладзе прыведзеных сказаў.

Нішчымнай паўзе не даў зацягнуцца Мішка Венік (Я.Брыль); Гэта – чыстая, голая і да чорцікаў сцюдзёная праўда (Я.Брыль); У крохкай таямнічай цішыні, на даўніх партызанскіх папялішчах нахамі загараюцца агні (С.Грахоўскі); Звініць лістапад залатымі дажджамі, лятуць журавы над палямі, лугамі (П.Панчанка); Плыве мая песня – крынічанька – бярозавыя берагі (Г.Бураўкін); Вятрыска варушыць азяблае лісце (А.Звонак); Вы мне скажаце: будзе ізноў бэз і дзяўчаты ў лёгкіх блакітных сукенках. Для мяне ж яшчэ доўга расстрэлены лес захліпацца будзе дзіцячым енкам (П.Панчанка); Злічы ахвярных юнакоў, мая праставалосая краіна (В.Жуковіч); Праўда, тая шалёная радасць пасля здарэння ці сутычкі з Габрыелем Жагалам была кароткаю... (В.Адамчык); Праз душу, праз восень, праз Сусвет Праплывае шчасця сілуэт, Прывідны і светлы, як анёл... (Л.Рублеўская).

Картка № 6

А. Якія ўмовы лагічнасці маўлення парушаюцца ў наступных урыўках?

Ускочыш, запаліш лямпу, а яны[пагранічнікі] уваліцца ў хату – белыя халаты, белыя да пят кажухі, белыя ад снегу валёнкі – асвецяць ліхтарыкамі сцены, двор, варыўню, хлёў, і зноў іх, устрывожаных, цягнуць за сабой на

падворах у цёмную ноч з мяцеліцай вялікія, як цяляты, аўчаркі (І.Пташнікаў).

Паспрабуйце не накарміць жывёлу толькі суткі, страт за месяц не паправіце. Жэня – жанчына добрая, вядома, карова на ланцугу – відовішча сумнае, што і гаварыць, але будучыня за стойлавым утрыманнем (М.Герчык).

Б. Якія сродкі выразнасці мовы заснаваны на парушэнні ўмоў лагічнасці? Падмацуйце свой адказ прыкладамі:

Шчаслівая пасляваенная беднасць (Я.Брыль);

Агееў далікатна правёў рукой па яе плячы, яна праглынула слёзы і хутка супакоілася, усміхнулася яму з ціхай самотнай радасцю (В.Быкаў);

Нечаканая злая радасць забіла Алесі дых, што яна разлучыць, развядзе Імполь з Хрысціян (В.Адамчык);

Не хаваю дні ў прыполе –

Рассяваю поўнай жменняй.

Што ні дзень – жыцця ўсё болей,

Што ні дзень – жыцця ўсё меней.

Г.Бураўкін;

Ваююць да знямогі

І прагнуць перамог.

Так вечна з Чарнабогам

Ваюе Белабог.

Я.Сіпакоў;

І яшчэ ведаў, што славянская кніга будзе вечна гаварыць з народам, бо дзякуючы ім, Кірылу і Мяфодзію, сляпыя – убачылі, глухія – пачулі, нямыя – загаварылі (Я.Сіпакоў).

Картка № 7

Як вядома, на лагічнасць маўлення ўплывае сэнсавая несупярэчлівасць слоў у адным выказванні і выразнасць усведамлення гэтага выказвання тым, хто гаворыць ці піша. Прааналізуйце з боку лагічнасці прыведзеныя сказы і ўрыўкі:

Ды хаджу невясёлы, Жаль у сэрцы пячэ. – Божа, хоць бы анёлам Дай палётаць яшчэ!; Жанчына – у трынаццаць, Дзяўчо – і ў дваццаць сем. Па свеце лёс у танцы Цябе, як ліст, нясе. То кіне ў рукі тому, То гэтаму шпурне. Не жалішся нікому. Мяннешся ў цане (А.Бадак); Цела ценю – не я, То асфальт ці зямля. Ён прырос да дарог, Да дрыготкіх спляценняў Іншых вулічных ценяў Пад ударамі ног І пад цяжарам колаў На асфальтавым муры. У святле ліхтароў З ценю сочыцца кроў (Т.Будовіч); Смерць шалёна волатаў касіла. Ды ўставаў світальна маладняк... Веснавейна дыхаюць з магілаў, узыходзяць жывадзейнай сілай продкі нашы – прадчуванне дня; Снег на косы, на плечы мне белым вэлюмам лёг... Зерне беллага вечара сніць вясну на палёх (А.Хатэнка); Чаму хусцінку рве вятрыска, Чаму мяне збівае з ног?.. Адчула раптам, Як ён блізка – Старэнькі стоптаны парог. Стаю ў

здранцвенні, а матуля Ужо дачку да сэрца туліць...; Дарэмна крыўдзішся, мой бераг, Я не адбілася ад рук. Ты шчырасці маёй не верыш, Не чуеш сэрца перастук (А.Кавалюк).

Картка № 8

Аўтар артыкула "Мне імя тваё дасталася..." С.Богуш піша, што "...імя жанчыны – гэта ўжо назоў кахання (адсюль і жанчына – само каханне). Такім чынам, у адным Слове і выказваецца пачуццё, і называецца тая, на каго яно накіраванае, і перадаецца яе прыгажосць. Тут імя сапраўды наглядна выступае як "арэна сустрэчы таго, хто ўспрымае, з тым, што ўспрымаецца", і, несучы ў сабе самае-самае ад успрынятага, яно здольнае моцна ўздзейнічаць на ўспрымальніка, як, напрыклад, у гэтым урыўку верша Алеся Наўроцкага "Мне імя тваё дасталася..."

Абледзяніў мароз заснежаныя кусты,
вылітае з рота белаю грываю.
Нічога не трэба мне – толькі ты,
вясёлая і брыклівая.

Ля інтэрната на вадасцёкавай трубе
павіс мароз срэбным калоссем.
Трэба ты мне! Ды замест цябе
мне імя тваё дасталася.

Усяго імя. І я ад шчасця дурны.
Што з імем рабіць, скажыце?
Як соль, сыпануць яго ў суп грыбны?
Ці на хлеб наляпаць гарчыцай?

Ура! Я прыдумаў. Я на прыдумкі зух.
Мароз не на жарты звярэе.
Надзену імя тваё, нібы кажух,
бо нешта пальцішка не грэе.

Такім чынам, цікавая тэма ўласнага імя – яго глыбіннага і патаемнага сэнсу, містычнага значэння, псіхалагічнай сувязі паміж носьбітамі і самім імем – яшчэ чакае сваіх даследчыкаў (Роднае слова. - № 2. – 1996. – С. 78).

Ці дарэчна аўтар навуковага артыкула выкарыстоўвае ўрывак з верша А.Наўроцкага і чаму? Прааналізуйце мову верша. Ці лагічны, на Ваш погляд, вывад пасля верша?

Картка № 9

Прачытайце. На аснове лінгвістычнага аналізу прыведзеных прыкладаў зрабіце вывад аб галоўных крытэрыях дарэчнасці ў мастацкім маўленні:

А. Буслай. Дай мне апахмяліцца, я яшчэ не такое загну... Я іншым разам такім разумным бываю, аж страх бярэ... Твой пісьменнік, мабыць, з-за гэтага і прыцягнуў мяне да сябе на хату... Як жывы персанаж. З мяне нашарашыць

раман – раз плюнуць... Паднясі толькі чарку ды салёненькі агурочак, я такое магу ўляляшчыць – ніводзін вучоны не разбярэ. Во ўчора, мабыць, калі з ім паддавалі...

Аліна. Ды не мог ён з табой піць...

Буслай. Адкуль ты ведаеш?

Аліна. Ён не п'е...

Буслай. Саўсім?

Аліна. Зусім. Гарэлка супраць прыроды.

Буслай. Не зразумеў...

Аліна. Гэта зелле вынайшла чалавецтва... У натуральным стане спірт не сустракаецца... гэта вынік распаду, гніення... Ніводная жывёліна спірт ужываць не будзе.

Буслай. Чалавек не жывёліна, дарагуша... У яго ў гэтым кацялку (паляпаў па галаве) думкі розныя. Калі сабаку навучыць думаць, і сабака піць пачне... І не курыць?

Аліна. Не. Гэта таксама супраць прыроды...

Буслай. Ну, а астатняе па прыродзе... Добра ён цябе тут лечыць?

Аліна падыходзіць і з усяго размаху б'е Буслая па шчацэ.

Аліна (вельмі спакойна). Я табе сказала, хамула, ён святы чалавек! А калі ты яшчэ раз якую-небудзь пашляціну ляпнеш пра яго, я магу цябе забіць, ты чуеш?

Буслай. Дзе там чую?! У мяне ад тваёй аплявухі ў вушах звініць. Ну й ручка. Адбойны малаток... Дай што-небудзь выпіць! Мне жыць не хочацца.

Аліна. Ідзі ў ванну і пі з-пад крана...

Буслай. Ваду не выпіваюць, а п'юць... А мне выпіць трэба...(А.Дудараў "Парог")

Б. Мова сталічнага навучэнца цяпер была перанасычана элігантнымі "чиво", "как-то так-то", "оприділённо". Да мясцовых дзяўчатак ён звяртаўся не інакш, як "мамзэлі", а да былых сяброў і ўвогуле незразумела-вытанчана: "Мон амі".

– Оприділённо, мон амі, – казаў Данілка ўважлівым слухачам, – ёсць у мяне там добрыя перспектывы. Дзядзька ўладкаваў каля сябе, как-то так-то і яго месца займу...

Што то за месца, чым займаецца Данілка ў горадзе, ніхто дакладна не ведаў, нават бацькі. Сам юнак адказваў няпэўна: "Мы па гандлёва-эканамічнай частцы". Але ж горад Б" не быў ізаляваны ад гэтага "вялікага свету". Вось і дырэктар мужчынскай гімназіі пан Вярэдзіч, што некалі не спакусіўся зместам тоўстага партманента карчмара, наведаў Маскву... "А можа, Данілку там сустрэне?" – марыў Бурыва і ўяўляў, як у нейкай важнай канторы спаткае ганарлівы дырэктар шыкоўнага Данілку, і сумеецца, і як з роўным прывітаецца...

Між тым прыехаў "на пабыўку" і сам Данілка, які ў свае восемнаццаць выглядаў на добрых дваццаць пяць.

– Вы, папа, зусім пагарыце, – ракатаў малады басок сына. – Што гэта за музыкі, вобче говоря, нейкія полечкі... Вы б заказалі сабе музычную машыну. Ручку пакруціў – і грае вальсу ці раманс. Вы, папа, ведаеце, што такое вальса? (Л.Рублеўская. "Старасвецкія міфы горада Б")

Картка № 10

Прачытайце сказы і адкажыце, ці дарэчы яны будуць выкарыстоўвацца ў падручніках? Якім, на Вашу думку, павінен быць фактычны матэрыял у навуковых, навукова-метадычных працах?

А. Як тараканы каля хлеба – Багі паселі ўкруг стала...; Коні тут хвасты задралі, а фашысты – ногі; Белы хвост яго [бугая] выгінаўся кавенькай; "Не! Усё! К чорту фізіку! Выходжу замуж!"; "Пятрусь, уставай! – гукнула старая на печ. – Уставай, падла ты, тры гадзіны!; Сын перастаў пускаць у кефір бурбалкі і нарэшце заявіў...; Восень пахла бабіным летам; Перавозчык грабе стоячы;

Б. Мы пераможам. Усімі сіламі наляжам на прамысловасць; Паважаныя камбайнеры, не пакідайце ў полі каласоў!; На тым тыдні, калі толькі адкрыўся паляўнічы сезон, мы з сябрамі блукалі па балотах і зарасніках; Факты красамоўна свечаць пра быт першых людзей на зямлі;

В. Шавец пашыў прыгожы касцюм; Груша падрастала на вачах, упрыгожвалася белым цветам; ... і толькі адзін з іх [сыноў] вярнуўся з вайны, каб неўзабаве памерці ад ран; Я хуценька адзеўся і выйшаў з хаты. Туды, на музыку, апроч мяне, пацягнуліся і людзі; Скакун ехаў па лясной дарозе на белым кані; Пачала і я падлічваць гады, няўмела, але шчытна тусаваць.

Прыклады ўзяты з артыкула А.Каўруса "Разгорнем падручнік".

Картка № 11

Прачытайце ўрыўкі з беларускіх народных казак, назавіце выпадкі ненарматыўнага слова- і формаўжывання і паразважайце, чым выклікана іх функцыянаванне ў фальклору. Вусна папраўце "памылкі".

Раніца мудрэй за вечар; агонь развёў у печы; дзякаваў хлопец гаспадыні; не ведаю нават, як аддзякаваць цябе; качка ўздымала ў неба; птушка апусцілася прама на край гнязда; з асілкам жартаваць нельга, можна галавы не знасіць; хадзіў у горад за прысмакамі; хацела было распытаць пра майстра; зайшла ў пакой і... пазнала свайго суджанага; з кожным крокам сцяжынка ўсё вузей і вузей; "Зараз павячэраю", – сказаў пра сябе хлопец; дзяўчат навокал многа, толькі ні адна з іх не прыглынулася хлопцу; прыехалі браты дадому і тут жа вяселле згулялі; праведаў воўк, што лісіца атрымала ў падарунак; "Калі конь-дахадзяга высек іскры, то з-пад маіх лап полымя шугане", – падумаў леў; калі не павязе раніцай, то і вечарам не чакай радасці; зрабіў Піліпка з гэтых пер'яў толькі паўкрыла; галіны выкалвалі вочы; бацьку

нечага рабіць; хворыя людзі будуць звяртацца да цябе за дапамогай; "Ну што, чыя праўда?" – насміхаюцца над ведзьмай муж і сын; усю работу па дому выконвала падчарыца; гэта была маці таго дзіцяці, народжанага незаконна; "У чым справа? Хто парушае мой царскі сон?" – пытае Няптун у слуг; дайшла справа да гасцей прыгаць у ваду; а лес усё гусцей і гусцей; каля аднае крамы стукаюць у патэльні, каля другой звоняць косамі – пакупнікоў заклікаюць.

У трыдзевятым царстве. Сцяжынка казкі.-Мн.,1995

Картка № 12

А. Прачытайце верш. Знайдзіце словы, якія негатыўна ўплываюць на чысціню мовы.

Пра вечнасць гадаюцца гадкі,
А ў вечнасці свой век кароткі, –
Якжбэта* ў змайстраванай хаткі,
Якжбэта ў парома ці ў лодкі.

Забудзем сумненняў імкненні.
Адкінем і самі сумненні.
Ланцуг неадольных жаданняў
Расшырыць бясконцасць світанняў.

І. Чыгрын

* Якжбэта - якраз што, якраз бы, ведама ж (І.Ч.)

Б. З якой мэтай парушаецца лагічнасць маўлення (неадпаведнасць зместу выказвання аб'ектыўнай рэчаіснасці) у дзіцячых творах?

Мыюцца кацяняты

Лапкай мяккай без вады
Умываюцца каты.
Мыюць вушы і насы
І на спінцы валасы.
Так, як мамы,
Так, як таты,
Мыюцца і кацяняты.

А. Кавалюк

В. Якую стылістычную функцыю выконваюць у наступных кантэкстах моўныя сродкі, узятых з іншых моў?

а) З цёмнай кухні ў хату ўвайшла высокая, бравая дзеўка гадоў дваццаці, задорна паўнагрудая, з харошай усмешкай на крыху запоўных

губах. Мокрыя светлыя валасы пад стракатай хусцінкай, ватоўка расшпілена на сіняй, у белы буйны гарошак сукенцы, моцныя, стройныя ногі ў бліскучых, толькі што з вады, гумавых ботах.

– Купалысь, Наталачка? – пакланіўся наш матарыст.

– А ўжэ ж, Раманачка! – адказала дзяўчына.

– А плэчыкі так без мяне і ны змылы?

– Вой, дывысь!.. Зараз унука будуць, а він... Ану, куды лезеш з рукамы?

– Колы ж бо я, Наталачка, толькі пабачу вашу чудэсну маладу красу, так бедныя гочы моі...

– То, можа, хоць полячку? Пасля купання вам...

– А вы, дідусю, нэ ўладэтэ?

Падражніўшыся трохі, Раман і Наталка ўзяліся за рукі, далоньмі пад локці, і, як толькі з пласцінкі пачулася полька, пайшлі.

Я.Брыль. Шчодрая Ясельда

Картка № 13

Прачытайце ўрыўкі з твораў для дзяцей, звярніце ўвагу на выдзеленыя словы – неалагізмы; прааналізуйце іх змест, словаўтваральную мадэль і функцыю. Паразважайце, якім павінен быць неалагізм у мове адпаведных твораў. Адкажыце, на якія камунікатыўныя якасці маўлення ўплывае ўжыванне неалагізмаў.

Падзьме вецер – **веснавей** – матылёк прачнецца і пакідае схованку (Ул. Ягоўдзік); Увечар пад вушка Кладзецца падушка так і завецца – **Самсон**. (К.Камейша); Адышло ад нас ты, лета, **Жаўталісцем** лес адзеты (Я.Колас); Скуль той гром неспадзяваны, што трасе, як трасца, дом. На рацэ прачнуўся рана **Крыгагром** (К.Камейша); **Злюха** – муха, З'еўшы сала, І да нас дабрэйшай стала (Г.Бураўкін); Добры вожык – **тупатун**, Нёс нам сонечны кавун (М.Пазнякоў); Лёд на возеры – празрысты, Чысты, **Шклісты**, Моцны лёд (К.Буйло); Бо стукнуў-грукнуў сакавік Вясёлым кулачком у хату, І знае нават коця Смык, Што **веснавік** прынёс нам свята (Н.Мацяш); Поўнай жменяю на Зінку Сыпануў дубок сняжынкі: Не **сякучкі-халадзінкі**, Не **пякучкі-маразінкі**, А вясёлыя смяшынкі (І.Муравейка).

Картка № 16

Знайдзіце ў прыведзеных урыўках слоўныя паўторы, таўталагічныя і плеанастычныя выразы. У якім выпадку яны парушаюць чысціню маўлення, а ў якім з'яўляюцца сродкам стварэння экспрэсіўнасці радка?

А. Разбой.Вайна і зноў вайна.

Хапіла і крыві і болю.

Усё было – чаго ўжо болей?

Скажы, у чым твая віна,

Адкрый, у чым віны прычына,
Мая самотная Айчына?

У. Някляеў;

Б. І тая травіначка, што ў сне да мяне
прытулілася,
Таксама травою стамілася быць у траве,
Ды ўсё так сплялося, звязалася,
перакруцілася –
Бог разарве.

У. Някляеў;

В. Засяродзіўшыся на кончыку мастыхіна-скальпеля, ён [Томас] мяне не заўважаў, але Мішэль, які пакуль што з большым натхненнем разглядаў, чым пхаў, навакольныя краявіды, яму, дэндзі з Марселя, новыя, і мяне, тутэйшага абарыгена, заўважыў... (*В. Карамзаў*);

Г. Добры чалавек – падвозіў, які-небудзь чэрствы хамула перад самым носам бразгаў дзвярыма; Эдуард падбегам пасігаў да тэлефонных будак; Акурат выдаўся шчаслівы шанец выслужыцца і выставіць сябе (*У. Рубанаў*);

Д. Урэшце коні ўсё ж перад самымі мордамі ваўкоў завярнулі і лёгка памчалі назад, і хлопцы на іх драўляна падскоквалі, усё не маглі ачомацца (*А. Кажадуб*).

Картка № 14

Якую стылістычную функцыю выконваюць жарганізмы ў мастацкім стылі? Знайдзіце жарганізмы, ахарактарызуйце словаўтваральную мадэль, паводле якой яны ўтвораны, назавіце функцыю.

Трудная была жытуха, марская, а прывыкнеш – нішто; Кажуць бывалыя: на захад не ткніся: цяпер ты з блямбай на веці вечныя; Сядзяць у турме два баякі. Аблаялі ўрадніка, вось і сядзяць галодныя і пра жратву думаюць; Пшанічны думаў, што трэба было б яшчэ назбіраць быльнягу, каб закапацца ў яго і "прыкімарыць", – як кажа Свіст, – якую гадзіну ўначы; Нейкая банка, новая кашуля, сухія анучкі – на, салага, на падмену трымай; Падай заяву – давайце разлік – не пушчаюць... "Не ў турме ж я, адсядзеў сваё – давай грошы!" Усё ж выбіў у іх касую і прыкаціў у Маскву.

Картка № 15

Прачытайце наступныя моўныя штампы, клішэ і паразважайце, як уплывае іх ужыванне на чысціню і багацце маўлення ў публіцыстычным стылі, у размоўным стылі:

падняць (паставіць, узяць, завастрыць) пытанне;

узмацніць (павысіць) патрабаванні;

умацаваць (наладзіць) працоўную дысцыпліну;

прыняць рашучыя (своечасовыя) меры;

чарговыя меры па далейшым паляпшэнні,

прызнаць неабходным (патрэбным);

узяць на ўзбраенне;

запоўніць прабелы;

адобрыць ініцыятыву;

вялікі народ (вялікія народы);

зоркі першай велічыні;

высокія інстанцыі;

чалавечы фактар;

флагман, авангард, вяршыні, гарызонты, маякі, архітэктары перабудовы, штурманы, непарушнае адзінства, працоўны ўздам, актыўны ўдзел, банк ідэй, блок праблем, пакет канструктыўных прапаноў, дэпутацкі корпус.

Картка № 17

Прачытайце, адзначце выпадкі парушэння чысціні маўлення ў публіцыстычным стылі і выпраўце памылкі.

– Ты чо, у натуры, такі адмарожаны з самага ранку?

– Не бачыш, не выпсаўся, адвалі!

– А што прычапіўся, адмарозак?

– А ты LCD каштаваў? – спытаў першы.

– "Бабак" няма. Ды на фіга? І не ад такога дах зносіць, – адказаў другі і піхнуў нагой пярэдняю лаўку;

На гэта А.Красуцкі параіў сваім дэпутатам хаця б пацікавіцца меркаваннем на гэты конт сваіх выбаршчыкаў...; Такі рэжым, па сутнасці, распаўсюдзіўся б і на тэрыторыю Беларусі... Што дае далучэнне краіны да СГА? Яна становіцца раўнапраўнай удзельніцай па сутнасці сусветных гандлёвых адносінаў...; А тут, так бы мовіць, бабуліна камода; Надаць, скажам, парку больш-менш прыстойны выгляд; Там живуць дзве пары лебедзяў і цэлая зграя качак, зразумела, дзікіх; Хуліган па імені Андрэй лічыць сябе спачувачым ідэям мясцовай нацыянал-бальшавісцкай групоўкі; А адна акцыя "Азота" пацягне на 66 тыс. рублёў; А людзі кажуць, што рака адпомсціла браканьерам за здзекі над ёй; Абапал дарогі суцэльны жоўты "вожык" коратка "стрыжанай" збажыны; Ён заўсёды быў рыжым і крайнім; Навальніца над вёскай Стары Дварэц Рэчыцкага раёна грэмела перунамі

нядоўга; Пакупніца дакладна трапіла ў яблычак мішэні, зрабіўшы выгадную здзелку па набыццю краснапольскага ціра.

Паводле матэрыялаў "Чырвонай змены", "Звязды"

Картка № 18

Якія неалагізмы называюцца індывідуальна-аўтарскімі? У якім выпадку словы-наватворы не засмечваюць мову, а з'яўляюцца сродкам стварэння слоўнай экспрэсіі?

Прачытайце наступныя сказы і прааналізуйце мэтазгоднасць выкарыстання выдзеленых слоў.

У небе зорачка нясмела над гэтым лесам **цемралістым** зірнула вокам прамяністым (Я.Колас); Ляці, мая думка... Аб далях **святлістых**, аб днях прамяністых на ліры іграй (К.Буйло); Шчымлівае адчуванне блізкасці, сваяцтва з бедным украінскім хлопчыкам, які... ідзе ў наш вялізны, загадкавы свет, заслухаўшыся ў яго **распяваную**, зіхатліва шматфарбную **ашаламляльную** красу (Я.Брыль); І думкі ўсплываюць іншыя: ... пра гэту **раскрытую** на бяскрайні абсяг ноч (В.Карамазы); Ты побач і ўсё той жа – як шпак у **развяснелым** садзе! (Н.Мацяш); Мора Чорнага **Серпанціністыя** хвалі Нас хавалі. Неба зорната Серабрыстае святло да вады ішло (А.Багамолава); Быў гэты змрок, дзе ад кастра святло трапеча, як матыль у **павуце**, І дым у полі, як быльнёг расце... (В.Шніп); І ў гэтай яснай **харашбе** маёй душы нядрэмнай вочы глядзяць з высокай светлай ночы на незабыўную цябе (В.Жуковіч).

Картка № 19

Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў розных стыляў і адкажыце, якія часціны мовы і з якой мэтай у іх паўтараюцца?

А. Толькі воблакі могуць расказаць пра нястрымны рух жыцця.

Іх трэба навучыцца чытаць і разумець. Воблакі бываюць высокія і нізкія. У два паверхі воблачкі. Ёсць хмаркі. Ёсць похмаркі...

Воблакі ўпрыгожваюць неба, апранаюць яго. То, бывае, усё яго паб'е на груды. То воблачная града шлейфам-шалікам працягнецца ад небасхілу да небасхілу. То коўдрай зацягне ў адным баку. То серабрыстымі фіранкамі перыстыя хмаркі доўга вісяць на вялікай вышыні...

Але ў мяне, малага, з воблакамі была свая размова. Я вучыўся разумець іх, як само жыццё. І што толькі не нагадвалі яны мне! Чаго не ўяўлялі сваім выглядам! Рознае. І чалавека. І жывёлу. І страшыдла. І нават папярэва-белую з пялёсткамі ружу (Іван Грамовіч);

Б. Азлюблены век забірае

Наилепших сяброў без пары.

Замены ж сябрам не бывае –

Навек нам даюцца сябры (Н.Гілевіч);

В. Сінанімічная мікрасістэма кожнай літаратурнай мовы побач з агульнымі рысамі мае і спецыфічна свае, самабытныя асаблівасці, якія выпрацоўваліся ў ёй у працэсе фарміравання самой мовы. Спецыфіка сінанімічнай падсістэмы беларускай мовы лягчэй за ўсё выяўляецца пры супастаўленні яе з сінамімікай блізкароднаснай рускай мовы. Многія сінанімічныя рады гэтых моў сваімі каранямі ўваходзяць у лексічную сістэму старажытнаруускай мовы. Адны з гэтых радоў у абедзвюх мовах засталіся агульнымі да цяперашняга часу (напрыклад, травінка —былінка, гадаць — варажыць, колкі — калючы, ведаць — знаць і інш.), другія адчулі значныя змены і выразна дыферэнцыраваліся (А.Я.Баханькоў. *Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы.* — Мн., 1994);

Г. Я — закаханы, і мая закаханасць не абцяжарана сямейнаперспектыўнымі абавязкамі, рытуальнымі абяцаннямі. Вольная, яна ніколі не здрадзіць волі.

Я не хачу, каб закаханасць перарастала ў каханне. Над ім злавесна пацэпваецца асінавае лісце нянавісці.

Дык будзь жа вечнай, мая закаханасць, узгадаваная мудрымі анакрэонтыкамі, чыёй паэзіяй таропка наталяюцца мае вясёлыя дотыкі да тваіх рук, да тваіх ног... (Л.Дранько-Майсюк, эсе “Ратаванне Грэцыяй”).

Картка № 21

Прааналізуйце ўрыўкі з боку іх маўленчай выразнасці: знайдзіце тропы, дайце азначэнні кожнаму з іх, паразважайце над іх эстэтычнай вартасцю:

Сёння заўважыў: Бяроза, што ў шыбіне прахла, Выпусціла лісцікі, Як кіпцікі, За жыццё ўхапілася прагна (У.Карызна); Ахвота панскага жыцця, Ды ўсе не могуць быць панамі. Шукаем золата, смяцця Не бачым нават пад нагамі; Самотных вершаў не пісаць, Нібыта ад сябе ўцякаць, Нібыта пальцы адсякаць; Ганяе вецер, быццам прывіды, газеты, За імі мухі злосна чорныя гудуць (В.Шніп); Машыны баяцца грымотаў. Такія яны дзівакі. Стаяць ля пад’ездаў і мокнуць, То зноў заскуголяць, то змоўкнуць, Як кінутыя шчанюкі; Тут ранейшае цяжка пазнаць, Бо травой аплецены рэйкі, У вагонаў павыраслі стрэхі — Як бяспамяцтва нашага знак (А.Бадак); Найцяжэйшы шлях кароткі: Слепата бярэ за глотку, Думкі сумныя варушыць, А гады дажджом цярушаць. Найдарожшы пот праліты... Золата і аксаміты З ім не могуць параўнацца: Пот праліты — гэта праца (А.Кавалюк); Смугі хусцінку сонца адхіляе, Глядзіць ласкава, быццам прамаўляе, Што ты шапнуў на ўскрайку лета мне; Яшчэ лагодна выцвілы блакіт. Пашорхваюць акацыі струкі. Дзень кожны гук на павуцінку ніжа (Н.Мацяш).

Картка № 20

А. Прачытайце. Назавіце лексічныя сродкі выразнасці, акрэсліце іх ролю ў мастацкім кантэксте.

А ён, Вялес, смяецца — Свайго і мы дажджом! І на зямельку льецца Дажджом ужо, дажджом... (Я.Сіпакоў); Няма гармоніі, дый годзе: да чысціні

ўсё ліпне бруд. А Гулівера часта водзіць за нос духоўны ліліпут; Ля вернасці снуецца здрада, пад маскай – чорная мана. Таму цьмянее часта радасць і прыпазняецца вясна (В.Жуковіч); У цэнтры кампаніі шумнай – красуня-гарэза адна. І з мінай глыбакадумнай ка мне наплывае яна (В.Жуковіч); Жывое рэха чаруе слова, Яму сунічна і верасова...; Адны, вунь – За пахлёбку пасварыліся, Маўчаць, сычы! Другія жыць убога прымірыліся, Скарынічы... (А.Пісарык);

– За смерць! – загудзела наўкола. – За смерць! – заскакала наўпрост. Крычалі Сярдун, Згубікола І Зноўзадзярыўгорухвост (Я.Сіпакоў); І змрок, і ноч, зара і ранне – Пазнаў жыцця я спелы смак. Ды ўсё ж мяне гнятуць пытанні: Чаму? Чаго? Навошта? Як? (П.Панчанка)

Б. Прачытайце. Знайдзіце лексічныя сродкі выразнасці ў паэтычным радку М.Танка.

Лягчэй у небе нат Злавіць рукою птушку, Слана правесці праз Іголачнае вушка, Вярнуць разліў ракі ў яе былое лона – Як выпрастаць спіну, Сагнутую ў паклонах; Колькі ў небе мадонн... З грудзьмі, набраклымі жніўнымі песнямі, З рукамі, загарэлымі ад абдымкаў з сонцам, З косамі, расчэсанымі ветрам; Ну і сцёбае сваіх коней [Ілля-прарок] Дажджом-дратаванкай, Ну і паласуе папругай-маланкай, Ну і лупіць іх шляёй-вясёлкай; Ляжаць пакошаныя травы, Не травы –казачныя сны, Не сны, а шolahі дубравы, Вясёлкі, галасы вясны; У беларускую восень Нат і верабей багацее, Лес на грыбы не скупіцца, Пуні хмялеюць ад сена, Мёдам вуллі набракаюць. Сцежкі гараць ад лістоты, Скрыпкі грымяць на вяселлях; Вось шэлест ветру прабег над пракосамі, Недзе камар ціха струны наладжвае, звон падала свой пчала, Пралятаючы, Ёй адказала аўсянка сварлівая, Хрушч у літаўры шарахнуў мядзяныя, Чмель загудзеў, чмелянят аклікаючы...; Не было суладдзя ў песнях, Покуль бусел рэй не ўзяў, Покуль сонца – бубен весні – З клёкатам не прыпадняў; Паэзія – гэта адвечная цяга Вяршынь да нябёс, А траваў і дрэваў – Да сонца. Паэзія – гэта вясёлкавы мост Ад сэрца людскога да мары. Паэзія – дружба зярна і зямлі, Агню і крыві Прабуджэнне...; Рассыпаюць хмары з сініх хустак Дажджоў сцюдзёную жарству; Вечарэе. Дзень даўно павесіў На сасне касу зары.

Тэксты для стылістычных аналізаў

3 прамовы Мялешкі (урывак)

Коли ж тебе паничик приедеть, частуй же его достатком, да еще и жонку свою подле его посади. А он сидит, як бес надувшись, морокуеть, шапкою, дей, перекиривляет и з жонкою нашептывает, дей и в долонку сробеть. Да коли ж бы гетакого чорта кулаком в морду, или по лицом, по хрибте, так што бы король, его милость, не слыхал! Нехай бы морды такой поганой не надымал.

Помню я короля Гэнрика, который з заморской, немецкой, стороны, был, да зрозумел, што мы ему не много давали шебунковати, а немцы его не велми перекриковали, так он, познавши, што то не штука, да и сам никому не оказавшись проч поехал. Аж в свою сторону, аж за море скинул.

Кажучи правду, не так виноват король, як тые радные баламуты, што при ним сидят да крутят. Много тутako таких ест, што хоть наша костка, однак собачим мясом обросла и воняет! Тые, што нас деруть, губять радные! А за их баламутнями нашинец выживитися не может, Речи Посполитую губят! Волянъ з Подлясем пропал нам! Знаю, нам приступило, што ходим как подъваренные, бо ся их боимо, правды не мовимо, еще з подхлебными языками потакаемо. А коли б такого беса кулаком в морду! Забыв бы другы мутити...

И то на свете дурнина – годинники! Мне притрафилосе на тандете в Киеве купити. Дали есмо за его три копы грошей, а як есмо послали до Вилни на направу, ажно на пятую копу крутить злодей заморщик! Добро то наш годинник – петух, што нехыбне о полночи кукаракуеть.

И то велми страшная шкода – гологуздые кури ховати, их достатком варити и инные пташки смажити. Торты тые цинамоном, микгдалами цукровати. А за моей памяти присмаков тых не бывало. Добрая была гуска з грибъками, качка з перчиком, печонка з цыбулею или чосныком. А коли на перепышные достатки – каша рижовая з шафраном. Вина венгерского не заживали перед тым. Малмазию скромно пивали, медок и горилочку дубали, але гроши под достатком мевали. Мури сильные муровали и войну славную крепко и лучшей держали как тепер...

СТАТУТ

ТАВАРЫІСТВА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

Нацыянальная мова – неацэнны духоўны скарб, які живою повяззю яднае пакаленні і навекі назапашваецца і адлюстроўваецца ва ўдзячнай памяці, свядомасці і нацыянальнай годнасці нашчадкаў. Страта нацыянальнай мовы народам ідзе поруч з заняпадам нацыянальнай культуры і вядзе за сабой паступовае знікненне народа як самабытнай этнасупольнасці.

Узровень развіцця нацыянальнай мовы і яе становішча ў грамадстве сведчыць аб агульным стане яго культуры, дэмакратычных традыцый і народаўладдзя – таго, што складае найважнейшы змест перабудовы, якая ажыццяўляецца ў краіне.

Аднаўленне ў грамадстве стаўлення да роднай мовы як бацькаўскага дару і матчынай святыні, як да незаменнай, аднойчы і наvekі падараванай жыццём, з’яўляецца найвышэйшай мэтай стварэння і сэнсам існавання Таварыства беларускай мовы.

Мінск, 1989 г

ВІНЦЭСЬ КАРАТЫНСКІ

ГУТАРКА СТАРОГА ДЗЕДА (урывак)

Эй, скажыце, добры людзі,
Што ўжо на свеце будзе,
Ці то так судзіў бог з намі
Гінуць век пад маскалямі?
Як пачалі ваяваці,
Магазіны сталі браці.
У абоз вязці ўсё збожжа,
А народ – хоць гінь, нябожа.
І, сабраўшы ўсё із хаты,
Сталі браці ў салдаты,
Кідай жонку, дзеткі ў дому,
Едзь у калодцы, да прыёму.
Там лоб голяць і муштруюць,
Б’юць, і ломяць, і катуюць,
Глодзяць, глумяць, як скаціну
На зарэз без дай прычыны.
А як войска непатрэба,
Дык салдат шукай сам хлеба!

Шле дамоў, хаця не знае,
Ці каторы дом свой мае.
Толькі кажуць: не хавайся,
Зараз на прыказ стаўляйся.
Несці боты, стрыцца, брыцца,
Хоць не маеш чам пражыцца.
Людзі лепш даўней тыт жылі,
І другіх дабру вучылі,
А чужы, чаго не знае,
Той на ліха навучае.
Дзе жандар званкамі звягне
То ўсіх у вастрогі цягне,
Ці ўбогі, ці багаты –
Ад работы цягнуць з хаты.
Усе чыноўнікі збыткуюць,
Абдзіраюць і катуюць,
Глумяць, крыўдзяць, разбіваюць,
Жаліцца не пазваляюць.

ВІНЦЭНТ ДУНІН-МАРЦІНКЕВІЧ

ГАПОН (урывак)

Шум, крык, гоман у карчме,
Кіпіць сельская дружина,
Піва, мёд, гарэлку п’е,
Ажны курыцца чупрына.

Аж юкнула Кацярынка,
Так задаў ёй кулаком,
“Хадзі, мая ты малінка!” –
Дый затупаў хадаром.

Гаспадары за сталом

“Ананя, рэж вясёлы!”

Громка гутарку вядуць,
А ляндарка з лендаром
Мёд, гарэлку раздаюць.

Крычыць громка наш Гапон
Дый, сабраўшы ў світцы полы,
Мэрам хохлік! Мэрам ён!..

Хлопцы, дзеўкі, маладзіцы
Ля парога гаманяць,
А старыя чараўніцы
Цішком ля печы сядзяць.

То ўпрысядкі выкідаець,
Ажны стогнець пад ім пол,
То галубца падбіваець,
Ажны трасецца хахол.

Ананя на скрыпцы іграець
“Лявоніху”, то “бычка”,
гапон жару паддаваець:
“Зыграй, крычыць, “казачка”!

“Ах, ух! Давай жару,
Давай болі, давай пару!” –
Крычыць Гапон дый гуляець,
Пад скрыпачку падпяваець.

С. ЗАКОННІКАЎ

ТРЫ АБЛІЧЧЫ

Калі вочы мае праясніла заранка
І жыцця расхінуўся абрус,
Над калыскай спявалі тады калыханку –
Маці,
каліна
ды Беларусь.

Недзе зараз у сцішанай хаце
Пра мяне журбоціцца маці.
Засыпае маю пуцявіну
Белым цветам надзей каліна.

І куды б не пайшоў – застаюся
Пад бусліным крылом Беларусі.

І трылогі абрынецца груз...
Тры абліччы...
Ім вечна за нас хвалявацца...
Маці,
каліна
ды Беларусь.

Дыпламатычная недатыкальнасць, адна з ільгот, якія прадастаўляюцца дыпламатычнаму прадстаўніцтву і яго персаналу на тэрыторыі краіны знаходжання. Існуе недатыкальнасць дыпламатычнага прадстаўніцтва (памяшканняў, будынка і зямельнага ўчастка вакол яго).

Улады дзяржавы знаходжання не могуць зайсці на яго тэрыторыю без згоды кіраўніка прадстаўніцтва. Дзяржава знаходжання павінна прымаць усе меры для абароны ад уварвання і нанясення шкоды прадстаўніцтву. Недатыкальнасць пашыраецца на архівы, дакументы, афіцыйную карэспандэнцыю, дыпламатычную пошту і дыпламатычнага кур'ера. Ён не можа быць арыштаваны ці затрыманы. Асабістая недатыкальнасць прадастаўляецца кіраўніку прадстаўніцтва, персаналу дыпламатычнага прадстаўніцтва і членам іх сем'яў. Яны не падлягаюць арышту або затрыманню. Недатыкальнымі з'яўляюцца прыватная рэзідэнцыя, памяшканні, дзе жывуць дыпламаты разам з сем'ямі, іх карэспандэнцыя, паперы, маёмасць. Забараняецца вобыск і іншыя прымусовыя дзеянні. Дыпламатычная недатыкальнасць замацавана ў міжнародным дагаворы (Венская канвенцыя аб дыпламатычных зносінах 1961) і нацыянальным заканадаўстве.

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь

**АБ УДАКЛАДНЕННІ І ЧАСТКОВЫХ ЗМЕНАХ
ІСНУЮЧАГА БЕЛАРУСКАГА ПРАВАПІСУ
ПАСТАНОВА САВЕТА МІНІСТРАЎ БССР АД 11 МАЯ 1957 ГОДА**

Існуючы беларускі правапіс у сваёй аснове правільна адлюстроўвае асаблівасці і заканамернасці беларускай мовы. Яго засвоілі шырокія колы грамадскасці, замацавалі шматлікія выданні кніг і школьных дапаможнікаў. Таму якіх-небудзь грунтоўных падстаў для карэнных рэформ беларускага правапісу няма. Аднак асобныя правілы арфаграфіі з'яўляюцца недасканалымі і таму не могуць служыць цвёрдым крытэрыем для адзінага і паслядоўнага напісання. У сувязі з гэтым узнік арфаграфічны разнабой у друку, з'явілася дваякае напісанне ў пісьмовай практыцы і школьных падручніках. Усё гэта адмоўна адбіваецца на авалоданні роднай мовай ў школе, не садзейнічае павышэнню культуры пісьма.

У мэтах паляпшэння існуючага беларускага правапісу і ў частковую змену пастанова СНК БССР ад 26 жніўня 1933 года № 1312 (З.З. БССР 1933 г. № 33, арт. 230; № 51, арт. 335) Савет Міністраў Беларускай ССР п а с т а н а ў л я е:

1. Зацвердзіць “праект удакладненняў і частковых змен беларускага правапісу”, падрыхтаваны Інстытутам мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР (дадаецца).
2. Даручыць Акадэміі навук БССР скласці да 1 верасня 1957 года поўны звод правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі, у якім прадугледзець больш дробныя неабходныя ўдакладненні асобных правіл правапісу.
3. Увесці ў дзеянне новы звод правіл беларускага правапісу з 1 студзеня 1958 года.

4. У школах і вышэйшых навучальных установах рэспублікі новы звод правіл беларускага правапісу ўвесці з 1 верасня 1958 года.
5. Даручыць Міністэрству асветы БССР распрацаваць адпаведную інструкцыю аб парадку ўвядзення ў школьную практыку новых правіл беларускай арфаграфіі.

**Старшыня Савета Міністраў Беларускай
ССР М.Аўхімовіч**

*Намеснік кіраўніка спраў Савета Міністраў Беларускай ССР М.Жук
г.Мінск*

Я. ЛЁСІК

...Мова – гэта душа чалавека, краса і аздоба. Мова, як чалавек, павінна шанавацца, паважацца і прыбірацца з кожным разам у лепшыя, багацейшыя і зграбнейшыя ўбранні. Кожнае адметнае слова, кожны асабісты выраз нашых беларускіх гаворак мы павінны з пашанай страчаць і з вялікай любасцю, як надзвычайную вартасць, далучаць у агульную скарбніцу нашай літаратурнай мовы, а не хавацца за паветалізм, не цурацца і не казаць неабачана, што ў нас гэтак не кажуць. Калі, скажам для прыкладу, у адным месцы кажуць *яха*, а ў другім *рэха*, калі адзін кажа *маланка*, а другі *бліскавіца*, *марыць* і *летуцець* – дык і хвала яму, абыйшоўся нашым роднае, беларускае. Наша мова так багатая, пекная і гучная, што часам, дапраўды, не ведаеш, якое слова, які выраз лепей ужыць – ажно вочы разбягаюцца. Ужо адно наша кароткае і доўгае – у чаго варта, ёсць чаму пазайздросціць. А гэтыя кароткія і доўгія канчужкі ў словах *ідзе* – *ідзець*, *спявае* – *пяець* – гэта цэлы скарб для нашых пісьменнікаў і паэтаў! Усё гэта разам злучанае, разумна і датэмна ўжывае, дадае багата, красы, гучнай ёмкасці і далікатства ў літаратуру і людскую размову. А парт гэтага, мова так узгадаваная, усімі гаворкамі выпешчаная, робіцца здатнай, сардэчнай, усім любай і лёгка зразумелай кожнаму, хто хоць крошку падвучыцца (ЛЁСІК 1994,193)...

ПАЎДНЁВА-ЗАХОДНІ ДЫАЛЕКТ

Раней ля выпячкі хлеба была дзяжа, зробленая з дубовых клёпак, каб закваска дзяржалася. Дзяжа накрывалася дзеравянай крышкай. На цэлы тыдзень булачку цеста пакідалі ў дзяжы на закваску й заўсёгда ўлівалі кружку вады, каб дзяжа не разасхлася. Каб лепш укіс хлеб, дзяжу ставілі ля печы або на печы. Рашчынялі вечарам хлеп на цёплай вадзе с аржаной мукі. Усю ноч кіс гэты хлеп, а раніцай мясілі яго. Ля хлеба была сьпіціяльная дзяравая лапата, яе нідзе не ўпатраблялі. Лапата была з доўгаю ручкаю. А калі выгаравала ў печы, вымяталі чысьцянька печ, патсыцілалі на лапату дубовы ліст або айр і саджалі хлеп на чарэнь. Дубовы ліст і айр патсыцілалі ля таго, кам пахла скарынка. Яшчэ ля запаху кідалі кмен, чарнушку. Чарнушку сеялі сьпіціяльна ў агародах ля хлеба. Як укіняш у хлеб чарнушку, дак пахня і быў вельмі ўкусны хлеп. Хлеп пячы трэба было ўмець. У адных удаваўся хлеп, а ў другіх не. Той гаспадыні, у якой ні ўдаваўся хлеп, было вельмі пазорна.

(в. Гарадок Уздзенскага р-на Мінскай вобл.)

З ГІСТОРЫІ ВЕРШАВАННЯ: АД ВЕРША МЕТРЫЧНАГА ДА ТАНІЧНАГА

Выдзяленне паэзіі як віду літаратуры з старажытнага сінкрэтычнага мастацтва. Музычна-моўныя формы вершавання, у аснове рытмічнай сувымернасці якіх —колькасць часу, неабходная для вымаўлення першаснай рытмічнай адзінкі — склада. Метрычная (антычная) сістэма вершавання, яе сутнасць, асноўныя памеры (гекзаметр, пентаметр), уплыў на пазнейшыя еўрапейскія верш і вершазнаўства. Беларускі народны верш, яго рытм, сувязь з мелодыяй, напевам. Узнікненне сілабічнага верша ў беларускай і рускай паэзіі, яго сутнасць і гісторыя бытавання. Рэформа Традзякоўскага—Ламаносава. Станаўленне ў XIX ст. беларускай сілаба-тонікі.

ЛІТАРАТУРНЫ ТАНІЧНЫ ВЕРШ. Узнікненне і бытаванне літаратурнага танічнага верша ў беларускай і рускай паэзіі. Віды танічнага верша: акцэнтна-складовы (у тым ліку кальцоўскага тыпу і каламыйкавы), дольнік, тактавік, акцэнтны (чыста танічны). Верш Маякоўскага як своеасаблівы від літаратурнага танічнага верша. Месца літаратурнага танічнага верша ў сучаснай беларускай паэзіі.

СВАБОДНЫ ВЕРШ (ВЕРЛІБР). Вызначэнне свабоднага верша, яго рытмастваральныя кампаненты. Узнікненне і бытаванне свабоднага верша ў еўрапейскай і беларускай паэзіі. Працэс, што прывёў да ўзнікнення верлібра: рытмічнае разняволенне верша, пакарэнне інтанацыяй, што абумоўлена канкрэтным зместам твора, метрычных і, урэшце, рытмічных яго межаў, узмацненне аналітычнай, пазнавальнай ролі мастацкага вобраза, яго сэнсавай ёмістасці. Свабодны верш як форма вершавання, арганізаваная інтанацыйна, у якой, побач з рытмічным разняволеннем радка, узрастае канцэнтрацыя вобразнага мыслення (вобразнасць умоўна-асацыятыўная). Абмежаванне ў верлібры рытмічнай свабоды трыма межамі: ідэйна-тэматычнай, вобразнай і інтанацыйнай.

В.Рагойша

Краіна талентаў

Уся наша краіна была гераіняю гэтага свята. Панавала яно ў цэнтры сталіцы, дзе разгарнулася заключная імпрэза II Усебеларускага фестывалю народнага мастацтва “Беларусь – мая песня”. Ладзіўся ён пад патранажам Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь пры падтрымцы шэрагу міністэрстваў і ведамстваў.

Агледзіны аматарскай творчасці, якія працягваліся два гады і прысвечаліся сёлетняму юбілею Вялікай Перамогі, аб’ядналі самыя шырокія колы грамадства. І вось – яскравы фінал: лепшыя з лепшых удзельнікаў сустрэліся ў сталіцы. Прадстаўлялі яны ўсе рэгіёны краіны і ці не ўсе віды і жанры мастацкай творчасці: ад аўтэнтчных спеваў да акадэмічнага вакалу,

ад спрадвек традыцыйных промыслаў да тэатра моды, ад самабытнай харэаграфіі да цырка і шоу-балета...

У Малой зале Палаца Рэспублікі прайшла ўрачыстая цырымонія ганаравання самых адметных талентаў з народа. На Кастрычніцкай плошчы выступілі лепшыя самадзейныя калектывы. А гала-канцэрт у Вялікай зале Палаца сабраў маляўнічае суквецце новых пераможцаў фестывалю “Беларусь – мая песня”. І марнаю была б спроба кагосьці тут вылучыць, назваць, пералічыць, бо лаўрэатаў – амаль паўтары сотні, дыпламантаў – каля 130-ці.

Фестываль, на эмблеме якога – стылізаваная выява птушак у імклівым палёце, гуртуе пад сваім крылом гарэзліваю дзятву ды жвавых бабулек, віртуозаў-музыкаў ды адмыслоўцаў народных рамёстваў, захавальнікаў шляхетнага беларускага танца ды аматараў сакавітых жартаў... У гармоніі такіх святаў адчуваеш мудрасць доўгажыхароў і стваральную энергію новай генерацыі. Пераемнасць пакаленняў, праз якую раскрывае сваю прыгожую багатую душу наша старажытная і маладая Беларусь, шчырая і таленавітая.

АД НАЦЫЯНАЛЬнай СМЕРЦІ РАТУЕ ВЕРНАСЦЬ РОДНАМУ СЛОВУ

Што дае знаёмства з гісторыяй і культурай іншых славянскіх краін? Вельмі многа! Хіба, напрыклад, не цікавы для нас гістарычны вопыт Балгарыі? Амаль пяцьсот гадоў над гэтым таленавітым жыццёстойкім народам панавалі чужынцы-заваяўнікі. Што ўратавала Балгарыю, балгарскі народ як этнас ад канчатковай гібелі, ад смерці? Слова! Роднае балгарскае слова! Слова ярма не прыняло! Слова жывіла дух. Будзіла сілы. Слова вуснае – у паданнях і легендах, у казках і прыказках, у непаўторных і несмяротных народных песнях, і слова пісанае – у тых тысячах рукапісных фаліянтаў, што ствараліся і захоўваліся ў манастырах і цэрквах! Вуснамі вялікіх балгарскіх асветнікаў – а яны былі пераважна і святарамі – сцвярджалася: усе мовы на зямлі роўныя ад Бога, ад прыроды, і кожную з іх трэба берагчы! Роднае слова гучала ў балгарскіх цэрквах усе пяцьсот гадоў няволі! А што ўратавала ад асіміляцыі, ад нацыянальнай смерці колькасць немнагалікі славянскі народ, які каля тысячы гадоў знаходзіўся пад уладай чужынцаў? І зноў жа Слова! Гэта ж можна сказаць і пра славакаў, і пра чэхаў, і пра сербаў, і пра многія іншыя народы. Вось толькі адзін з урокаў, якія дае нам знаёмства і культурнае супрацоўніцтва з братнімі славянскімі народамі.

Свята ў гонар Слова, якое пачало праводзіцца ў нашай краіне, несумненна, дасць багаты плён. Яно дапаможа ўскалыхнуць патрыятычныя пачуцці людзей, абудзіць жывую цікавасць да сваёй гісторыі, да каранёў і вытокаў духоўнасці свайго народа, да тых глыбокіх нацыянальных традыцый і звычаяў, якія, на вялікі жаль, заняйдзаны і адраджаны – наш супольны святы абавязак. У гэтым сэнсе мы, беларусы, страцілі надзвычай шмат, хаця і шмат са сваёй духоўнай культуры страцілі і этнічныя групы, якія здаўна жывуць на Беларусі. Віны беларускага народа ў гэтым няма – трацілі разам. Трацілі не толькі мову, традыцыі, звычаі, скарбы мастацтва, сацыяльнага і

гаспадарчага вопыту, багацці душы і памяці народнай, – трацілі пад прэсам нялюдскай бюракратычнай сістэмы і самае каштоўнае, што ёсць у людзей: пачуццё братняй еднасці, братняй узаемапавагі і братняй любові.

Н. Гілевіч

Праз адбеленыя палотны вечаровага Менска праступалі парызскія настальгічныя контуры, і я шкадаваў, што ў Парыжы – гэтым мастацкім Ерусаліме – ніколі не былі паэты, якія, маючы талент усясветны, усё ж павінны былі там пабываць. Сярод іх – і Янка Купала. Магчыма, я памыляюся, кажучы: мусілі, магчыма, шкадаванне маё зусім няпэўнае. Аднак жа пэўна тое, што вынікла яно з мінорнай загадкавай ноты Міхася Стральцова, якая невыпадкова пачулася мне ва ўзвышанскім Менску: “...ты вось ніколі не быў ні на Міжземным моры, ні ў Парыжы...”

Я сяду на вадэвільную конку і ехаў з Пляца Волі да Брэсцкага вакзала, шчодро залітага злёным брызентавым дажджом; ехаў, каб толькі ехаць, бо ніякага пільнага клопату ў мяне не было, бо, нягледзячы на змярканне, душу цешыла ранішня лёгкасць.

Самы лепшы адпачынак – ехаць у дождж на концы, і я цудоўна адпачываў, зазіраючы ў фіялетавае калюгі, у якія траплялі і не танулі квадратналобыя ліхтары Бабруйскай вуліцы.

Я не шкадаваў, не ўздыхаў і не плакаў.

Я прамінаў Бабруйскую вуліцу, ехаў па Маскоўскай, і Брэсцкі вакзал сустрэкаў мяне кадзільным дымам.

Брэсцкі вакзал выносіў у Еўропу, нібы на могілкі, чыгунныя труны з дубовымі хмарамі і льняным даляглядам...

Л.Дранько-Майсюк. “Стомленасць Парыжам”

У нетрах пушчанскіх...

Ад атрада інсургентаў засталася толькі пяцёра. Адзін цяжка паранены.

Жандары не ведалі таго, іначай даўно б рушылі прачэсваць гэтую частку пушчы, не баючыся адчайнага адпору.

Пачыналіся кастрычніцкія ночы. Зоры падымаліся вышэй, а яшчэ злёная трава серабрылася, нібыта пушчу таксама кранула ранняя сівізна.

Вінцэсь Дарбут нядаўна заўважыў, якія ў яго сівыя скроні, – калі галіўся, гледзячыся ў лязо сваёй шаблі.

Кожны рух адзываўся болем. І зусім неабавязкова было галіцца ў гэтай зарослай вольхай лагчавіне, ведаючы, што вакол – аблога і для яго, параненага, гэты адхон, хутчэй за ўсё, станецца берагам Леты. Кожная хмарка магла ператварыцца ў човен Харона – па ягоную душу.

Але ён заўсёды вучыў сваіх людзей захоўваць годнасць – да канца. Ворагам не ўдасца ператварыць яго ў скрываўленага, бруднага зверу, у якога застаўся адзіны інстынкт – самазахавання ці адзінае жаданне – скончыць пакуты.

Але трэба было прымаць рашэнне. Калі яны застануцца тут надалей – канец адзін: смерць. Затрымка – з-за яго.

І ён не мог нават прасіць, каб яго тут пакінулі, бо колісь сам настойваў на непарушным прынцыпе: таварышаў не кідаць нават мёртвымі.

Тры гады гэта рабіла іх атрад адным пагрозным клінком. Цяпер мусіла загубіць усіх.

А Пані ў белым усё не схілялася над ім з апошнім пацалункам. Калісьці ён не скардзіўся на няўвагу паняў і паненак. Што ж яна так марудзіць? Вінцэсь ніколі не думаў, што калісьці будзе наракаць на трываласць уласнага цела. Ён пераплываў Дняпро – і адразу вяртаўся назад. І смяўся, выйшаўшы на бераг, быццам малады вадзянік. Халодныя струмені сцякалі па яго целе, як месячнае святло, і самая прыўкрасная ў свеце жанчына сціскала свае тонкія пальцы, каб мужчына не заўважыў, што яны дрыжаць – ад боязі за яго, і незалежна гаварыла: “Што вы так доўга? Я ўжо стамілася чакаць”.

Л.

Рублеўская

Вызначыць стыль, падстыль і жанр, назваць адметныя рысы тэксту

Друкар замацоўвае набор на варштаце ў драўляную раму, каб радкі не выехалі і не рассыпаліся. Тады бярэ спецыяльны маленькі мяшчок, і ўраз выпуклыя літары набору пакрыліся тонкім чарнюткім вільготным слоём фарбы. Цяпер застаецца пакласці аркуш паперы і падсунуць пад прэс. Друкар пакручвае ручку вората, і паверхня прэса, апускаючыся, раўняе прыціскае паперу да літар набору. Змазаная фарбаю, яны даюць адбітак. Трэба толькі акуратна пасля прыпадняць, каб не размазаць, аркуш.

Такіх адбіткаў з аднае рамы набору трэба зрабіць гэтулькі, колькі мяркуецца выдаць паасобнікаў – экзэмпляраў кнігі.

Скажам, неабходна надрукаваць 500 экзэмпляраў. Значыць, 500 разоў трэба накладваць паперу, 500 разоў трэба круціць врат прэса, 500 разоў яго адкручваць, 500 разоў акуратна здымаць з набору аркушы і развешваць іх сушыць.

Пасля ў раму закладваюць другія старонкі набору. І зноў тая ж колькасць адбіткаў. І так усю кнігу. Прытым старонкі ў раме трэба было размяшчаць так, каб аддрукаваны з двух бакоў аркуш утвараў пры складванні ў кнігу патрэбную паслядоўнасць старонак, каб не здарылася, што пасля першай старонкі ідзе, скажам, трэцяя бо што на другім баку яна раптам перавярнулася. Вось чаму і зазначалася ў кнізе, што яна “выложена і выціснена працею і великою пильностию доктора Франциска Скорины с Полоцка”. Бо пільнасць тут сапраўды патрабавалася высокая...

Адной з асноўных якасцей звязнай вуснай мовы з’яўляецца яе інтанацыйная выразнасць. І н т а н а ц ы я – сродак выражэння сінтаксічных значэнняў і эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай маўлення. У сучаснай школьнай праграме навучанню інтацыі адводзіцца значна менш часу, чым другім аспектам мовы. Навучанне правільнаму інтанаванню сказаў звязана з пэўнымі цяжкасцямі: складанасцю інтанацыі як гукавой з’явы (для правільнага інтанавання вучні павінны валодаць асноўнымі

характарыстыкамі інтанацыі), адсутнасцю фундаментальных навуковых, а адсюль і метадычных даследаванняў па інтанацыі беларускай мовы.

Навучанне інтанацыі павінна быць максімальна набліжана да жывой мовы. у аснове навучання інтанацыі павінен ляжаць усвядомлена-практычны падыход, які забяспечвае тонкае і разумнае спалучэнне сінтэтычнага імітавання і аналітычнага ўсведамлення. Настаўнік паступова падводзіць вучняў да разумення ў агульным плане таго, што ўяўляе сабой інтанацыя, якія яе функцыі пры фарміраванні выказвання. Найбольш эфектыўнымі метадычнымі прыёмамі, з дапамогай якіх фарміраванне інтанацыйных навыкаў праходзіць паслядоўна і трывала, трэба лічыць перайманне ўзору вымаўлення, інтанацыйную характарыстыку сказаў, выразнае чытанне, гукавое выражэнне знакаў прыпынку.

Пры навучанні інтанацыі трэба часцей прымяняць слыхавую і зрокавую нагляднасць. Звычайна настаўнікі абапіраюцца толькі на слых, акустычны эфект, мала выкарыстоўваюць графічны паказ інтанацыі. Пры гэтым парушаюцца законы ўспрымання. Інфармацыя паступае да вучняў толькі па аднаму каналу, страчваецца магчымасць у дадатковым кантролі. Абапірацца толькі на адзін з аналізатараў у навучанні нельга, таму што сучасная псіхалогія ўстанавіла, што важнай з’яўляецца менавіта сістэма аналізатараў: пры спалучэнні слыхавога і зрокавага (графічнага) вобразаў устанаўліваецца адваротная сувязь, якая і прыводзіць да найбольш эфектыўнага засваення матэрыялу.

Муха

Літоўская **musė** кудзівая, як аса, але ёй мусіць усё даравацца, бо яна musų (наша).

Сербская **мува** да ўсіх праяўляе ўвагу, з усімі імкнецца знайсці супольную мову, але адсюль сустракае адмову.

Беларуская **муха** прымхлівая: яна пільнуецца сваіх Сёмухаў і сваіх Дзесятухаў, дзе можна ўволю павесяліцца, – пабыць “пад мухай”.

Украінская **муха** кумекае, як бы ёй дзе змахляваць, але, махлюючы, апрача гешэфту, атрымлівае аплявуху.

Руская **муха** “зуха”: яна мае “ухараўскія” ўхваткі, нібыта яна сама вынайшла прымаўку: “Адным махам сем мух забіяхам” і сама ж намерваецца яе спраўдзіць.

Чэшская **moucha** гаспадыня ў хаце: яе хапае, каб пасмактаць і малако, і мёд, і муку.

Латышская **m u š a** – мошка, але ў гэтай мошкі душа музы.

Алесь Разанаў

Вые за акном вецер. А ў хаце цёпла, а ў хаце ўтульна. Старэнькі дынамік на сцяне іграе сумную-сумную мелодыю. На палку перад печкай ляжыць **Васіль**. Роўны, выцягнуты, рукі сашчэплены на грудзях. У руках насовачка. Уваходзіць **Ганна** з вядром. Доўга і спалохана глядзіць.

Ганна (ціха). Васіль, а Васіль...

Цішыня

(Выпусціла вядро з рук, загаласіла). А мой жа ты Васі-ілька! А нашто ж я цябе аднаго пакі-і-інула? А табе ж, можа, што-небудзь трэ-ба было, а можа ж, я б табе чым дапамагла-а-а... Анічога ж ты мне не сказаў, не развіта-а-аўся...

Васіль (нечакана расплюшчыў вочы, павярнуў галаву). Ты што, ашалела?

Ганна (спалохана). Ай!

Васіль. Чаго скуголіш?

Ганна (цяжка дыхаючы). Каб ты праваліўся! Чаго ляжыш, як чурбан?! Я думала, што ты ўжо гатоў... І рукі сашчапіў!

Васіль. Трэніроўку рабіў. Прымерваўся, як буду ляжаць на покуці...

Ганна. Ну і як?

Васіль. Паскудства... Асабліва калі галосіць... Адным словам, калі што якое, каб каля мяне ніхто не скавытаў... І ты таксама.

Ганна. От гэта ўжо ў цябе не спытаем... Як захочам...

Васіль. Устану з труны і выганю ўсіх к чортавай матары... Ціха пражыў – ціха і на Сонца пайду. Прыспічыць – бяжы ў хлеў, і над казою паплач, а ля мяне каб моўчкі. Без слёз і без слоў. А то яшчэ Гастрит жалобную прамову засабачыць...

А. Дудараў. “Вечар”

Хто з нас не памятае бабуліных апавяданняў-казак аб цудадзейных магчымасцях хітрага дамавіка? Хто з нас не захапляўся ім і адначасова не палохаўся яго ўчынкаў, яго бязлітасных і жорсткіх пакаранняў, яго ўмелых і рашучых дзеянняў. Ён мог пакараць людзей толькі за тое, што яны нешта, не падумаўшы, не гэтак зрабілі і адхіліліся ад устаноўленых канонаў патрыярхальнага жыцця...

У старажытных беларусаў ён быў падобны на невялічкага і смяшлівага чалавечка, які ў пэўных выпадках мог быць злым і сярдзітым. З-за свайго смяшлівага характару, калі толькі добра сцямнее, яны б’юць у сцяну, стукаюць па лесвіцах, ляскаюць дзвярыма, кідаюць у рэдкіх пракожных камяні і лісты, сцягваюць з сонных коўдру, тушаць агонь, здольны перакуліць у гаспадыні вядро з толькі што выдаеным малаком, а пасля ўсяго гэтага здалёк да іх даносіцца злы і непрыемны смех. Нярэдка дамавік блытае ў коней грывы, а ў людзей ускудлячвае валасы, ды так моцна, што потым ніяк грэбнем не расчэшаш...

Паводле шырокавядомага рускага павер’я, дамавік страшэнна лютуе 30 сакавіка. Тады ён нікога не пазнае, бо раз’юшыўся. Людзі баяцца ноччу нават падыходзіць да вокнаў, а жывёлу і дамашнюю птушку закрываюць яшчэ да надыходу цемры. Ох, і вырабляе дамавік у гэтую ноч! Але як толькі праспяваюць пеўні трэці раз, адразу ж наступае цішыня, бо “гаспадар” вельмі баіцца пеўня. Раніцай сяляне пачынаюць глядзець, што нарабіў іх ахоўнік.

А.М.Ненадавец. Святло таямнічага вогнішча

Асенняя шчымлівая дарога,
І ты – неспадзяванкай незямной.
Я пра цябе не ведаю нічога...
Пабудзь са мной.

Пабудзь са мной...
Не я шапчу, а лісце,
Што шаргаціць у сутані лясной.
Было вясёлым і яно калісьці...
Пабудзь са мной.

Якая далеч мгліцца за плячамі,
Якая высь над першай сівізной!
А мы ніколі гэтак не маўчалі...
Пабудзь са мной.

Нішто мяне не ўсцешыць
і не здзівіць,
Ты будзеш самай лепшай навіной.
Вачэй тваіх адтайваюць ільдзінкі...
Пабудзь са мной.

Чым станем потым мы ў вялікім свеце:
Зямлэй,
Травой
Ці зоркаю скразной?
Прамень надзеі не згасае,
свеціць...

Пабудзь са мной,
Пабудзь са мной...

С.Законнікаў

Іван Пташнікаў “Май шумеў навальніцамі” (урывак з апавядання “Бура ўзнялася з начы”)

Май шумеў навальніцамі. Яны пачыналіся надвячоркам ужо другі тыдзень.

Хмары толькі і вартуюць сонца, каб не даць яму паволі астыць у вячэрняй далёкай смуге; адразу ж, як толькі яно схінецца на захад, – адтуль, з лагоў, устаюць яны, сунуцца цяжкімі тулягамі.

Млее тады дзень у парнай знямозе, у вялай цішы прадлецця. Сонца не відно, яно ўжо там, за густой барвовай смугой, нібы расплавілася, – і ад таго такая духата...

Навальніцы ўчора днём ніхто не чакаў. Яна ўзнялася з начы. Хмара праплыла з зарэчча і павісла над вёскай. Яна падкралася ціха, зусім без ветру і грымот. Мо асцерагалася ўначы, як і лясны драпежнік?

Першыя грымоты асвятлілі і абудзілі вёску. Рвануў вецер. Недзе зверху. Бы там, за хмарай, сперла паветра і пасля грымот яму стала куды прарвацца...

Хлынула ўсё разам: вада, грымоты. Нехта закрычаў у канцы вёскі, туды, пад лес, і голас згубіўся ў злосным скуголенні ветру.

Над зямлёю гуло, клекатала. Неба жахалася, вырываючы з цемры ўскудлачаныя саламяныя стрэхі і глытаючы іх зноў.

Вуліца плыла, несучы салому, трасочнік, сарваныя застрэшкі.

Вуліца плыла, падмываючы прызбы.

Поўная характарыстыка тэкста (вызначыць стыль, падстыль, жанр і моўныя асаблівасці).

Пастанова Вярхоўнага Савета Беларускай ССР аб парадку ўвядзення ў дзеянне закона Беларускай ССР “Аб мовах у Беларускай ССР”

Вярхоўны Савет Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі пастанаўляе:

1. Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі “Аб мовах у Беларускай ССР” увесці ў дзеянне з 1 верасня 1990 года.
2. Для паступовага ўвядзення палажэнняў закона ва ўсе сферы грамадскага жыцця ўстанавіць наступныя тэрміны:

на працягу трох гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 11, 27, 28, 29, 31, 32, 35;

на працягу трох-пяці гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 4, 7, 12;

на працягу пяці гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 8, 10, 13, 1, 23;

на працягу дзесяці гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26;

Даручыць Савету Міністраў Беларускай ССР распрацаваць і да 1 верасня 1990 года прыняць “Дзяржаўную праграму развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР”.

Старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР М. Дземянцей
Сакратар Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР Л. Сыраегіна
26 студзеня 1990 года. г. Мінск

Пытанні для самакантролю

1. Прадмет, задачы і змест курса «Асновы культуры мовы і стылістыкі».
2. Паняцце моўнай нормы. Віды і варыянты нормаў.
3. Правільнасць маўлення: арфаэпічныя нормы.
4. Правільнасць маўлення: акцэнталагічныя нормы.
5. Правільнасць маўлення: словаўтваральныя нормы.
6. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні назоўнікаў.
7. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні прыметнікаў.
8. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні лічэбнікаў.
9. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні займеннікаў.
10. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні дзеясловаў.
11. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў.
12. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ва ўжыванні прыслоўяў.
13. Лексічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.
14. Фразеалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.
15. Сінтаксічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.
16. Сістэма стыляў літаратурнай мовы (кніжныя стылі і размоўны), паняцце падстылю і жанру.
17. Падстылі і жанры афіцыйна-справавога стылю.
18. Моўная адметнасць афіцыйна-справавых тэкстаў.
19. Паняцце дакумента. Віды дакументаў і асноўныя патрабаванні да іх афармлення.
20. Характарыстыка падстыляў і жанраў навуковага стылю.
21. Моўныя асаблівасці навуковых тэкстаў.
22. Характарыстыка падстыляў і жанраў публіцыстычнага стылю.
23. Функцыі публіцыстычнага стылю і сродкі іх рэалізацыі.
24. Моўная адметнасць публіцыстыкі.
25. Агульная характарыстыка стылю мастацкай літаратуры.
26. Падстылі і жанры мастацкага стылю. Супастаўляльны аналіз паняццяў *мова мастацкага стылю і літаратурная мова*.
27. Агульная характарыстыка размоўнага стылю.
28. Паняцце тропа. Віды тропаў і іх ужыванне ў функцыянальных стылях.
29. Паняцце стылістычных фігур. Віды стылістычных фігур і іх роля ў функцыянальных стылях.

- 30.Стылістычныя рэсурсы лексікі.
- 31.Стылістычныя рэсурсы марфалогіі.
- 32.Стылістычныя рэсурсы сінтаксісу.
- 33.Стылістычны аналіз тэкстаў розных функцыянальных стыляў.
- 34.Правільнасць маўлення як адметная рыса ўсіх функцыянальных стыляў.
- 35.Дакладнасць і сціслаць маўлення ў кантэксце функцыянальных стыляў.
- 36.Лагічнасць маўлення ў кантэксце функцыянальных стыляў.
- 37.Чысціня маўлення як адметная рыса ўсіх функцыянальных стыляў.
- 38.Дарэчнасць як спецыфічная якасць маўлення.
- 39.Багацце маўлення ў кантэксце функцыянальных стыляў.
- 40.Выразнасць маўлення як нераўнамерна запатрабаваная якасць у розных функцыянальных стылях.
- 41.Сучасная моўная сітуацыя паводле ацэнак лінгвістаў. Віды і варыянты нормаў.

Пытанні па курсе “Асновы культуры мовы і стылістыкі”

1. Прадмет, задачы і змест курса. Сувязь “Культуры мовы і Стылістыкі” з іншымі лінгвістычнымі і нелінгвістычнымі дысцыплінамі.
2. Паняцце нормы літаратурнай мовы. Варыянты і нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
3. Моўная норма як катэгорыя гістарычна зменлівая. Кадыфікацыя нормаў літаратурнай мовы і прычыны адхілення ад іх.
4. Правільнасць маўлення: арфаэпічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
5. Правільнасць маўлення: асаблівасці беларускага націску. Перадумовы ўзнікнення пабочнага націску.
6. Характарыстыка націску ў некаторых граматычных формах розных часцін мовы.
7. Правільнасць маўлення: асаблівасці словаўтваральных і формаўтваральных нормаў у межах розных часцін мовы.
8. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ў сістэме назоўніка.
9. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ў сістэме прыметніка і прыслоўя.
10. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ў сістэме лічэбніка і займенніка.
11. Правільнасць маўлення: марфалагічныя нормы ў сістэме дзеяслова і яго дзеяслоўных формаў..
12. Паняцце сінтаксічнай нормы. Моўныя нюансы ў сістэме беларускага сінтаксісу: каардынацыя дзейніка і выказніка.
13. Асаблівасці беларускага правапісу.
14. Паняцце лексічнай нормы. Асаблівасці функцыянавання стылістычна-маркіраваных слоў.
15. Паняцце фразеалагічнай нормы. Моўныя нюансы ў выкарыстанні ўстойлівых выразаў.
16. Паняцце арфаграфічнай нормы. Прынцыпы беларускага правапісу. Захаванне пераемнасці моўнай традыцыі ў Правілах – 2008.
17. Праблемы культуры маўлення ва ўмовах білінгвізму. Сучасная моўная сітуацыя паводле ацэнак спецыялістаў.
18. Дакладнасць і лаканічнасць маўлення, сродкі іх рэалізацыі ў функцыянальных стылях.
19. Лагічнасць маўлення і ўмовы яе рэалізацыі ў функцыянальных стылях.
20. Чысціня маўлення і прычыны яе парушэння ў функцыянальных стылях.
21. Дарэчнасць маўлення, яе тыпы і месца ў сістэме функцыянальных стыляў мовы.
22. Багацце, або разнастайнасць, маўлення і сродкі яго рэалізацыі ў функцыянальных стылях.
23. Выразнасць маўлення і яе месца ў кантэксце функцыянальных стыляў.

Літаратура

Асноўная

- Беларуская мова: цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі/А.І.Падлужны, Л.Ц.Выгонная, Г.К.Усціновіч і інш. – Мн.: Нар.асвета, 1987. – 144 с.
- Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мн.: Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.
- Лепешаў, І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Вышэйш. школа, 1998. – 271 с.
- Міхневіч, А.Я. Слоўка за слоўкам. / А.Я.Міхневіч, Л.П.Кунцэвіч, Ю.В.Назаранка. – Мн.: Выдав. цэнтр БДУ, 2006. – 167 с.
- Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск. – 2008. – 144 с.
- Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія / Пад агульн. рэд. М.С.Яўневіча. – Мн.: Нар.асвета, 1997. – 288 с.
- Сцяцко, П.У. Культура мовы. / П.У.Сцяцко. – Мн.: Тэхналогія, 2002. 444 с.
- Сямешка Л.І., Курс беларускай мовы. / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
- Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы. / М.Я.Цікоцкі. – 2-е выд. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 294 с.
- Янкоўскі, Ф.М. Беларускае літаратурнае вымаўленне. / Ф.М.Янкоўскі. – Мн.: Нар асвета, 1976. – 95 с.
- Яўневіч, М.С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы. / М.С.Яўневіч, П.У. Сцяцко. – Мн.: Аверсэв, 2006. – 286 с.

Дадатковая

- Абабурка, М.В. Культура беларускай мовы. / М.В.Абабурка. – Мн.: Вышэйш. шк., 1994. – 122 с.
- Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – 326 с.
- Багамолава, А.М. Практычная стылістыка. / А.М.Багамолава. – Віцебск: ВДУ, 1996. – 38 с.
- Гуліцкая, В.А., Пісарэнка, А.М. Культура мовы. / В.А.Гуліцкая, А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2005. – 109 с.
- Каўрус, А.А. Дакумент па-беларуску. Справаводства. Бухгалтэрыя. Рыначная эканоміка. / А.А.Каўрус. – Мн.: Беларусь, 1994. – 168 с.
- Каўрус, А.А. Стылістыка беларускай мовы: 3-е выд. / А.А.Каўрус. – Мн.: Нар асвета, 1992. – 207 с.
- Пісарэнка, А.М. Функцыянальная стылістыка беларускай мовы. – А.М.Пісарэнка. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры, 2003. – 92 с.
- Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы, 2-е выд. / А.К.Юрэвіч. – Мн.: Вышэйш. шк., 1992. – 288 с.

Слоўнікі

- Арашонкава, Г.У. Кароткі слоўнік беларускай мовы. / Г.У.Арашонкава, В.П. Лемцюгова. – Мн.: Маст. літ., 1994. – 367 с.
- Арашонкава Г.У. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах: Слоўнік-даведнік. / Г.У.Арашонкава, В.П. Лемцюгова.– Мн.: Выш. школа, 1991. – 303 с.
- Беларускі арфаграфічны слоўнік. – Мінск. – 2010. – 690 с.
- Бардовіч А.М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. / А.М.Бардовіч, М.М.Круталевіч, А.А.Лукашанец / – Мн.: Белар. навука, 2000. – 413 с.
- Бардовіч А.М. Марфемны слоўнік беларускай мовы. / А.М.Бардовіч, Л.М.Шакун. – Мн.: Выш. школа, 1975. 784 с.; 2-е выд. 1989. – 718 с.
- Беларуска-рускі слоўнік: У 2 т. – Мн.: БелСЭ, 1988-1989.
- Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн.: Бел. Эн., 1994. – 653 с.
- Бірыла, М.В. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне. – Мн.: БелСЭ, 1987. – 903 с.
- Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў: У 2 т. / А.М.Булыка. – Мн.: Бел. Эн., 1999.
- Гаўрош, Н.В. Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы. / Н.В.Гаўрош. – Мн.: Выш. школа, 1998. – 603 с.
- Грабчыкаў, С.М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы. / С.М.Грабчыкаў. – Мн.: Нар. асв., 1994. – 478 с.
- Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. / М.К.Клышка. – Мн.: ПУП “Радыёла-плюс”, 2005. – 672 с.
- Лазоўскі, М.У. Слоўнік антонімаў беларускай мовы. / М.У.Лазоўскі. – Мн.: Універсітэцкае, 1994. – 354 с.
- Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: У 2 т. / І.Я.Лепешаў. – Мн.: Бел Эн, 1993.
- Русско-белорусский словарь: В 3 т. Мн.: Бел Эн, 1993.
- Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы / Б.А.Плотнікаў, В.П.Трайкоўская. – Мн.: Кніжны Дом, 2004. – 544 с.
- Старычонак, В.Д. Слоўнік амонімаў беларускай мовы. / В.Д.Старычонак. – Мн.: Выш. школа, 1991. – 255 с.
- Сцяцко П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. / П.У.Сцяцко, М.Ф.Гуліцкі, Л.А.Антанюк. – Мн.: Выш. школа, 1990. – 222 с.
- Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн.: Бел Эн, 1996. 784 с.
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. – БелСЭ, 1978-1984.
- Шкраба І. Крынічнае слова: беларускія прыказкі і прымаўкі. / І.Шкраба, Р.Шкраба. – Мн.: Маст. літ., 1987. – 286 с.
- Шкраба І.Р. Самабытнае слова: Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні). / І.Р.Шкраба. – Мн.: Бел Эн, 1994. – 234 с.
- Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1-8. – Мн.: Навука і тэхніка, 1979-1993.